

ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ В РОДИНІ КОСАЧІВ. ПЕДАГОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО: СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ

*Матеріали VII Всеукраїнських
Косачівських педагогічних читань*

Головна для України жінка

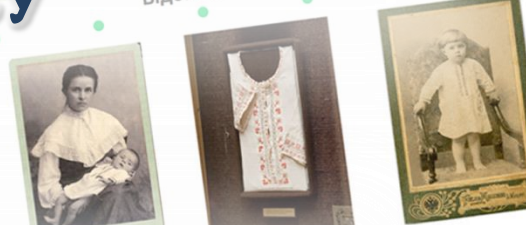
Її біографія, коли б була написана, мала б замінити собою цілий посібник з історії української культури останньої чверті XIX - початку XX ст. У нас досі хіба те й відомо, що вона «мати Лесі Українки», - а те, що вона мати українського націоналізму, так і не заважалося волос сказати навіть «найлюбовішій» політичній історикі.
Оксана З...

Українська те-чя – це було наше природне оточення...

Щодо пісень українських, то не знаю, чи ще в якому панському домі співано їх так багато, як у нас. Мама й сама мала гарний голос, знала безліч пісень і співала їх дітям. А коли діти спали, вона до «книжної науки», годувала їх дитко.

Відомі льолі з родини Косачів

ОЛЕНА ПЧІЛКА
29.06.1849 – 04.10.1930

Дякуй льолі, вишиті орнаментами

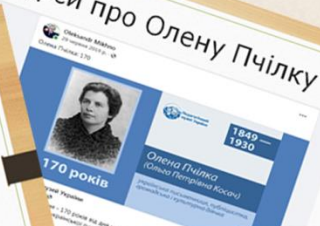
- Завдання
- Література
- Лемківщина
- Фольклор
- Умислювач

Сучасна назва на честь української письменниці **Олени Пчілки** – з 1993 року.

• Вулиця у Дарницькому районі міста Києва, житловий масив Позняки – **житловий масив** у Києві, історична місцевість, колишнє село на лівому березі **Дніпра**.

Ресурси про Олену Пчілку

17.06.1849 - 4.10.1930

Була та гадзючка садоба на високій, крутій горі і спускалася до річки Псла. Під самим Гадзюком Псла оточує великий острів з кучерявими вербами, а поза островом ростеться зелена долина, по якій не замка її на обриві великої вичозелений бір сосновий... Дивлячись з нашого віюна на все те поєднання гір, води і зеленіці, я завжди думала, це найкращий на всю Псла...

Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти
Відділ виховної роботи
Лабораторія волинезнавства ВІППО
Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України

**ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ В РОДИНІ КОСАЧІВ.
ПЕДАГОГІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО:
СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ
СУЧАСНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ**

*Матеріали
VII Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань*

23 червня 2022 року

Луцьк

УДК 37.01: 005.745(477.82)(06)

О-72

Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу : матеріали VII Всеукр. Косачівських пед. читань (23 черв. 2022 р., м. Луцьк) / упоряд. : П. С. Олешко, О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2022. 192 с.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти
(протокол № 4 від 15 вересня 2022 р.)*

Рецензенти:

Бундак О. А., кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з науково-методичної роботи Луцького інституту розвитку людини Університету Україна;

Маланій О. О., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки

Упорядники:

Олешко П. С., кандидат історичних наук, професор, директор Волинського ІППО;

Дем'янюк О. Й., доктор історичних наук, професор, заступник директора з науково-педагогічної діяльності Волинського ІППО;

Силюк А. М., методист відділу виховної роботи Волинського ІППО

Оргкомітет педагогічних читань:

Олешко П. С., директор Волинського ІППО, кандидат історичних наук, професор;

Бондаренко Г. В., професор Волинського національного університету імені Лесі Українки, член-кореспондент Української академії історичних наук, голова Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, заслужений працівник народної освіти України, кандидат історичних наук;

Дем'янюк О. Й., заступник директора з науково-педагогічної діяльності Волинського ІППО, доктор історичних наук, професор;

Романчук Г. Д., методист відділу освітніх інновацій Волинського ІППО;

Силюк А. М., методист відділу виховної роботи Волинського ІППО, заслужений працівник культури України;

Гаврилюк Л. І., методист відділу інформаційного забезпечення освіти Волинського ІППО

Матеріали відтворено з авторських оригіналів, в авторській редакції.

УДК 37.01: 005.745(477.82)(06)

© Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, 2022.

© Автори статей та тез, 2022.

Зміст

Олешко Петро	Вітальне слово	7
Бондаренко Геннадій	Слово Лесі Українки: патріотизм і зброя	9
<i>Розділ I. Дослідження та матеріали з життя та діяльності Олени Пчілки, Лесі Українки та родини Косачів</i>		
Богдан Світлана	Ольга Драгоманова-Косач в обороні й утвердженні рідномовного простору в Україні кінця ХІХ–початку ХХ ст.	11
Горик Ніна	Національно-демократичні принципи виховання в родині Косачів: роль Олени Пчілки як матері	21
Данилюк-Терещук Тетяна	«Праця виховальна»: націоцентризм педагогіки Олени Пчілки	29
Діба Алла	«Сила її була в її індивідуальності...»: штрихи до портрета матері цілого покоління українців-державників	33
Мацюк Зоряна	Олена Пчілка – фундатор досліджень української вишивки та орнаментики	41
Подобєд Олена	Родина Косачів в українському культурно-освітньому просторі Західної Німеччини (друга половина 1940-х рр.)	46
Римська Віра	«Хто не жив посеред бурі, той ціни не знає силі...»	49
Романов Сергій	Олена Пчілка – Леся Українка. Особливості родової і культурної інтеріоризації (номінативний аспект)	55
Скакальська Ірина	Ідея формування еліти у творчості Лесі Українки	63
Щукіна Ірина	Кривинюки у час воєнного лихоліття: збереження та опрацювання архіву Лесі Українки	66
Яблонська Ольга	Олена Пчілка і дитяча література	77
<i>Розділ II. Педагогічна спадщина родини Косачів-Драгоманових в освітньому процесі сучасної школи</i>		
Бойко Марія	Творче використання педагогічної спадщини родини Косачів-Драгоманових у вихованні учнівської молоді	82
Веснянка Анастасія	Вплив сім'ї Косачів на становлення української педагогічної думки	85
Дем'янюк Олександр	Віктор Купченко про життя і творчість Лесі Українки	88
Дмитренко Алла	Лесині / Косачівські місця в концепції туристичних «магнітів» Волині та системі національного виховання: Луцьк і околиці	92

Костюк Степан	Реклама Тернопільщини періоду воєнного стану та Леся Українка: пропагандивно-освітній аспект	100
Лопакова Олена, Гриньова Олена, Козаченко Оксана	Творче використання життєвого та творчого шляху Лесі Українки у навчанні та вихованні підростаючого покоління	102
Міхно Олександр, Матвійчук Оксана	Онлайн-проект «Педагогічна мапа Києва»: вулиця Олени Пчілки	108
Найдюк Тамара	Павло Филипович – дослідник творчості Лесі Українки	114
Павленко Юлія	Леся Українка і сучасна Полтавщина: увіковічення пам'яті	117
Пирог Вероніка, Богдан Світлана	Образ Ольги Драгоманової-Косач в сучасних аудіо-та відеопроєктах: домінанти мовного моделювання	119
Серебреннікова Тетяна	Орнаменти Ольги Петрівни Косач в перших вишитих сорочках-льолях для немовлят (за матеріалами 9-ти онлайн льолямарафонів 2020–2022 рр.)	123
Силюк Анатолій	Леся Українка та Косачі у житті та творчості волинської художниці Валентини Михальської	127
Стасюк Людмила	Лауреати літературно-мистецької премії імені Олени Пчілки – волиняни за походженням	134
Ціхоцька Тетяна	Презентація збірника сценаріїв «На уродини до Лесі»	140
Черняк Наталія	Створення певного середовища як необхідна умова національного виховання (на прикладі родини Косачів-Драгоманових)	143
Дяк Оксана	Життєвий та творчий шлях Олени Пчілки у навчально-виховному процесі сучасної школи	149

Розділ III. Педагогічне краєзнавство: дослідження і матеріали

Коць Алла	Науково-методичний супровід педагогів у роботі з краєзнавчими документами Національного архівного фонду Державного архіву Волинської області	155
Мазур Петро	Педагогічні роботи лікаря Арсена Річинського	163
Марченко Наталія	Персоналії «дитячих письменників» як важлива складова педагогічного краєзнавства	169
Парацій Володимир	Краєзнавство як зміст і форма педагогічної діяльності (з досвіду Бережанської гімназії кін. XIX ст. – 1930-х рр.)	171
Яблонський Максим	Дитячі образи у прозі Петра Волиняка	180

Петро ОЛЕШКО,

кандидат історичних наук, професор, директор,

Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк

Вітальне слово

Ідея проведення Косачівських читань «Освіта і виховання в родині Косачів» виникла у працівників Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти на початку 2000-х років. Адже усвідомлення виховної системи родини Косачів, глибоке проникнення у неї, осмислення родинних цінностей представників насправду української еліти збагачують педагогів не лише як фахівців, але й як освічених особистостей і з своєрідними, притаманними лише справжнім українцям рисами характеру. Дотик до косачівської родинної, з одного боку аристократичності у високому розумінні цього слова, а з іншого – до їх народності й готовності служити рідному народові формує сучасного учителя Нової української школи.

У низці заходів, присвячених 155-річчю від дня народження Олени Пчілки, Перші краєзнавчі літературно-педагогічні читання «Освіта і виховання в родині Косачів» відіграли особливу роль, активізувавши науковий, краєзнавчий, методичний пошук педагогічних працівників області у контексті проблеми національно-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді на прикладі життя та діяльності корифеїв української освіти, науки, культури тощо.

Результативність цього процесу відслідковується як у науково-теоретичному плані, зокрема, у зростанні науковості, фахового рівня досліджень педагогів, представлених у виступах та збірниках матеріалів читань, які від 2016 року отримали статус Всеукраїнських Косачівських, так і в практичному аспекті розширення напрямів діяльності педагогічних та учнівських колективів щодо навчання і виховання молодого покоління, організації різноманітних заходів, присвячених життєвому шляху та розмаїтій творчості талановитої родини Косачів–Драгоманових. У 2017 році ім'я Олени Пчілки присвоєно Ковельській міській гімназії, колектив якої працює над вихованням гідних громадян України, проникнутих патріотизмом. Учасники читань (2019 р.) мали змогу ознайомитися з роботою гімназії, оглянути виставку вишиваних робіт відомої волинської вишивальниці Тетяни Ведмедюк, виконаних за схемами, зібраними Оленою Пчілкою, подивитися виставу за п'єсою Олени Пчілки «Світова річ» у виконанні членів театральної студії гімназії.

Із кожною новою зустріччю на Косачівських читаннях збільшується кількість педагогічних та бібліотечних працівників, музейників і архівістів, науковців

та краєзнавців не лише з Волині, а й з багатьох куточків України. Нині сьомі читання зібрали киян, волинян, житомирян, одеситів, полтавчан, тернополян. Ми вдячні Ірині Анатоліївні Щукіній й Аллі Георгіївні Дибі (м. Київ), Сергієві Миколайовичу Романову й Тетяні Вікторівні Ціхоцькій-Підгайній (м. Луцьк), Наталії Олександрівні Пась (м. Камінь-Каширський) за багаторічну участь у нашій роботі. Дякуємо усім, хто долучився до VII Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань, за Вашу відданість українській ідеї, українській історії та культурі, за активний краєзнавчий пошук та приєднання до нього нашої молоді.

На жаль, ми не можемо зібратися в Колодяжному і виїхати до Нечимного, але я глибоко переконаний в тому, що це в нас попереду. Ми обов'язково проведемо чергові Косачівські читання і проникнемося незламним косачівським духом у їх садибі в Колодяжному, і походимо Лесиними стежками у Нечимному.

А сьогодні через обставини воєнного стану в режимі онлайн ще раз повернемося до невмирущої освітньої і виховної спадщини цієї геніальної родини, чітко окреслимо стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу в контексті педагогічного краєзнавства, яке було, є і буде суттєвим чинником національно-патріотичного виховання.

У Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України, затвердженій наказом Міністерства освіти і науки України від 6 червня цього року, наголошено: «Сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, першою чергою своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку. В сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз, і водночас, великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд із забезпеченням своєї суверенності, територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське і євроатлантичне співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави».

Тематичне спрямування нинішніх Косачівських читань – «педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу» – налаштовує на осмислення багатого досвіду освітян Волині й окреслення перспектив подальшого розвитку педагогічного краєзнавства. Центрами організації такої роботи у нашому краї стали Музей історії освіти Волині, відкритий у ВІППО в 2003 році, та лабораторія волинезнавства, яка працює на громадських засадах із широким залученням відомих педагогів-краєзнавців з 2014 року. Ця робота дала поштовх до створення музеїв історії освіти Турійського, Любомльського та Камінь-Каширського районів. У низці закладів освіти Волині створено музеї їх історії. Для прикладу, це – Комунальний заклад загальної середньої освіти «Луцький

ліцей № 5 Луцької міської ради», Маневицький ліцей № 1 імені Героя України Андрія Снітка Маневицької селищної ради, Старовижівський ліцей Старовижівської селищної ради та багато інших. Ради музеїв організують краєзнавчий пошук, під час якого музейні фонди поповнюються унікальними експонатами, залучають учнів до проектної діяльності за різноманітною тематикою з вивчення історії краю, курують роботу гуртків екскурсоводів, проводять різноманітні заходи краєзнавчого спрямування тощо.

Педагоги-краєзнавці залучають учнів до участі у Всеукраїнських конференціях «Минуле і сучасне Волині та Полісся», які щороку відбуваються у різних районах Волині, в інших наукових заходах, у тому числі й Косачівських читаннях. Суттєвим внеском у розвиток педагогічного краєзнавства на Волині стала плідна робота викладачів та студентів Володимир-Волинського педагогічного фахового коледжу ім. А. Ю. Кримського. Проведення двох регіональних та однієї Всеукраїнської науково-практичних краєзнавчих конференцій, видання збірників матеріалів «Розвиток школи і освіти на Волині» (2016 р.), «Педагогічне краєзнавство Волині» (2018 р.), «Володимир-Волинський педагогічний коледж ім. А. Ю. Кримського: минушина, сучасність, майбуття» (2019 р.) стимулювало значну кількість педагогічних працівників, учнівський і студентський загал до розробки проблематики педагогічного краєзнавства та збагатило її історіографію.

Зичу учасниками читань плідної роботи, корисного спілкування та збагачення ідеями з виховання української молоді на цінностях родини Косачів, із розвитку педагогічного краєзнавства. Все буде Україна!

УДК 37.018.1(477.82)

Геннадій БОНДАРЕНКО,

кандидат історичних наук, професор,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,

голова Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України,

заслужений працівник народної освіти України,

м. Луцьк

Слово Лесі Українки: патріотизм і зброя

Значення слова і його вплив завжди були об'єктом уваги у житті суспільства. Слово як символ завжди несе певне смислове навантаження і може впливати на формування світогляду. Люди, які володіють словом і вміють підбирати слова, завжди мають вплив на інших, особливо поети, письменники, учителі, пропагандисти.

У складних життєвих ситуаціях, а у час війни слова несуть особливо визначене навантаження. З 2014 року під час агресії Росії проти України слово стало важливою зброєю в ідеологічній складовій війни. Воно використовується ворогами України, щоб спотворити історію Української держави, внести розлад в українську націю між етносамим, регіонами, конфесіями.

Високий рівень знань про історію і культуру України, патріотичність українців різних регіонів створюють духовну єдність нації, засновану на прикладі життя та діяльності таких світочів світового рівня як Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка та інші. Не випадково у 2016 році до 145-річчя від дня народження Лесі Українки було здійснено видання її творів адресоване українським воїнам, які відстоюють незалежну Україну. Відповідальні за випуск А. Силюк і В. Комзюк з Волинського краєзнавчого музею, Почесні краєзнавці України зібрали твори під назвою «Слово, моя ти єдина зброе...». Не випадково епіграфами до книги взято слова з твору «Осінь казка»:

*Хто визволиться сам, той буде вільний,
Хто визволить кого, в неволю візьме.*

Ці пророчі слова підтверджуються сьогодні діями рашистських окупантів, які захопили Крим і прийшли «визволяти» Донбас.

Також другий епіграф з твору «Fa (сонет)»:

*Як світ новий з старого збудувати?
Як навчить байдужих почувати?
Як розбудити розум, що заснув?*

Ці слова підкреслюють необхідність знання минулого, його традицій, щоб збудувати новий світ у любові до свого краю.

Важливим уроком минулого Леся Українка вважає історію короля Шотландії Брюса, який виборював шість разів незалежність від Англії для свого народу.

Український народ також кілька разів намагався здобути незалежність. Були і злети і падіння. Українські землі були під владою різних держав та окупаційних режимів. Здавалося, що у XXI столітті самостійною і могутньою стане незалежна Україна. Але у сусідній Росії з'явився путінський рашистський режим, в основі політики існування якого закладені імперські тенденції створення нової імперії на зразок колишньої Російської або Радянського Союзу і який зазіхає на українські землі, розпочавши політику геноциду на окупованих територіях.

Застереженням від ганебного рабського минулого звучать слова Лесі з вірша «Slavus – sclavus»:

<i>Колись бувало сильний чуженин</i>	<i>І кажуть всі: варт віл свого ярма,</i>
<i>Слов'ян-рабів виводив на майдани, –</i>	<i>Дивіться, як покірно тягне рало!</i>
<i>Тепер куди не глянь, сьогодні слов'янин</i>	<i>Ні, ймення слов'янина недарма</i>
<i>На себе самохіть кладе кайдани,</i>	<i>Синонімом раба між людьми стало.</i>

Отже, українці не повинні бути рабами. На прикладах з історії різних народів, через усі поезії, зібрані у цій книжечці, проходить думка Лесі Українки про те, що неможливо перемогти той народ, який не хоче бути у рабстві, відстоює свою свободу і захищає свою рідну землю.

Розділ I. Дослідження та матеріали з життя та діяльності Олени Пчілки, Лесі Українки та родини Косачів

УДК 821.161.2'05.09(092):811.161.2'242

Світлана БОГДАН,
*кандидат філологічних наук, професор,
завідувач кафедри історії та культури української мови,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк*

Ольга Драгоманова-Косач в обороні й утвердженні рідномовного простору в Україні кінця XIX–початку XX ст.¹

З'ясовано основні чинники, що вплинули на формування мовної особистості Ольги Драгоманової і які слугували основою вибору її націєцентричного вектора як визначального в усьому розмаїтті особистісної самореалізації, зокрема – в моделюванні системи виховання власних дітей, а відтак визначили його як найпосутніший у всій її громадській, письменницькій та видавничій діяльності. Встановлено: найважливішою передумовою й запорукою творення / відродження нації вона беззастережно й послідовно вважала збереження й повсякденне функціонування рідної мови в родині, в громадському житті українців, в освітніх установах, в усіх сферах державного функціонування, а тому впродовж життя неухильно відстоювала право української мови на поліфункційний вияв і послідовно виборювала її удержавлений статус.

Ключові слова: *елітарна мовна особистість, рідна мова, націєтворна функція мови, родинне виховання.*

Ольга Драгоманова, поза сумнівом, належить до найвизраділих елітарних мовних особистостей України кінця XIX–XX ст. [16; 17], домінуючими й прикметними ознаками якої, за моїми спостереженнями, слугують насамперед: *політематичний спектр спілкування з різними комунікантами, якісна й кількісна представленість лектури, поліфункційна мовна самореалізація, інтертекстуальність*

¹ Педагогічний пошук. 2022. № 3 (115). С. 69–74.

створених нею текстів, ступінь володіння рідною й чужоземними мовами, безпосередня участь у розбудові національно-мовного простору.

Формування визначальних ознак мовної особистості Ольги Драгоманової відбувалося щонайбільше завдяки родинному вихованню й безперечному впливу мовного середовища її рідного Гадяча, пізніше – відомого кола української інтелігенції тогочасного Києва і всіх знаних загалу волинських міст, містечок та сіл, у яких вона мешкала або тимчасово перебувала. Власне, всі ці чинники й спричинили вибір її націєтвірного вектора в усіх іпостасях особистісної приватної, громадської та професійній самореалізації.

Ольга Драгоманова-Косач мала унікальну здатність гуртувати навколо себе тих, для кого українська справа була сенсом і сутністю життя. Саме вона на багато десятиліть уперед визначила й запрограмувала напрям нашого національного поступу – оборона, розбудова й утвердження національних святощів і пріоритетів. І передусім – української мови, без якої, за її переконанням, нема ні родини, ні нації, ні держави. Шкода, що про роль цієї непроминальної Особистості згадуємо в Україні все ще спорадично, здебільшого в ювілейні дні та дні її роковин. І навіть називаючи її в останнє десятиліття вже не лише дитячою письменницею, а навіть «першою українською націоналісткою» (щоправда, все ще спорадично і без актуалізації питоменного значення слова *націоналістка*, принаймні того, яке вкладала в нього вона сама), дотепер мало знаємо її творчу спадщину, оминаємо увагою багато все ще незручних і чомусь дразливих навіть для сучасного українського соціуму моментів її публіцистичної спадщини (не враховуючи насамперед часового контексту сказаного (!)), в якій вона неупереджено, справедливо й умотивовано відстоює право на оборону українськомовного простору в Україні, незалежно від того, хто саме зазіхає на це закономірне (а не «виняткове») право українців і вносить деструктив та руйнацію, перешкоджаючи природньому використанню рідної мови в різних сферах життя української громади та в державних інституціях, – росіянин, єврей чи представник будь-якої іншої національної спільноти: «Між тими жидами, що живуть на Україні, не тільки хижії стяжатели, визискувачі, а й все те, що виходить в поступову інтелігенцію, – не хоче знати українства, з презирством дивиться на наші національні прикмети, починаючи з такої значної, як мова, і стає в ряди пануючої нації росіян» [12, с. 46–47].

Найважливішою передумовою позитивних перспектив рідного слова Ольга Драгоманова-Косач, як відомо загалу, беззастережно вважала щонайперше створення рідномовного середовища в українській родині й плекання кожної мовної особистості з раннього дитячого віку через українське слово в побуті, через лектуру (насамперед – через оригінальну художню й наукову літературу та перекладову), завдяки пісні, ознайомленню з традиційною національною культурою, здобуття початкової освіти – винятково рідною мовою. Власне всі ці засади, які так вичерпно

сформулював згодом у своїх працях ще один видатний українець – мовознавець Василь Сімович, який, як відомо, належав до товариського кола Лариси Косач. При цій нагоді достатньо нагадати хоча б дві з них, що безпосередньо стосуються цієї проблематики, – «Жінка і культура мови» (1934 р.) [18] і «Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини» (1934 р.) [19]. Нагадаємо хоча б кілька найпосутніших міркувань із них. Учений, зокрема, акцентував увагу української спільноти на виняткову роль жінки у вихованні мовної особистості дитини: «І тут велику прислугу могла б зробити саме жінка. Не тільки тим, що вона найбільше на дітей впливає, але й тим, що вона своєю мовою заражує ціле докільля, легковаження справ мови жінкою передається товариству, в якому вона повертається» [18, с. 272]; «А коли б цією справою зайнялось наше жіноцтво, коли б воно повело боротьбу проти дешевеньких гасел, коли б воно зайнялося культурою українського слова, виполувало той страшний кукіль із нашої золотої мовної пшениці – воно б зробило тут куди більше, ніж мільйони статей на цю тему та різні анкети, чи комісії зажурених правописним „хаосом” наших патріотів, чи хоч би всякі популярно-наукові видавництва на теми мови» [18, с. 273].

Василь Сімович, як і Ольга Драгоманова-Косач, послідовно обстоював і аргументовано ствердив, чому саме рідномовне виховання має стати єдиною основою виховання в ранньому дитячому віці. І одразу синхронно-асоціативно пригадуємо в цій ситуації слова зізнання Лариси Косач у листі до Осипа Маковея (Київ, 31.X (12.XI).1893) про те, що вона була «**вихована ... в українській мові**» (вирізнення тут і далі мої. – С. Б.): «...як би у нашої мови були такі права в Росії, які є в Галичині, то я твердо вірю, що й ми не zostалися б позаду, а тепер нехай хто хоче кидає камінь на українців пригнічених школою, урядом, громадськими інституціями, тільки я сього каміня не зважуся зійняти. Щоб Ви вірили в мою безсторонність, я мушу сказати, що вихована я в українській мові і що до нашої семьї той камінь патріотичний все одно не долетить, хоч і буде кинутий» [22, с. 228]; зауважмо (!): не навчалася / говорила / спілкувалася, а саме «виховувалася» рідною мовою. Саме Сімович обґрунтував і довів органічний зв'язок і взаємну зумовленість мови та інтелектуального розвитку дитини: «...кожна мова має свою характеристичну будову, свою власну прикметну їй словотворчість, окремі семантичні закони і зв'язану з ним образівість. Із цілою цією справою рахується людська думка, що використовує ті закони мовні й вишукує для себе форми вислову, зв'язані з цими законами. Цю форму дістає дитина вже в рідній хаті, й на цій формі будується можливість її духового розвитку. Перенесення цієї форми на іншу, чи далеку, чи споріднену, – приневолює дітей засвоювати собі цю форму, а це сполучене з утратою часу. Час, призначений на поступовий розвиток інтелектуальних сил дитини, іде на засвоєння цих форм, і через це той розвиток у дітей – спиняється, в найліпшому разі виринає повна механізація, така шкідлива

для планового розвитку інтелекту» [19, с. 296]. До того ж, на його думку, «Школа з чужою мовою навчання „випускає неграмотних грамотіїв у світ”. Безсмертні слова Карпенка-Карого, безсмертні своєю правдою! „Неграмотних” у розумінні – зовсім нерозвинутих духово, дарма, що грамоту знають, „грамотіїв” – а не – освічених!» [19, с. 298], «...діти, позбавлені викладу рідною мовою, – осирочені зовсім із погляду сучасних методичних вимог» [19, с. 299]. Власне ці найважливіші засади мовного виховання й були зреалізовані в родинній школі Косачів із ініціативи Ольги Петрівни. Безпосередніх фактів, які слугують ствердженням моїх міркувань щодо визначальності саме ролі матері в цих процесах предостатньо і в споминах про Ольгу Петрівну [20], і щонайбільше – в її автобіографії [11; 13]. Назвемо хоча б один із найбільш характеристичних. Одного разу, після певного часу її відсутності дома, дітям, за твердженням Ольги Петрівни, «попсували мову», а тому вона змушена була вивезти їх на село, щоб якнайшвидше нейтралізувати небажаний вплив оточення на їхнє мовлення.

Не применшуючи ні на йоту ролі й впливу батька, Петра Антоновича, у вихованні дітей, не важко припустити, що мовні особистості дітей Косачів без визначального й послідовного впливу українськомовного вектора матері мали б абсолютно інші диференційні ознаки, зважаючи насамперед на його очевидний і виразний статус як суржикомовця в повсякденному спілкуванні, про що стверджують, зокрема, його численні епістолярні тексти [8; 10]. За визначенням О. Забужко, епістолярний ідіолект Петра Косача є «своєрідним...“малоруським ізводом”, з українською вимовою та вкрапленнями українських слів, ідіом або й цілих речень» [6, с. 82]. Власне «на його прикладі особливо добре видно, що таке “рідна мова короткого дихання” – як її вистачає на одне-два речення, але не на зв’язний виклад думки, що дається вже тільки школою, і тому за кожним збоєм людина повертається в ту мовленнєву колію, яку їй “прошили” змалку...» [6, с. 82].

Перефразовуючи й трансформуючи відомий афоризм Ольги Драгоманової-Косач, без щонайменшого перебільшення можна стверджувати, що саме вона переливала в своїх дітей душу українського народу – його слово.

Наведемо приклад лише одного з сотень (а, можливо, й тисяч) таких «словесних» переливань – рідковживаного *около* – з ідіолекту її первістка Михайла: «Укінчення науки ще має одне велике значіння: їм дається економічна самостійність і незалежність. Для заснування самостійної сім’ї це, на мою думку, найперша умова, бо тільки коли вона єсть, може бути мова про самостійність. Коли я сам себе прогудувати можу, тоді я тільки можу сказати, що я сам собі пан. Економічна незалежність і свій зарібок для жінки ще важніше, ніж для чоловіка, бо як не як, а часто просто в силу сугестії **окола** чоловік прибирає собі тону і замахів господаря в хаті, і тільки незалежність жінки зводить той тон до *minimum’a*)» (до Ольги Косач-Кривинюк, 1901 р.) [7, с. 477].

Власне саме мати намагалася повсякчасно створювати українськомовне середовище в родині. Власне з цих міркувань, як відомо, Ольга Петрівна в основному не віддавала власних дітей до початкових шкіл, у яких панувала російськомовна система навчання. Для збереження й поповнення питомого українського лексикону в мовленні дітей практикувала неодноразові виїзди в села, занурюючи їх в таких спосіб у живомовну стихію. Чи не щонайбільше прислужилося до цього безпосереднє регулярне спілкування Косачівської дітвори з колодажанцями.

Ольга Драгоманова-Косач була переконана, що саме родинне виховання – основа формування національної складової кожної особистості. «Чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України – се багато залежить од виховання, од того, що їй буде зацплено в сім'ї», – стверджувала вона прожите й зреалізоване нею (а не деклароване) в зачині своєї доповіді «Праця виховальна» (написала 16 червня 1917 року, а 18 червня 1917 р. виголошена на зібранні Гадяцької повітової «Просвіти»). Т. Данилюк-Терещук правомірно визначає всю цю працю як «національну освітньо-виховну програму» [4], що мала сформувати основу інтелектуального розвою дитини, а найважливішим результатом якої, на моє переконання, і мала стати національно-свідома Українська ОСОБИСТІТЬ. Зауважмо, це була програма, яка, на жаль, не зреалізована в Україні ще й дотепер. Нагадаємо разом найпосутніший фрагмент цієї промови, що пояснює причини цієї незреалізованості в часі початку ХХ ст. Найвиразніші перешкоди на початку ХХ ст. Ольга Петрівна справедливо вбачала в тому, що в українській сім'ї не приділялося цій проблемі належної уваги: «Отже, тут – сім'я, теє **около**, в котрім вироста молода людина, – багато значить. На жаль, треба признатись, що наша українська сім'я до цієї пори здебільшого не давала національної свідомости дитині, не розвивала в дітях такої любови й поваги до свого рідного, як ми бачимо в сім'ї інших племен... У нашій же сім'ї – се було рідкість; тільки в сім'ї селянській, – і то котора бідніша, – дитина виростала добре знаючи свою народну мову, пісню, зживалась з своїм рідним, поки її не починали в школі одучувать од свого рідного та казати, що все те треба забути, як щось не достойне розумнішої, освіченої людини. У сім'ї багатшій та більш освіченій таке перевертання української дитини починалося ще з доброї волі батьків і матерей. Вони сами через виховання й науку на російський лад, робили з своїх дітей перевертнів. Чи історія наша тому винна, чи наша вдача українська мняка, невідпорна, – бог знає, а тільки се була наша болячка, котра затруювала наших дітей з самого малку» [15].

Власне така система виховання в родині Косачів мала виразне підґрунтя – традиції «виховальні» її батьків у Гадячі, які Ольга Петрівна продовжила у власній сім'ї й ствердила таким чином їх тяглість. У своїй «Автобіографії» вона, зокрема, зазначала, що в домі Драгоманових були дві течії: українська й російська:

«Українськ течія – се було наше природне оточення з найменших літ: се були наші няньки, вся наша двірська челядь і її діти, та й вся та гадяцька й повітова людність, що мала взаємини з нашою сім'єю чи нашим двором. Українська мова й, так би сказати, українська етнографія була нашою прирощеною течією А полтавська людність в ті часи зберігала, звичайно, всі українські особливості ще значно краще, ніж тепер» [13, с. 22]. І визначальна роль у формуванні української течії, на її переконання, належала матері, Єлизаветі Іванівні: «Мама наша й сама, знаючи добре українську мову, виявляла нам увесь той скарб „народної словесности”, принесений либонь ще з її Цяччиного хутора» [13, с. 24].

Особливої уваги варта також неповторна родинна метамова, ініціатива в створенні якої належала саме Ользі Петрівні [5, с. 82]. Це своєрідна мовна гра, забава для дітей, яку послідовно підтримували, до речі, не лише діти, а й батько, Петро Антонович (достатньо нагадати хоча б деякі загальновідомі наймення їхніх доньок із його епістолярних текстів із дружиною: *Патя*, *Патька* (Ізидора), *Зея*, *Лесік Зеісік* (Леся), *Ліля* (Ольга) і створене ним спільне найменування щодо найменших дітей – *трилиснички–тигрики* [10, с. 276]), а також їхнє товариське коло [1; 2; 3].

Надзвичайне мовне чуття й глибинне розуміння того, що рідномовна основа буття народу – найпосутніша передумова перспектив української нації та її майбутнього розвитку, стали спонукою одного з найпослідовніших векторів особистісної діяльності Ольги Петрівни впродовж усього життя – повсякчасне плекання українськомовного простору.

Рідномовні обов'язки, які пізніше системно заактуалізує в численних наукових працях Іван Огієнко, передусім у «Науці про рідномовні обов'язки» [9], вона вповні зреалізує насамперед на прикладі родинного мовного виховання, послідовної власної громадянської позиції і відомих видавничих проєктів («Рідного краю», «Молодої України»).

Ольга Драгоманова-Косач послідовно дотримувалася в усій своїй повсякденній діяльності однієї з наріжних і найперших засад формування майбутнього патріота України – створення українськомовного середовища в родині і соціумі. На це були зорієнтовані насамперед її художні тексти, зокрема і драматургічні [14]. Зосібна варто виокремити добірну й питоменну лексику її різнофункційних текстів (ця тема давно заслуговує окремого дослідження), відчуймо разом нектар її слова, невсипущо зібраного в сотах українських мовних стільників: *верховодарі*, *винозор* (*винозірочка*), *тринджоли*, *живець*, *жупанець*, *заволока*, *збиткуватися*, *здоровитися*, *змисленик*, *знадібок*, *Значковий Товариш*, *кутас*, *Лада*, *мизине дитя*, *крамниця*, *набезрік*, *навсправжки*, *нехибно*, *окидь*, *окола*, *осібний*, *охвітніше*, *перебендювати*, *плетуха*, *пораяти*, *поспільний*, *поштивий*,

примусія, пундики, ремствувати, розпинатися, світилка, скоцюрбитися, сполування, справувалися. статкувати, чисниця, чолом давати, ціха тощо.

Ользі Петрівні не раз узвичаєно приписують творення цілої низки слів (достатньо задати в пошуку дві опорні лексеми «Пчілка» і «мова»), як-от: *променистий, мистецтво, переможець* та ін. (подібно, як авторство, скажімо, *променя* беззастережно співвідносять з Лесею Українкою). Такі твердження насправді здебільшого виявляються недостовірною інформацією (фейком, якщо скористатися стереотипною (?) сучасною термінологією). Щодо словотвірної пари *променистий – промінь* парадокс очевидний ще й у тому, що передбачає їх творення, точніше мовлячи, алогічність творення (якщо зважити на часові параметри їх експлікації в мовотворчості обох авторчинь) всупереч законам і словотвірним моделям української мови. До того ж ці слова вже були в нашій мові (до використання їх у текстах Олени Пчілки та її доньки), як стверджує мій моніторинг корпусу українських текстів різних функційних стилів, тобто їх було просто актуалізовано в їхніх ідіолектах. Але від того, що Ольга Петрівна не створила слово *променистий* (а Леся Українка – *промінь*) аж ніяк не применшується її, поза сумнівом, визначальна «роля» в історії і української мови, і процесів її унормування, і головне – в розбудові її функційної, стильової системи.

Водночас про те, що вона активно долучилася до створення «Словаря української мови» (за редакторства й упорядкування Бориса Грінченка), появи якого передувала потужна робота щодо картування лексичного матеріалу, організаційним центром якої слугувала «Кіевская Старина», сьогодні (і не лише) згадують в Україні хіба що фахівці й фахівчині – мовознавці й мовознавиці. Власне, цю підготовчу «чорнову роботу» (за твердженням Бориса Грінченка) виконувала ціла низка відомих українських особистостей, з-поміж яких він згадує і Ольгу Косач: «А. А. Андрієвській, А. Д. Антеповичь, В. Б. Антоновичь, В. Л. Беренштамь, А. Т. Бѣлоусовь, К. Волковь, М. П. Драгомановь, М. О. Дунина, А. А. Житецкая, М. Комаровь, Я. Конисскій, **О. П. Косачь**, И. С. Левицкій, Н. В. Лисенко, К. П. Михальчукь, Г. Мищенко, Т. Панченко, И. Я. Рудченко, С. Ф. Русова, М. П. Старицкій, Е. К. Трегубовь, В. И. Торскій, П. П. Чубинскій и др.» [21, с. 18]. А це ще один (дуже присутній і характеристичний, але не пізнаний) напрям її особистісної самореалізації, що вартий-таки в перспективі окремого дослідження.

Промовистими для визначення домінант мовної особистості і рівня мовної свідомості Ольги Драгоманової-Косач (означені її сучасниками здебільшого як «непоступливість» і «безкомпромісовість») можна вважати **два найвідоміші факти**: її виступ українською мовою (всупереч заборонам) на відкритті пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві 1903 р. та історичну мандрівку в складі делегації (Микола Дмитрієв, Володимир Науменко, Ілля Шраг) до Санкт-Петербурга 1905 р. у справі виборювання прав для рідного слова в пресі, видавничій діяльності

та шкільництві в Україні. Варто нагадати лише, що саме Ольга Петрівна готувала текст тієї «докладної записки» [10, с. 364], саме їй довелося в ньому «кое-что погладить», добре розуміючи, що «это ведь документ исторический, – (подаваемый министру министров!) – да который и „потомки” будут, б[ыть] м[ожет] читать! Кажется, будет хорошо: без выходов á la одесситы (с их бурсацкою проповедкою, напичканною текстами із Св[ятого] письма)¹, но в то же время и с достоинством; стилем я тоже довольна» [10, с. 364].

Характеристична також для процесів декодування цих прикметних рис і її громадянська відвага та достойна відповідь студентській депутації Київського політехнічного інституту, які висловили колективний протест проти начебто образи «Рідним Краєм» «єврейства», наслідком якого була «офіційна відмова студентської читальні інституту від тижневика» [12, с. 16]. Відстоюючи власну позицію щодо несправедливої критики видання й спотворення її реальної особистісної думки, яка стосувалася лише шовіністичних проявів щодо представників єврейського етносу, Ольга Петрівна пізніше відтворила цю відповідь в одній зі своїх праць: «Говорила я се по-українському, але мені вперто відповідали по-російськи. Я спитала, якої нації добродії говорять зі мною? Той, що стояв на чолі депутації (бо він і почав розмову, і найбільш говорив), сказав, що він «єврей», а двоє інших зазначили себе „великоросом” і „русским”. „Єврей” далі сказав, що „статьи «Ридного Края» мы не читали, а узнали о ней из «Киевских вестей»”. Потым додав: „Украиских газет мы не читаем, так как этого языка мы не знаем”. Я тоді висловила своє здивування: як же се так, мовляв, що Ви живете на Вкраїні і не вважаєте потрібним познайомитися з мовою краю, з мовою народу? На се поступовий „єврей” виразно (інший сказав би – нахабно) одповів мені: „Мы живем не на Украине, а в Российской империи”. Нехай же буде се речення історичним» («Рідний край». 1908. № 44) [цит. за: 12, с. 17].

Можна ще нагадати також її послідовну, варту поваги й наслідування позицію щодо недоречності проведення вечорів на пошанування російських письменників, зокрема Льва Толстого, а не українських світочів [20, с. 317–318]. За спогадами Юрія Сірого, Ольга Петрівна, зокрема, взяла участь у дебатах на засіданні Наукового товариства Шевченка в Києві 1907 року й «гаряче стояла на тому, що українська інституція не мусить цього робити, підкреслюючи до того ж, що Толстого загалом не варт вшановувати так, як це робило тодішнє громадянство» [20, с. 317–318]. І послідовно стверджувала: «Я завжди боролась, борюсь і буду боротися за те, щоб той, хто віддає себе праці на українській ниві, був українцем не тільки на словах, а й духом» [20, с. 320].

Варта детального вивчення й щонайглибшого аналізу її виразна й непоступлива поведінка в спілкуванні з її супротивниками, як-от, у дискусії з Володимиром Перетцом, яку реконструюємо також за спогадами Юрія Сірого (Тищенка) [20, с. 318]. Крім того, вона не раз виступала з «різкими і одвертими

виступами» супроти нього «за те, що він на засіданнях виступав з доповідями російською мовою») [20, с. 323].

Висновкуючи, можна стверджувати очевидне: основними чинниками, які визначили націєтвірний орієнтир Ольги Драгоманової-Косач як визначальний у всій життєдіяльності – в особистій / приватній, професійній, громадській царинах – слугували насамперед рідномовне виховання в сім'ї Драгоманових і її українськомовне товариське коло, які й формували її мовну особистість. Саме завдяки особистій послідовній і виразній позиції Ольги Петрівни в обороні й відстоюванні українського слова в родині, в громаді, у видавничій царині рідне слово розширювало сферу свого використання, відвойовуючи, користуючись військовою термінологією, нові території його реального побутування й демонструвало повноцінність бажаних перспектив удержавлення. Власне вона – без жодних перебільшень і застережень – виконувала своєрідну роль організаційного центра формування засад мовної політики в майбутній Українській державі, яка все ще змушена була в її часи називатися лише частиною російської імперії. А тому, кажучи словами Ірини Фаріон, вона воістину належить до когорти «людей-стрижнів, людей, які не минають» [24], заклавши основи мовного будівництва в Україні на перспективу.

І насамкінець: Ольга Драгоманова-Косач із 18 червня далекого 1917 року пильно запитує кожного з нас: «..а що ви зробили за сей рік для дітей наших, щоб вони звикали шанувати своє рідне, щоб вони не виростили перевертнями?» [15]. І чекає наших конкретних справ для удержавлення й повновартісного функціонування українського слова в XXI ст. в кожній українській родині і в усіх сферах його офіційного вжитку в Україні.

Джерела і література

1. Богдан С. Родинне спілкування Косачів: етикетні стереотипи в епістолярних текстах. *Леся Українка і сучасність* : зб. наук. праць. Луцьк, 2006. Т. III. С. 46–61.

2. Її ж. Оказіональні найменування номінативного поля дитина в епістолярних текстах Лесі Українки. *Лінгвостилістичні студії*. 2015. Вип. 3. С. 6–36.

3. Її ж. Мовноетикетна поведінка Петра Косача в епістолярному спілкуванні з дружиною: звертання. *Мовознавство*. 2022. № 3. URL: <https://movoznavstvo.org.ua/vsi-nomera-zhurnalu/132-2022-3-traven-cherven/1119-bohdan-s-k-movnoetyketna-povedinka-petra-kosacha-v-epistoliarному-spilkuvani-z-druzhynoiu-zvertannia.html> (дата звернення 24.06.2022).

4. Данилюк Тетяна. «Чі дитина виросте приятелем, чі ворогом України...». URL: <https://www.facebook.com/search/top> (дата звернення 01.06.2022).

5. Демченко Тамара. Документ часів боротьби за скасування утисків української мови. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Demchenko_Tamara/Dokument_chasiv_borotby_za_skasuvannia_utyskiv_ukrainskoi_movy.pdf? (дата звернення 01.06.2022).

6. Забужко Оксана. Як рубали вишневий сад, або довга дорога з Бад-Емса. Київ : Видавничий дім «Комора», 2021. 96 с.

7. Косач М. Твори. Переклади. Листи. Записи кобзарських дум / упоряд., біографія, коментарі та прим. Лариси Мірошниченко. Київ : Видавничий дім «Комора», 2018. 592 с.
8. Листи Петра Косача до Єлизавети Іванівни Драгоманової / вст. стаття, підготовка тексту та коментарі Альбіни Шацької. *Спадщина. Літературне джерелознавство. Текстологія*. Київ : К. І. С., 2020. Т. XV. С. 41–166.
9. Огієнко Іван. Наука про рідномовні обов'язки. URL: https://book-ue.com.ua/upload/iblock/c63/6b9d0323_d8e1_11e6_80c0_000c29ae1566_b89b5062_25e8_11e7_80c5_000c29ae1566.pdf (дата звернення 05.06.2022).
10. Подружнє листування Косачів / вступ. стаття, підготовка тексту та коментарі Альбіни Шацької. *Спадщина. Літературне джерелознавство. Текстологія*. Т. XIII / XIV. С. 260–472.
11. Пчілка Олена. Оповідання: з автобіографією. Харків : Рух, 1930. 288 с.
12. Її ж. Викинуті українці / ред.-упоряд., передм., прим. В. Архипов. Київ : МАУП, 2006. 352 с.
13. Її ж. «Золоті дні золотого дитячого віку...» : автобіографічний нарис. Київ : Веселка, 2011. 79 с.
14. Її ж. Український дитячий театр. 2-ге вид. Київ : Веселка, 2015. 439 с.
15. Її ж. Праця виховальна. *Чорновий автограф* (Ф. 28, Од. зб. 191).
16. Романченко А. П. Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти : монографія. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2019. 541 с.
17. Санченко Є. М. Елітарна мовна особистість: від діалектних витоків до літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Луганськ, 2019. 23 с.
18. Сімович Василь. Жінка і культура мови. *Праці: у 2 т. Т. 1: Мовознавство* / упоряд. і передмова Людмили Ткач. Чернівці: Книги – XXI, 2005. С. 271–273.
19. Сімович Василь. Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини. *Праці : у 2 т. Т. 1 : Мовознавство* / упоряд. і передмова Людмили Ткач. Чернівці : Книги – XXI, 2005. С. 290–299.
20. Сірий Юрій. З моїх зустрічів. Олена Пчілка. *Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка). Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія*. Київ : Темпора, 2015. С. 317–327.
21. Словарь української мови / зібрала редакція журналу «Кіевская Старина», упор. з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко. Т. I–IV. Київ, 1907–1909. URL: [https://r2u.org.ua/data/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20\(1907-1909\).pdf](https://r2u.org.ua/data/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8%20(1907-1909).pdf) (дата звернення 04.06.2022).
22. Українка Леся. Листи: 1876–1897 / упоряд. В. А. Прокіп (Савчук), передм. В. П. Агєєвої. Київ : Комора, 2016. 512 с.
23. Фаріон Ірина. «Не чужими, а нашими руками нас убивають» (Олена Пчілка): 90 років без Неї (Слово на закритті XX Міжнародного конкурсу з української мови ім. Петра Яцика). URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5f74fdf2198bb/> (дата звернення 10.06.2022).
24. Її ж. Ген українців. Олена Пчілка: матір українського націоналізму : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=42j4ry2wuWU> (дата звернення: 17.06.2022).

УДК 37.012.1(477)

Ніна ГОРИК,

викладач,

Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»,

член Національної спілки письменників України, м. Луцьк

Національно-демократичні принципи виховання в родині Косачів: роль Олени Пчілки як матері

Висвітлюються національно-демократичні принципи виховання в сім'ї Косачів, зокрема, роль Олени Пчілки як матері у формуванні світоглядних позицій дітей, їхніх життєвих принципів, естетичних смаків, моральних засад. Інтелектуальна й духовна наповненість матері має визначальний вплив на виховання дітей.

Ключові слова: *Олена Пчілка, національне виховання, родинне виховання.*

Видатна українська жінка, письменниця, громадська діячка Олена Пчілка народила і виховала шестеро дітей, які стали передовими людьми свого часу, яскравими особистостями, активними і діяльними членами того суспільного середовища, в якому вони перебували через обставини життя. Саме мати, Ольга Петрівна Драгоманова-Косач, мала великий вплив на виховання своєї доньки Лариси, котра стала геніальною письменницею Лесею Українкою, творчість якої – окраса не лише української, а й світової літератури. Олена Пчілка, дворянська донька і дружина «предводителя дворянства», висопоставленого чиновника, правда, з прогресивними поглядами, сповідувала національно-демократичні принципи виховання у своїй великій родині, її щирий демократизм і материнська мудрість приваблюють і спонукають до осмислення.

Дев'ятнадцятилітньою випускниця Київського зразкового пансіону шляхетних дівчат Нельговської Ольга Драгоманівна побралася з чернігівцем Петром Антоновичем Косачем, недавнім студентом Київського університету, правником і приятелем її брата, і створила велику й дружну родину, народивши і разом з чоловіком виховавши два сини і чотири доньки. Олена Пчілка – видатна українська жінка, мати, громадська діячка – може послужити взірцем для нинішніх українських родин, для молодих матерів, котрі прагнуть виховати дітей самодостатніми, готовими до життя в сучасному світі, у якому демократизм і самоідентифікація є далеко не останніми поняттями. Материнська школа Олени Пчілки є на диво сучасною, вона не втрачає свого значення з часом. І насамперед – утвердженням ролі матері у формуванні світоглядних позицій дітей, їхніх життєвих

принципів, естетичних смаків, моральних засад. Інтелектуальна й духовна наповненість матері має визначальний вплив на виховання дітей.

Тож розмірковуючи про Олену Пчілку як матір, насамперед маємо зрозуміти, кого ми маємо в її особі, хто виплекав її душу і розум? Що допомогло Олені Пчілці стати гармонійною, вольовою особистістю – взірцем для всього українського інтелігентного панства, прикладом для сучасників і потомків? У чому джерела її любові до народу, витoki істинного українства і демократизму? Ці питання не можуть не хвилювати усіх тих, для кого проблеми національного виховання мають неабияке значення.

Очевидно, прогресивний світогляд Олени Пчілки – від демократичних традицій родини, що беруть початок у славному козацько-гетьманському минулому роду Драгоманів, у згадках про участь рідних у декабристському русі. Витoki її широкого демократизму – і в укладі життя й побуту родини батька, небагатого поміщика, колишнього петербурзького чиновника Петра Якимовича Драгоманова, та матері, доньки колишнього колезького асесора, хуторянки Єлизавети Цяцьки. Батько мав літературний хист, писав оповідання й вірші російською мовою, стежив за сучасною літературою, виховував своїх дітей у гуманістичному дусі. Мати добре знала українську мову, мала гарний голос і співала різних пісень – від календарно-обрядових до романсів. Від матері Ольга наслухалася «й веселого, й сумного», різних пригод та народних оповідок. І хоча гадяцька родина Драгоманових, як і все тодішнє дворянство, була певною мірою зрусифікована, у батьківському помісті в Гадячі на Полтавщині панували вільнолюбиві ідеї та народний дух. Про те, що допомогло поміщицькій дочці Ользі Драгомановій проїнятися любов'ю до простого народу, глибоко зацікавитися народною творчістю, дізнаємося з її спогадів: «Жили ми в дуже близькій оточенні нашої дворової челяді і взагалі дрібної гадяцької людності. Можна сказати, що українська течія оточала нас могутньо: се була українська пісня, казка, все те, що створила українська народна думка і чого держався тодішній народний побут; з усім тим зливалось й наше життя... А пісень чули ми за дитячі літа стільки, що й не злічити!.. Усякі народні обрядності не минали нашого двору: колядування, посипання, запросини на весілля... Чи можна ж було нам не знати українського слова, коли воно було просто таки нашою рідною, притаманною стихією?..»

Про розмаїття народної творчості, яке вирувало в батьківському помісті, Олена Пчілка подає колоритний опис в автобіографічному нарисі «Золоті дні золотого дитячого віку»: «Щодо пісень українських, то не знаю, в якому панському домі співано їх так багато, як у нас! Найпаче розлягалися вони, як приходили «тижнівки». Се були дівчата й молодиці, що з осені приходили на попряжки «в двір» і співали, проміж ділом, де плутались і ми, діти. Одна скінчить, друга

починає!.. Я до сеї пори знаю тих гадяцьких пісень – безліч, і між ними багато таких, що тепер їх і не співають...».

Згадує Ольга Петрівна прядіння й вишивання, до якого сама бралася змалку, казки, різні народні оповідання та «побреженьки», яких наслухалася вволю, обряди, які зачаровували і захоплювали. Пише про стосунки поміщицьких дітей з дворовими людьми, про вірування, забобони, народну містику. Авторка визнає, що змалу любила людей простих, щирих, які не потребували «церемоній», не викликали напруги у стосунках. Прикладом ставлення до народу була й особиста батькова жертвність під час розгулу холери, коли Петро Якимович заупокував ліки в аптеці й рятував багатьох земляків із Гадяча. «Се й привернуло до його ще більшу повагу й прихильність гадяцького люду», – резюмувала Ольга Петрівна. Важливим є і таке спостереження про батьків характер: «... якимось не пригнічував він нікого, хоч би й зовсім малоосвічену людину, своєю більшою освітою та й знанням тієї речі, що про неї говорилося. Розмову вели з ним вільно, щиро. Цю свою вдачу передав наш батько й синові...» (мається на увазі Михайлові Драгоманову, який був для Ольги не лише добрим братом, а й другом і прикладом в усьому).

Отже, родинна атмосфера й близькість до простолюду сприяли тому, що Ольга Драгоманова сформувалась особистістю з демократичними поглядами та національним духом, залюбленою у свій народ і його талант. Засвоєні в дитинстві та юності мораль, життєві принципи й цінності лягли в основу її ставлення до життя, виробили стержень характеру і світогляду, який розкрився не лише в глибоко демократичній творчості, в громадській діяльності, а й в особистому та родинному житті. Однак, на відміну від батьківської, у її власній родині з самого початку й до кінця панувала українська мова, хоча й чоловік, Петро Антонович, так і не зміг освоїти її належно.

1868 року молоде подружжя Косачів виїхало до Новограда-Волинського (Звягеля), де після закінчення університету П. А. Косач одержав посаду голови з'їзду мирових посередників. Тут народилося троє старших дітей – Михайло (1869), Леся (1871) та Ольга (1877). Як свідчили очевидці, навколишнє панство характеризувало атмосферу в родині так: «Подумайте, в хаті у них говорять хлопською мовою! Так-так, пані Косач з чоловіком і дітьми говорить по-хлопському». Дехто дивувався: «Пані Косач знову була в хлопському убранні! І хусткою пов'язалась!», «А її діточки тільки по-хлопському говорять і одягнені у волинські свиточки...»

Дійсно, Ольга Петрівна, блискуче знаючи німецьку, французьку мови, добре володіючи й російською, постійно розмовляла по-українськи і дуже любила ходити в українських строях. Вона почувала себе україркою – серед прогресивної інтелігенції того часу це була модна тенденція: прокидались романтичні настрої

щодо української історії, поживався інтерес до фольклору, до кобзарського мистецтва тощо. У пам'яті того покоління ще був живий геніальний «селяк» Тарас Шевченко, його поетичне слово та ідеї національного визволення тривожили серця. Усе це вкупі сприяло національному піднесенню, в тому й числі й Ольги й Петра Косачів, які належали до когорти передових людей свого часу. До кінця свого життя вона ставила національні інтереси вище від усіх інших, поклала собі за головну мету життя – «шукати правди разом з народом». В усьому, що вона писала, у її прозових, поетичних і драматичних творах звучав рішучий протест проти національного і політичного гніту, денаціоналізації і русифікації. Саме через те, що була Олена Пчілка самодостатньою українкою, була духовно багатою натурою, багатогранною і безперервно спраглою нових знань та видів діяльності, вона мала що передати дітям, як мовиться, «з молоком матері».

Педагогічні принципи Олени Пчілки можуть бути зразком для теперішніх родин – діти мають рости шляхетними, національно свідомими, освіченими, вільними у своєму мисленні. Мудрим і доброзичливим дороговказом, люблячим і строгим поводитирем була Ольга Петрівна для своїх дітей. Діти вимагали багато уваги, материнських турбот. А потреба творити, незважаючи на всі клопоти і турботи, була непереборною. Однак домашні клопоти не перешкоджали творчості. Насичене високими устремліннями життя було зразком для дітей, а його благодотворний вплив на них – безсумнівний.

У Звягелі Ольга Петрівна робить етнографічні записи, Михайла й Лесю також ознайомлює з народним мистецтвом, побутом, фольклором та звичаями волинян. Саме тут, на Звягельщині, Леся вперше почула про Мавку, про що в липні 1911 року писала в листі до матері: «А то ще я й здавна тую мавку «в умі держала», ще аж із того часу, як ти в Жабориці мені щось про мавок розказувала, як ми йшли якимсь лісом з маленькими, але дуже рясними деревами». Згадувана тут Жабориця – село колишнього Звягельського повіту, в якому, як пише Ольга Косач-Кривинюк, «ціле літо» (1876 року) Леся жила з матір'ю і братом Михайлом.

Підтвердженням того, наскільки ці «домашні експедиції» запали у пам'ять і душу маленької Лариси Косач, служить видана у 1903-му і книжка «Дитячі гри, пісні й казки з Ковельщини, Луцини та Звягельщини на Волині. Зібрала Л. Косач. Голос записав К. Квітка». Як указано в передмові самої Лесі Українки, «матеріали сі збиралися довго в пам'яті моїй; мало не всі їх я знаю, як то кажуть, «зроду», перейнявши їх ще дитиною від сільських дітей».

1876 року під псевдонімом Олени Пчілки з'явилась друком праця «Український орнамент» (кращі зразки волинських вишивок), яка й досі вважається однією з кращих праць у цій галузі. До збирання орнаментів та до вишивання вона прилучала й дітей. Відомо, що шестилітньою Леся вишивала сорочку своєму татові. Про це свідчила й Ольга Косач-Кривинюк: «Леся зовсім маленькою, в 6 років,

навчилася шити й вишивати, літом з трави робила прехороших зелених «мавок», убираючи їх в одягу з листу та квіток».

Весною 1879 р. Ольга Петрівна з дітьми приїхала в м. Луцьк до чоловіка, якого було переведено на посаду голови Луцько-Дубенського з'їзду мирових посередників. У Луцьку вона вступила в драматичне товариство, а гроші, зібрані від спектаклів, запропонувала використати для придбання українських книг для клубної бібліотеки. Тут Олена Пчілка займалася педагогічно-літературною діяльністю. З перекладів російських і польських письменників була підготовлена книга «Українським дітям» (вийшла з друку 1882 р).

Здатність Олени Пчілки до багатогранної діяльності дослідники пов'язують із високою самодисципліною, винятковою внутрішньою організованістю, вольовим характером – рисами, які вона прагнула передати й дітям. Мудра й турботлива, вона виховувала любов до своєї землі, повагу до людини праці. Цьому великою мірою сприяло оточення «людей робочих», трудящих і духовно багатих селян, серед яких перебувала родина Косачів на Волині. Стосунки Ольги Петрівни з колодяженським селянством, її щирий і переконливий демократизм сприяв виробленню демократичного світогляду її дітей, навчив брати від народу все краще. Але й народові – ніс світло освіти, культури, шляхетності.

Приблизно два десятки літ Косачі прожили в Колодяжному, хіба що при потребі виїжджаючи до Луцька чи Києва. Можна сказати, що особистості косачівських дітей, навіть старших – Михайла, Лесі, Ольги – формувалися і розвинулися саме тут. Олена Пчілка не відмежовувала дітей від спілкувалися з селянськими дітьми. Навпаки, сприяла близькому товаришуванню. Для Лесі такою приятелькою-помічницею стала Варвара Дмитрук. Селянські діти бути присутніми на спектаклях, у сірому будиночку, де була сцена, а то й самі були учасниками цих дійств. Дослідник О. Ошуркевич наводить спогад селянина з Колодяжного Михайла Дмитрука: «Як було свято Шевченкове, то Леся назбирає хлопців, дівчат, роблять декламації».

Про життя Косачів у Колодяжному колоритно розповідає українська емігрантка Любов Дражевська у нарисі «Олена Пчілка – зірка українського відродження». У ньому авторка використала спогади молодшої дочки Ісидори Косач та Марії Туркало, сучасниці Олени Пчілки. У нарисі – яскраві картини того, як мати і діти разом працюють, мати привчає дітей до фізичної праці, пробуджує любов до землі і навколишньої природи, радість від роботи. Як пише авторка нарису, Ольга Петрівна сама розпланувала садок, садила дерева, квіти, ягоди. Діти були першими помічниками, Михась займався розміщенням дерев, Ольга відала квітниками. Разом насадили багато півоній, лілей. Навколо буйно розрісся бузок, ясин, альтанку обсадили їх в'юнкими квітами. Чорні порічки на обійсті Косачів виростили, «як дрібний виноград», росли тут полуниці, дерен, жерделі, навіть персики, які на зиму обгортали від волинських морозів.

Діти мали свій квітник і город, що самі обробляли та доглядали, влітку варили варення з різноманітних ягід, які рясно родили.

Тут, у Колодяжному, косачівські діти бачили простий селянський побут, тяжку працю, а ще – спостерігали народні звичаї й традиції, обрядові дійства, самі брали в них участь. Разом з Оленою Пчілкою вони не раз виїжджали в сусідні села, зокрема у Чекно Дубнівського повіту, до Запруддя, до Білина і Скулина, де Ольга Петрівна серед селян мала добрих приятельок та приятелів. Записувала пісні, обряди, збирала орнаменти. Не раз і талановиті селянки навідували Косачів, де їх радо приймали, від них переймали пісні та інший фольклор. До вивчення та збирання народної творчості Олену Пчілку заохочували М. Лисенко, М. Старицький, брат М. Драгоманов. Вона ж у свою чергу передавала любов до народної творчості своїм дітям, вчила їх розумітись на фольклорі та етнографії. Зі скулинського лісу, з берегів озера Нечимне Леся Українка винесла мотиви безсмертної «Лісової пісні». Міфологічні легенди, яких наслухалась від дядька Лева скулинського, заселили її свідомість неймовірними образами, які вона потім перенесла на сторінки своєї дивовижної драми-феєрії.

Петро Одарченко стверджував: «Ольга Петрівна розкрила своїм дітям чар рідної пісні, казки, чар безсмертної поезії Т. Шевченка, неоціненні скарби рідного слова та багатства світової літератури і культури».

Як свідчать дослідники, Ольга Петрівна намагалася виховувати своїх дітей справедливо, не вдаючись до покарань, і цим також сприяла укоріненню в їхніх душах кодексу демократизму. Ісидора Косач-Борисова так писала про матір: «Олена Пчілка був ворогом муштрування дітей, надуживання дорослих примусом, наказом у стосунках із дітьми, говорячи завжди, що така суворість дорослих із дітьми «пригашає» дух. Так Олена Пчілка уміла сполучати у відносинах із членами своєї родини ніжність, жартівливість й пестощі із неухильним виконанням обов'язків. І тому, коли вчила когось зі своїх дітей чогось (рідної чи чужої мови тощо), то ставила великі вимоги, а й за різні дитячі пустощі і провини не карала» [16, с. 28].

Одним із найголовніших принципів виховання була любов до рідної мови, яку Ольга Петрівна прищепила дітям тоді, коли українська культура була покрита тьмою Валуєвського циркуляру та Емського указу. Бракувало українськомовних підручників, художніх книжок для читання рідною мовою. Олена Пчілка докладала зусиль, щоб найвартісніші із українських книжок потрапляли на домашню полицку і сама перекладала найкращі зразки творів з інших мов, заохочувала до перекладання своїх дітей, адже володіння мовами для них було нормою інтелектуального розвитку. Діти Ольги Петрівни були одні з перших, що з дитинства читали українські книжки. На Великій Україні видавати було дуже важко, а то й неможливо, тому Ольга Петрівна посилала свої твори, а також і вірші Лесі

Українки до галицьких журналів «Зоря» та «Дзвінок». Там же друкувались Іван Нечуй-Левицький, Борис Грінченко, Михайло Старицький, Орест Левицький та інші українські працівники пера.

Наполягаючи на тому, що діти повинні читати українські твори, Олена Пчілка стверджувала: «Часто говориться, що наша література, особливо дитяча, дуже бідна. Одначе – не така уже вона вбога, як здається: були й єсть читанки дитячі, Грінченка і інших, що в найглухішу пору дбали про дитячу освіту українську; єсть й окремі збірники байок Гребінки, Глібова, Старицького і інших... Можна знайти й літературний знадібок для дітей, й силу, котра піклуватиметься тим вихованням дітей – щоб надати йому національний напрям, щоб діти ще змалку були свідомими Українцями» [8, с. 56]. Ольга Косач-Кривинюк засвідчила: «Найлюбішими книжками малих Лесі й Миші були томи трудів Чубинського з казками та піснями, сербські народні думи й пісні в українським перекладі, міфи стародавніх греків та ще книжка про подорожі різних славних мандрівників. Ті книжки вони знали мало не напам'ять...».

Та найбільшою проблемою, котра дуже непокоїла Олену Пчілку, була шкільна наука – русифікована школа могла зашкодити національному вихованню дітей. Зізнавалася: «Власне, я “наважила”, і завше окружала дітей такими обставинами, щоб українська мова була їм найближчою, щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше». І тому відважилася самотійно дати їм початкову освіту. В «Автобіографії» так писала про це: «Мені тоді здавалось, що школа тепер ж зруйнує моє змагання виховати дітей в українській мові. Це був даремний страх, бо потім я побачила, що коли дітей добре вправлено в українській мові, то тоді школа цієї мови не руйнує» [1, с. 143].

Відомо, що саме Ольга Петрівна дала своїй талановитій доньці псевдонім Леся Українка, тим самим підкреслюючи її національну ідентичність.

Материнська школа Олени Пчілки здобула високу оцінку сучасників. З нагоди 25-річчя літературної діяльності Олени Пчілки редакція «Літературно-наукового вісника» в особі М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка серед заслуг ювілянтки виділила і її педагогічно-материнську першість: «Ви дали Україні перший приклад освіченої сім'ї, в якій плекається рідна українська мова й українська літературна традиція в найкращому розумінню цього слова».

Згодом у листі до Омеляна Огоновського Олена Пчілка напише: «В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки, – і з певністю можу сказати, що мені це вдалося. Не знаю, чи стали б Леся й Михайло українськими літераторами, коли б не я? Може б, стали, але хутній, що ні...».

Косачівські діти можуть бути найяскравішим свідченням великого педагогічного таланту їхньої наставниці-матері. Передусім, звичайно, – Леся, чия творчість, зокрема драматургічна, підняла українську літературу до рівня

європейської і світової. Потім – Ольга Косач-Кривинюк – лікарка, літературознавець, видавець, укладачка ґрунтовної праці «Леся Українка: Хронологія життя і творчості» обсягом близько тисячі сторінок; Оксана Косач-Шимановська – музикант, викладач французької мови; Микола Косач – учасник революційного руху, кандидат до польського Сейму; Ізидора Косач-Борисова – дипломований агроном, політв'язень сталінських концтаборів, на еміграції в США 1970 року видала книжку, яку підготувала сестра Ольга, «Леся Українка: Хронологія життя і творчості». Найстарший син Михайло, що писав твори під псевдонімом «Михайло Обачний», займався також фотографуванням і етнографією. Викладав фізику та математику у Тартуській жіночій гімназії. Зробив низку технічних винаходів, брав участь у роботі української громади в Тарту. Мріяв повернутися в Україну і, коли така нагода трапилась, перевівся до Харківського університету приват-доцентом кафедри фізики і метеорології. Михайло Косач фактично став засновником метеорологічної служби на Харківщині. Але несподівана смерть на 35-му році життя перекреслила багато творчих намірів і стала трагедією для всієї родини Косачів.

З погляду часу постать Олени Пчілки стає вищою і виразнішою для українців, а її Слово і діяльність знаходять все більше прихильників. Серед найголовніших досягнень Ольги Петрівни Драгоманової-Косач – її унікальна українська родина, виплекана материнською любов'ю, духовними зусиллями, міцністю національно-демократичних ідеалів. Коли ми говоримо про важливість педагогіки партнерства у сучасній школі, то педагогіка партнерства в родині, поміж дітьми й батьками, є ще більш важливою, бо вона якраз і закладає основи демократизму, допомагає змалку отримати цікавий і корисний досвід. Олена Пчілка продемонструвала таке партнерство, будучи для дітей не лише вихователем, наставником, а й товаришкою, залучаючи їх до праці на полі різноманітної діяльності поруч із собою. Вона передала дітям свій дух свободи і любові до рідної України. Її материнська школа беззаперечно має влитися до родинної педагогіки українців, які прагнуть виховати дітей патріотами і небайдужими громадянами.

Джерела і література

1. Бурбан В. Наче бджілка над зламанною українською квіткою... : роздуми над книгою Олени Пчілки «Викинуті українці». *Сіл. вісті*. 2007. 6 лип. С. 5.
2. Данилюк-Терещук Т. Культурологічні рефлексії Любові Дражевської. *Олена Пчілка. Леся Українка в діаспорному літературознавстві. Німецько-українські зв'язки* : зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук. конф. в Мюнхені (3.04.2019–7.04.2019) / укл. і заг. ред.: Д. Блохин, М. Моклиця. Т. XI. Осадца Ю. В. Мюнхен-Тернопіль, 2019. С. 72–82.
3. Дембовська Ю. «У жінок Косач не раз буває, що вони приносять жертви...»: за кулісами життєвої драми славетного роду. *Свобода*. 2016. 14–20 лип. № 29. С. 11.

4. Денисюк І., Скрипка Т. Дворянське гніздо Косачів. Львів : наук.-видав. т-во «Академ. експрес», 1999. 269 с.
5. Дражевська Л. Олена Пчілка – зірка українського відродження. *Дражевська Л. Данилевська Н. Визначні жінки України*. Серія 1-ша. Об'єднання Українських Жінок на еміграції. 1950. С. 5–8.
6. Дрофань Л. Берегиня : худож.-докум. вид. Київ : Молодь, 2004. 208 с.
7. Кондратенко Л. Олена Пчілка – мати, письменниця, педагог. *Дошкільне виховання*. 1990. № 7. С. 20–21.
8. Кондратюк Г. Леся Українка й Олена Пчілка в контексті української та світової педагогіки. *Освіта та виховання в родині Косачів* : матеріали V Всеукр. Косачівських пед. читань, приурочених до 150-річчя Андроника Лазарчука, відомого українського художника і педагога-організатора художньої освіти на Волині та в Україні, і 150-річчя від дня народження Лесі Українки (26 червня 2020 р., м. Луцьк) / упоряд.: П. С. Олешко, Н. М. Кот, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІІПО, 2020. 144 с. С. 33–39.
9. Косач-Борисова Ізидора. Спогад про Олену Пчілку : [наймолодша сестра Лесі Українки розповідає про матір]. *Українська культура*. 1996. № 1. С. 27–28.
10. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / автор проекту і відповідальна за випуск Н. Стешенко. Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. 928 с.
11. Літопис життя та творчості Лесі Українки / уклад. М. Мороз. Київ : Наук. думка, 1992.
12. Олена Пчілка і Волинь : наук. зб. матеріалів наук.-практ. конф., 29–30 черв. 1999 року. Луцьк : Надстир'я, 1999. 111 с. (До 150-річчя від дня народж. Олени Пчілки та 50-річчя Колодяжнен. літ.-мемор. музею Лесі Українки).
13. Олена Пчілка. «Золоті дні золотого дитячого віку...» : автобіографічний нарис. Київ : Веселка, 2011. 79 с.
14. Ошуркевич О. Родина Косачів і волиняни : спогади, перекази. Луцьк, 2004. С. 22.
15. URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/zvidki-rodом-lisova-pisnya/>

УДК 821.161.2

Тетяна ДАНИЛЮК-ТЕРЕЩУК,
*кандидат філологічних наук, директор Музею Лесі Українки,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк*

«Праця виховальна»: націоцентризм педагогіки Олени Пчілки²

Зроблено спробу означити основні засади національного виховання, запропоновані Оленою Пчілкою у виступі «Праця виховальна» (1917). Текст виступу постає як цілісна освітньо-виховна програма, що не втратила своєї актуальності й до сьогодні.

Ключові слова: педагогіка, націоцентризм, родина, виховання, навчання.

² Педагогічний пошук. 2022. № 3 (115). С. 75–76.

Про педагогічні погляди Олени Пчілки та її працю в царині «найтрудніших до писання творів – для дітей» [4, с. 29] сказано чимало (Г. Аврахов, Л. Дрофань, Л. Новаківська, Л. Мірошніченко, С. Семенко та ін.). Та все ж найпереконливіше звучать слова її дітей, які з відстані часу визнавали, що мама в стосунках з ними «ніколи від своїх свободолюбних, національних принципів не відступалася» [2, с. 211].

Розглядаючи з різних ракурсів проблему родинного і національного виховання, дослідники повсякчас апелюють до слів О. П. Косач: «Діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се – молода Україна». Без перебільшення, цю думку можна сприймати і як її педагогічне кредо, і як настанову національного виховання, всього того, що утворює буття нації в часі – свободу, захист, розвиток. А національний імператив у Пчілчиному формулюванні надзвичайно простий: «Чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України – се багато залежить од виховання, од того, що їй буде зацпелено в сім'ї». Саме ці слова стають зачином доповіді «Праця виховальна», яку Олена Пчілка написала 16 червня 1917 року, а за два дні по тому, 18 червня 1917 р., виголосила на зібранні Гадяцької повітової «Просвіти». Тоді ж О. П. Косач було обрано головою ради Гадяцького повітового товариства «Просвіта». А ще в січні 1917 року вона стала редакторкою першої україномовної газети «Рідний край» на Полтавщині. За головування Пчілки, «Просвіта» відкрила в Гадячі читальню і книгозбірню, школу для дорослих [3, с. 6]. Впродовж 1917–1919 рр. у Гадячі Олена Пчілка зреалізувала свою давню мрію – український дитячий театр, для якого написала більше десятка п'єс [5]. Юним глядачам її тексти подобалися й «вся молодь міста, починаючи від найменших дітей і кінчаючи учням 8-ої кляси гімназії, знала і любила Олену Пчілку» [1, с. 28]. Активно долучалася О. П. Косач і до літературних вечорів «Гуртка Українознавства Гадяцької Української Шкільної Молоді», де виступала з доповідями про Панаса Мирного і Михайла Драгоманова.

Текст виступу постає як цілісна освітньо-виховна програма усього того, що Олена Пчілка втілювала в своїй громадській, науковій і письменницькій праці, а саме:

1. Родина і родинні традиції – основа національного виховання.
2. Обов'язкове навчання рідною українською мовою.
3. Збереження національних традицій через фольклор, музичну культуру.
4. Українська дитяча лектура: книги для дошкільного і шкільного читання.
5. Національно зорієнтовані громадські зібрання, організації, товариства, гуртки та ін.
6. Публічні заходи (літературні вечори, історичні лекції, дитячі конкурси, спортивні змагання та ін.), спрямовані на популяризацію української культури.
7. Особиста і суспільна відповідальність за дитину, її розвиток і навчання.

Звичайно, кожен, хто прагне наблизитися до педагогічної мудрості та громадянських переконань Олени Пчілки, знайде в її доповіді чимало слухних думок і спробує відповісти на питання, що й нині не втратило актуальності: «А що ви зробили за сей рік для дітей наших, щоб вони звикали шанувати своє рідне, щоб вони не виростили перевертнями?».

Текст доповіді «Праця виховальна» Олени Пчілки подаємо за чорновим автографом (Ф. 28, од. зб. 191), який зберігається у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Праця виховальна

В уставі нашого Товариства стоїть, що воно має дбати про розвиток серед нашого люду – національної свідомості і освіти на своїй народній підставі. При тім не сказано, до якого саме віку се приходиться. Я ж хочу спинитися на тій думці, що в кожній «Просвіті» повинен бути такий гурток, – (чі зватиметься він «комісія»), – котрий повинен дбати з-осібна про дітей. Бо діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се – молода Україна. Чі дитина виросте приятелем, чі ворогом України – се багато залежить од виховання, од того, що їй буде защеplено в сім'ї. Звісно, дійшовши до повних літ, людина може сама перейти на таку, або иншу стежку, часом і дуже добру; та нащо ж завдавати їй тяжку роботу над собою, тим більше, що почуття національної свідомості при новому житті тієї людини може вже не матиме того коріння, котре було у неї ще за дитячих літ її; у дитячому ж вікові людина швидче й живіше приймає всякі вражіння.

Отже, тут – сім'я, теє околом, в котрім вироста молода людина, – багато значить. На жаль, треба признатись, що наша українська сім'я до цієї пори здебільшого не давала національної свідомості дитині, не розвивала в дітях такої любови й поваги до свого рідного, як ми бачимо в сім'ї інших племен. Візьмім для прикладу сім'ю польську: і ця сім'я не мала своєї школи в Росії, мала перешкоди в своєму національному розвитку, одначе в польській сім'ї – діти з самих малих літ знають, що вони поляки і повинні бути поляками; отже, вони люблять і поважають своє рідне. У нашій же сім'ї – се було рідкість; тільки в сім'ї селянській, – і то котора бідніша, – дитина виростала добре знаючи свою народну мову, пісню, зживалась з своїм рідним, поки її не починали в школі одучувать од свого рідного та казати, що все те треба забути, як щось не достойне розумнішої, освіченої людини. У сім'ї багатшій та більш освіченій таке перевертання української дитини починалося ще з доброї волі батьків і матерей. Вони сами через виховання й науку на російський лад, робили з своїх дітей перевертнів. Чі історія наша тому винна, чі наша вдача українська мняка, невідпорна, – бог знає, а тільки се була наша болячка, котра затруювала наших дітей з самого малку.

Та не будем багато говорити про се, забудьмо про лихо! Нехай воно минеться без воріття! Ми вже стали на нову путь, отже й думаймо лише про те, як нам зручніше йти тією новою дорогою. Тепер вже не рідкість зустріти й українську сім'ю, хоч би й дуже освічену, котра клопочеться тим, щоб дати своїм дітям національну українську освіту. Трапляється однак, що не кожда сім'я знає, як саме взятися до того діла, що саме можна знайти до її вжитку в сій справі. Ось тут і може прийти до поради Товариство «Просвіта». В такому нашому товаристві повинен бути особливий гурток, – чи комісія, чи як він себе назве, – котрий повинен зосібна дбати про національно-свідоме виховання дітей наших. Отже, сей гурток просвітянський повинен добувать дитячі книжки українські, повинен влаштовувати зібрання дитячі, щоб діти промовляли на тих ранках, чи вечірках вірші кращих наших письменців, співали гарних пісень народних, можна знаходити й забави відповідні для дітей – наполовину забуті грища народні; усякі весняні й інші танки з співами тощо, та й просто іграшки дитячі з усяким примовлянням, як то бува, наприклад, при «піжмурках» та інших забавах з найменшого віку дитячого.

Подібну розвагу для дітей і влаштовувала наша Гадяцька «Просвіта». Оповідь про неї була в нашій газеті, в № 64-му. Було на тому Дитячому ранку промовляння віршів, басчок у лицах, були співи дитячі, був і таночок стародавній дитячий. Поставлено близьким завданням виховальної комісії – влаштувати дійство дитяче, вибравши придатний твір.

Для всього цього в нашій письменності можна знаходити відповідний знадібок. Часто говориться, що наша література, особливо дитяча, дуже бідна. Одначе – не така вже вона убога, як здається: були і єсть у нас читанки дитячі Грінченка й інших, що в найглухішу пору таки дбали про дитячу освіту українську; єсть і осібні збірники байок Гребінки, Глібова, Старицького й інших; єсть великий запас придатних віршів, байок, оповіданнів, п'єсок дитячих у книжках «Молодої України» – українського дитячого журналу, що 5 літ виходив у Києві. Можна знайти багато чого для вжитку, треба тільки пошукати. Єсть у нас і збірники пісень для дітей. І коли «Просвіти» зхотять, то діло котре тут говориться, стане у нас дуже добре.

Звичайно, тут найбільше може прийти до помочі наше жіноцтво. Так принаймні було в нашій «Просвіті»: найбільшу працю по влаштуванню Дитячого ранку прийняли учительки, д. д-ки Кобезова та Німцова й деякі інші просвітянки. Наукою співу поміг д. Лукашевич.

Таким побитом можна знайти і літературний знадібок для дітей і силу, котра піклуватиметься коло того виховання дітей, щоб надати йому національний напрям, щоб діти ще змалку були свідомими Українцями.

Тільки треба, щоб ся праця була в «Просвіті» не випадкова, що не тільки Комісія, а й щоб Товариство, його Рада пам'ятала про се діло і коли візьметься

за його, то щоб була приготовлена до того, що всякий громадянин може спитати своїх просвітян: а що ви зробили за сей рік для дітей наших, щоб вони звикали шанувати своє рідне, щоб вони не виростили перевертнями?

О. Пчілка. Червня 16-го 1917 р.

Джерела і література

1. Дражевська Л. Олена Пчілка – зірка українського відродження. *Визначні жінки України*. [Б. м.] : Об'єднання Українських жінок на еміграції, 1950. С. 5–33.
2. Косач-Борисова І. Спогади про Олену Пчілку. *Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка)* : біографічні матеріали. Спогади. Іконографія. Нью-Йорк–Київ : Факт, 2004. 447 с.
3. Пустовгар О. «Просвіта» на Полтавщині в добу Української Центральної Ради. *Слово Просвіти*. 2018. № 30. С. 6.
4. Пчілка Олена. Оповідання. З автобіографією. Харків : Рух, 1930. С. 5–46.
5. Її ж. Український дитячий театр / упоряд., підготовка текстів, передм., текстологічні коментарі Л. П. Мірошниченко. Київ : Веселка, 2015. 439 с.

УДК: 061.237(477) «18/19»

Алла ДИБА,
науковий співробітник,
відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України, член Національної спілки письменників України, м. Київ

«Сила її була в її індивідуальності...»: штрихи до портрета матері цілого покоління українців-державників

Ця наукова розвідка виконана у межах проєктів, які фінансуються за рахунок коштів бюджетної програми «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК 6541230).

Олена Пчілка, Михайло Старицький, Микола Лисенко та їхні побратими натхненно й безстрашно творили нове покоління молоді – свідомих дітей-українців. Виховували власним життєвим прикладом, організували перший український нелегальний університет – гурток «Плеяда», вихованці якого згодом візьмуть участь у багатьох важливих українських проєктах. Вони ж творитимуть Українську національну революцію та Незалежну Державу Україна у 1917–1921 рр. Олена Пчілка – одна з найпотужніших постатей того процесу.

Ключові слова: українці-державники, нація, плеядівці, митці, талант.

Дослідникам Лесі Українки добре відомі слова Людмили Старицької-Черняхівської: «Наше покоління, виключне покоління: ми були першими українськими дітьми. Не тими дітьми, що виростають в селі, в рідній сфері,

стихійними українцями, – ми були дітьми городянськими, яких батьки виховували вперше серед ворожих обставин свідомими українцями зі сповитку» [9, с. 633]. Сьогодні ми поговоримо про покоління батьків – тих, хто виростив цих свідомих українських дітей серед ворожих обставин, приділивши окрему увагу матері Лесі Українки Ользі Косач (Олені Пчілці), яка брала у тому процесі найактивнішу участь.

Спробуймо ж написати портрет «хрещеної матері» (саме так називав Максим Славинський Ольгу Косач-старшу, яка благословила його на роботу в українській літературі й громадському житті) цілого покоління українців, яким судилося, пройшовши присутні уроки літературного гуртка «Плеяда», взяти участь у багатьох вагомих справах українства й віддавши свої життя на олтар Української національної революції 1917–1921 рр.

Знаємо ми Олену Пчілку вродливою, розумною, мужньою жінкою, уособленням найкращих українок. Впродовж життя багато важив її особистий приклад – те, як вона поводитися за тяжких обставин, що випадали на її долю. Йдеться про хвороби і смерті найрідніших, про те, як в нестерпних, здавалося б, умовах імперської Росії вона творила себе саму і тих, хто її оточував, українцями. Жінка-борець, жінка-приклад. У жандармських документах було зафіксовано більшість «нелегальних» справ Ольги Косач-старшої. У січні 1907 року жандарми намагалися заарештувати Ольгу Косач (Олену Пчілку) та її доньку Ларису. Натомість, як відомо, до поліцейської дільниці замість матері забрали її доньку Ольгу.

Обшуків і арештів у її житті було декілька. Були ситуації, які закінчувалися або мали б закінчитися суворими репресіями, як, наприклад, виступ-виклик цієї жінки українською на відкритті пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві чи її участь у складі української делегації, яка наважилася їхати до Петербурга з наміром добиватися зняття заборон на українську мову в школах, українську пресу й книговидання. Або ж у радянський час у Гадячі на вшануванні Тараса Шевченка. Її відчайдушність і непримиримість подеколи могла мати навіть фатальні наслідки – Олену Пчілку заарештували в одному з гадяцьких сіл, де вона збирала українські узори. Завзятий чонівець [чонівці – учасники більшовицьких мобільних груп, які були виконавцями найжорстокіших акцій проти будь-якого українського спротиву населення в період утвердження радянської влади – А. Д.] Олександр Тарнаутський (пізніше співробітник редакції сатиричного журналу «Перець», який виступав під псевдонімом Громов) прив'язав жінку до коня і вів полями до Гадяча [5, с. 38]. Потім вона перебуватиме у Гадяцькій в'язниці. Йшлося навіть про можливість розстрілу, але якимось дивом цієї трагедії вдалося уникнути [5, с. 38–40]. Знаємо також, що навіть напередодні смерті до неї в київську квартиру прийшли з органів

держбезпеки, зробили обшук і мали заарештувати, але, зрозумівши, що жінка вже зовсім квола, не захотіли собі зайвого клопоту.

І, здавалося б, найтолерантніша, найлюдяніша мрія батьків нації – створення у кінці 1880-х років гуртка молодих українських літераторів «Плеяда», де вони мали намір навчати студентів і учнів української мови, якої на той час не вчили у офіційних учбових закладах царської Росії. А вже потім здійснювати усілякі проекти по написанню оригінальних художніх творів українською, перекладів світової класики та створення серії брошур з історії України. Але кожен з цих намірів вже за своїм задумом був протизаконним. Проте, навіть наражаючи себе на небезпеку репресій з боку влади, старші гуртували навколо себе молодших, надаючи для цих сходин свої домівки, де вони й самі брали активну участь у тих трудах: «Ці «дерзанья» (зваги) молоді цілком поділяла та група старших громадян, що бувала постійно на наших зібраннях: О. Я. Кониський, М. П. Старицький, О. П. Косач, М. В. Лисенко, В. Б. Антонович, Т. [Р.] Рильський, К. П. Михальчук, М. [В.] Ковалевський та ін. Утворювалася свого роду дифузія», згадуватиме Людмила Старицька-Черняхівська у своїх спогадах про письменника-гуртківця Володимира Самійленка [8, с. 141; 9, с. 811]. Батьки «Плеяди» вміли ненав'язливо, щоденною своєю власною працею, всім своїм життям подати гідний приклад [3].

Побратим Олени Пчілки та Михайла Старицького композитор Микола Лисенко не брав безпосередньої участі ні у конкурсах «Плеяди», ні у видавничих проектах, але так само, як і вони, надавав для сходин гуртка свою домівку, диктував молодшим українські диктанти, грав для учасників зібрань свої нові композиції, написані часто на слова плеядівців чи їхні переклади зі світової класики, зокрема солоспіви на вірші Генріха Гейне, перекладені з німецької Лесею Українкою та Максимом Славинським.

Про конкретну роботу гуртка свідчить Людмила Старицька-Черняхівська: «Збирався наш гурток і не тільки для праці, а й просто побачитись, побалакати, побавитись; тільки ж і розваги наші мали літературний характер. Улюбленою забавкою був «конкурс». Давалося одно слово, наприклад, «навіщо», «нема», «понеділок», і всі присутні повинні були написати на сю тему оповідання, п'єску або вірш. Давався визначений час.

То ж підіймалася хапанина! Кожен притулявся, де міг, з олівцем, з пером, з кавалком паперу. В хаті ставало тихо, як в усі, чути було тільки, як дихали «автори». Подавалися речі без підписів; журі вичитувало їх вголос і присуджувало першу премію кращому творові. В нашій забаві приймали участь і старші – і Ольга Петровна, і батько мій [Михайло Старицький – А. Д.], мусіли приймати в ній участь і всі присутні, ті, які до оригінальної літературної творчості жадного нахилу не мали. Тим веселіші бували читання творів сих несподіваних літераторів. Багато з сих жартом написаних творів пішло до друку. Пам'ятаю особливо два гарнісіньких

оповідання на тему «Понеділок» Михайла Косача і М. А. Славинського. Леся за одно з своїх оповідань, написаних на такому ж конкурсі, одержала потім премію в Літер[атурно]-Артист[ичному] Товаристві. Були ще інші забавки літературного характеру, наприклад: один з присутніх починав оповідання, і в самому цікавому місці переривав його, і кидав хустку своєму сусідові, – той мусів провадити далі і, довівши своє оповідання до самого несподіваного моменту, знову переривав його, кидаючи хустку третьому, залишаючи його виплутуватись з сеї плутанини і т. д.» [9, с. 747–748]. Показово те, що старші, вже відомі на той час письменники, брали у тих конкурсах таку ж участь, як і молоді, ще невмілі й не обтяжені публікаціями своїх творів. І не боялися ті старші й заслужені програвати поруч зі своїми учнями, а призові місця частіше діставалися юним: «Се були зібрання літераторів-т о в а р и ш і в, що служили одній справі, що любили не тільки власний поспіх, не тільки ті або інші власні інтереси, а рідне слово й завдання рідного життя» [9, с. 747]. Немало цікавих подробиць про роботу гуртка зустрічаємо і у спогадах письменника-плеядівця Володимира Самійленка [6].

Поступово «Плеяда» стала для кожного з учасників українським університетом. Університетом неофіційним, нелегальним. Цікаво, що у ті роки плеядівець Максим Славинський успішно закінчив університетів *не менш як три*, бо поруч із двома факультетами Київського університету Святого Володимира (юридичний та історико-філологічний) була ще й «Плеяда» [4].

Показово те, що у «Плеяді» з людьми відбувався незвичайний, чарівний виховавчо-освітній ефект, який Леся Українка устами Мавки з «Лісової пісні» назвала «своїм життям до себе дорівнятись». Увага, допомога й почасти сувора, але достатньо доброзичлива критика Михайла Старицького і Ольги Косач-старшої допомогли у формуванні творчих особистостей, спеціалістів у обраних галузях і громадсько-політичних діячів, наприклад, плеядівців Феофана Пашкевича, Максима Славинського, Івана Степенка (конкретних імен може бути названо набагато більше). А старші письменники не соромилися програти в конкурсах молодшим – це аж ніяк не зменшувало їхнього авторитету і мало надзвичайно важливе значення, відкидаючи геть певну «меншоватрість» якогось неофіта в літературі.

І щоб було якось цікавіше, затишніше й приємніше було спілкуватися й співпрацювати, пекли пиріг, на столі парувал гарячий чай, починалися співи, танці і вже згадані тут літературні конкурси. На роялі натхненно грав Микола Лисенко. Так гурток «Плеяда» колись об'єднав старше й молодше покоління українських митців, ставши репрезентантом молоді української літератури, її дерзновенних намагань представити світові свою самобутність і європейськість.

Максим Славинський так змалював нам портрет Олени Пчілки: «[...] сила Олени Пчілки залежала не від того, яких політичних переконань вона трималася, навіть не від її літературних заслуг, що їх вона безперечно мала. Сила її була

в її індивідуальності. У зовнішньому вигляді її та в її темпераменті було щось від Півдня, – недурно серед її предків були греки й серби і, здається, іспанці... Волі вона була непохитної, характеру непоступливого, розуму обсяглого, почуття глибокого й гарячого, як вогонь, пристрасті некомпромісової. Кого вона любила – любила незалежно від зовнішніх обставин, кого не любила – не любила як слід. Цілою душею з молодих літ пристала вона до українства, всі свої сили склала вона, як жертву, на вівтар українського чину. В одній із своїх поезій Леся Українка кинула про себе безсмертний рядок: «Буду сіять квітки на морозі»... – Може, ще більше, ніж до неї самої, цей рядок стосується її матері...

Олена Пчілка працювала в найтемніший час української історії, вона буквально на морозі сіяла й пестувала українські квітки, і якраз найліпшою квіткою, що вона її виплекала, була її дочка. Бо ж той, хто хоч трохи знає, як вона доглядала за нею, як виховувала її, як співпрацювала з нею, – той може сказати, що, мабуть, таки не мала б Україна великої поетки, коли б у неї була за матір якась інша жінка, а не Олена Пчілка» [7, с. 344].

А ось як написав Максим Славинський Олені Пчілці 23 вересня 1911 року з Петербурга: «Я ще раз скажу, що Ваш лист мені милий, бо в ньому нема нічого иньшого, як правда, а його тон мені милий, бо він мені нагадує колишні часи й знов таки ту Вас, що я і любив і шанував. І тепер через багато років, коли багато де-чого перейшло поверх голови і тяжкого і любого, і лихого й доброго, свого, чужого й загального, я з тою ж самою шаною згадую мою “хрещену матір” по літературі, яку я і тоді мав до Вас. Можна з Вами не згоджуватись в усіх думках, можна, навіть, боротись з Вашим світоглядом, але не можна не шанувати Вас за той священний вогонь любові до рідного краю й народу, що завше горів в Вас, горить і досі. І більше скажу: зустрівшись з Вами, не можна не запалитись од Вас тим вогнем і не понести з собою у дальше життя своє хоть маленьку його іскру. Ніколи я Вам таких слів не говорив, – бо взагалі не дуже люблю говорити такі слова, – але якось так вийшло, що захотілось Вам це сказати. І падає мені в голову зараз думка, що, мабуть, захотілось це сказати тепер от через-що. Колись, коли б я сказав оте, – було б ніяково, бо то б були слова ученика до учительки: не гаразд. Тепер, коли в мене теж уже досить сивого волосся на голові, тай самого волосся вже мало, коли де в чому ми – мабуть, що на різних, навіть, може, ворожих полюсах стоїмо, – оттепер то й захотілось мені висловити те моє почуття до Вас, що в мене завше було, що есть і зараз, зостанеться й на завше» (правопис автографа збережено) [1, ф. 28, од. зб. 1383, арк.1–2].

Не менш яскраво і емоційно висловлює дочка Лариса своє ставлення до мами: «Ніхто ніколи не писав мені так часто і так любо, як ти, і, запевне, ніхто й не писатиме. Коли думаю про се, то згадується мені сонет Гейне до його матері.... Шкода тільки, що всі ми, і поети, і не поети, по більшій часті буваєм не варті своїх

«матерей». Лист Лесі Українки до матері від 30 березня (11 квітня) 1898 р. з Ялти [10, т. 12, с. 134].

«Плеяда» припинила своє існування у другій половині 1890-х років. Проте ні Михайло Старицький, ні Микола Лисенко, ні Олена Пчілка до останніх днів свого життя не припиняли подібної роботи з молоддю. У кінці 1890-х до молодого гурту приєднався, наприклад, Климент Квітка, і старші почали рости з нього свідомого українця (у родині прийомних російськомовних батьків це було б неможливо).

1917 року Олена Пчілка виступить у гадяцькій «Просвіті» з доповіддю: «Праця виховальна» [1], де, підсумовуючи власний материнський педагогічний досвід і вже набуті за життя знання і враження, робить рішучий висновок про те, що діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се – молода Україна. Провідною проблемою вона вважає те, чи виросте приятелем України, чи її ворогом, що залежить од виховання, од того, що їй буде зацеплено в сім'ї. Звісно, дійшовши до повних літ, – продовжує вона, – людина може сама перейти на добру дорогу, виховуючи й плекаючи в собі почуття національної свідомості, але в дитячому віці людина швидше й живіше перейме всякі враження. Отже, тут – сім'я, тее коло, в котрім вироста молода людина, дуже багато значить.

Як приклад для наслідування вона наводить сім'ю польську, яка змогла сторіччями зберігати оту національну свідомість. А ми додамо сьогодні – це й сім'я самої Олени Пчілки. Це й гурток «Плеяда», який об'єднував молодих українських літераторів покоління Лесі Українки, в котрому за спогадами Лесиної подруги письменниці Людмили Старицької Черняхівської, Олена Пчілка та її вірний побратим Михайло Старицький «підтримували кожного, хто виявляв найменше бажання займатися літературою, розжеврювали найдрібнішу іскру таланту», коли в Плеяді, за свідченням Олени Пчілки: «Молоді сили йшли спільно зі старшими» («Автобіографія»). З творчої колиски «Плеяди» пішло у світ близько п'ятдесяти самобутніх українських авторів.

Отже, Олена Пчілка зіграла велику роль не тільки в освіті та вихованні власних дітей, але й вплинула на ціле покоління новітніх українців у вимріяному й виплеканому нею гуртку «Плеяда» [3]. Духовні діти Олени Пчілки (мені, дослідниці цієї теми, відомо на сьогодні близько п'ятидесяти імен) [2], ставши самостійними, сформованими особистостями, не втомлювалися повторювати про її потужний вплив на їхнє становлення. Багато з тих молодих вийшли з російськомовного імперського середовища, але, пройшовши духовні університети звияжних батьків нації, могли б разом з Максимом Славинським повторити рядки з його листа до Олени Пчілки: «[...] я українець. І, як Вам те відомо, українець не тільки через те, що в серці України вродився, а й через те, що нічим іншим і не хочу бути...» [1, ф. 28, од. зб. 1382]. З таким переконанням, виплеканим у «Плеяді», ці люди пізніше безстрашно йтимуть на смерть за Україну, прийматимуть муки

в тюрмах, концтаборах, на еміграції, яка ставала для них пеклом, бо втрачали вони найважливіше – Батьківщину, якій присвятили свої життя.

Лариса Косач. Одеса, 1888 р.
Відділ рукописних фондів
і текстології Інституту
літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України

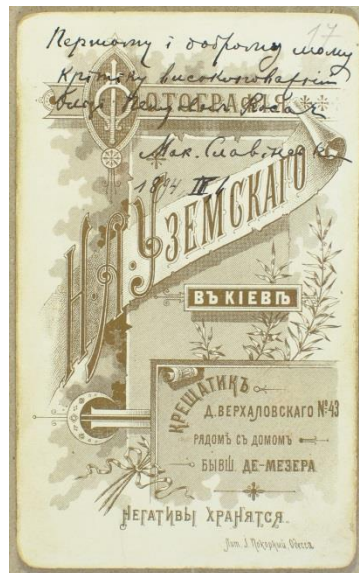
Ольга і Лариса Косач.
Ялта (Крим), початок січня
1898 р.

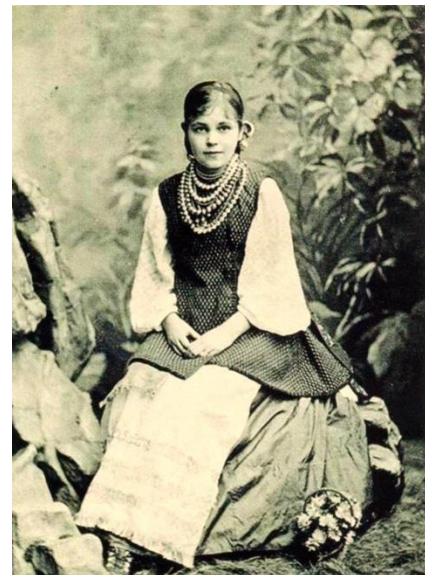
Ольга Косач (Олена Пчілка).
Полтава, 1903 р.
Відділ рукописних фондів
і текстології Інституту
літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України

Максим Славинський.
1894 р. Фото подароване
Олені Пчілці
(з альбому родини Косачів).
Відділ рукописних фондів
і текстології Інституту
літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України

Зворот фото
М. Славинського з дарчим
написом Ользі Косач-старшій.
Відділ рукописних фондів
і текстології Інституту
літератури ім. Т. Г. Шевченка
НАН України

Людмила Старицька в юності

Ілля Шраг, Володимир Науменко,
Ольга Косач (Олена Пчілка),
Микола Дмитрієв (стоїть). Петербург, 1906 р.
Фото з альбому родини Косачів.
Відділ рукописних фондів
і текстології Інституту літератури
ім. Т. Г. Шевченка НАН України

Джерела і література

1. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної Академії наук України. Фонд 28 (Олени Пчілки).
2. Диба А. Нові імена української «Плеяди». *Сучасний погляд на літературу* : зб. наук. пр. Вип. 10 / редкол.: В. Ф. Погребнник (відп. ред.), С. С. Кіраль (заст. відп. ред.), І. В. Савченко (відп. секретар) та ін. Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2006. С.133–141.
3. Її ж. Олена Пчілка в українській «Плеяді». *Вічні Березині України* : наук. пр. й розвідки до 150-річчя від дня народження Олени Пчілки та 130-річчя від дня народження Лесі Українки. Новоград-Волинський : НОВОград, 2001. С. 53–57.
4. Її ж. «Я заховаю в серці Україну» (Максим Славинський). *Сподвижники: Леся Українка у колі соціал-демократів*. Київ : Основні цінності, 2003. С. 97–135;
5. Диба А., Шалагінова О. Найкраща лілея з родинного саду Косачів. Київ : Саміт-книга, 2020. 256 с.
6. Самійленко В. Спогади та автобіографічні замітки. Твори : в 2 т. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1958. Т. 2. 510 с.
7. Славинський М. Заховаю в серці Україну. Київ : Юніверс, 2002. 416 с. : фотогр. 16 с.
8. Старицька-Черняхівська Л. В. І. Самійленко: Пам'яті товариша. Хорунжий Юрій. Невідомий твір. *Вітчизна*. 1992. № 7–8. С. 133–146. Передмова. С. 132–133.
9. Старицька-Черняхівська Л. М. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / вступ. ст., упоряд. та прим. Ю. М. Хорунжого. Київ : Наук. думка, 2000. 848 с.
10. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 12. Листи. 1897–1901 / ред. О. Полюхович; упоряд. В. Прокіп (Савчук); комент. В. Прокіп (Савчук), В. Агеєва. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2021. 608 с., 8 с. іл.

*Висловлюю глибоку і щирю подяку дослідниці епістолярію Лесі Українки
Валентині Савчук (Прокіп) за допомогу в написанні цієї статті.*

УДК 746.3(477.82=161.2)+821.161.2'05.09(092)

Зоряна МАЦЮК,

*кандидат філологічних наук, доцент,
учитель української мови і літератури,*

КЗЗСО «Луцький ліцей № 27 Луцької міської ради Волинської області», м. Луцьк

Олена Пчілка – фундатор досліджень української вишивки та орнаментики

Розглянуто науковий доробок Ольги Петрівни Косач (Олени Пчілки) щодо української вишивки як явища етнокультури. Опрацьовано основні тези досліджень вишивки Новоград-Волинського повіту як першої комплексної етнографічної праці, яку авторка зарахувала до української орнаментики. На прикладі вивчення українських узорів авторка заявила про приналежність населення до етнічної групи.

Ключові слова: *Олена Пчілка, волинська вишивка, орнамент вишивки, альбоми для вишивання.*

Багатогранна творча діяльність Ольги Петрівни Косач, званої за псевдонімом Олена Пчілка, – помітне явище в історії українського культурного життя другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. Олена Пчілка відома не лише як поціновувачка книг та любителька вишивання, а як упорядниця наукового етнографічного видання, як учасниця культурно-громадських акцій, заходів і літературно-мистецьких вечорів, як літераторка, як перекладачка, щиро зацікавлена фольклором, етнографією, літературою, архітектурними пам'ятками і театральним життям.

Усі роки перебування на Волині, зокрема в Новограді-Волинському, куди Ольга Косач приїхала після заміжжя, були роками збирання етнографічних матеріалів. Цей край захопив молоду жінку своєю українською стихією: багатими проявами народної творчості, збереженням давніх обрядів. На Звягельщині вона вивчає народний побут, записує пісні, збирає зразки вишивок. В автобіографії Олена Пчілка пише: «Ще в гурті брата Михайла я захопилась етнографією. Цей нахил до записів етнографічних я привезла із собою у Звягель. Та який багатий ґрунт я знайшла на Волині! Вся ця країна, а надто Звягельщина, мене чарувала. Мова волиняків мені здавалась розкішною, чарівною. Правда, були особливості, відмінні від моєї рідної Полтавщини, але це мені особливо подобалось. Вишивки – непочатий край!» [6]. Наймолодша донька Ольги Петрівни – Ізидора – згадує, що мама дуже захопилася збиранням етнографічного матеріалу (вишивки, тканини), то батько їхній казав, що вона «як тая пчілка працює».

Про свою пристрасть до етнографії Ольга Петрівна Косач писала: «Дивно сказати тепер, що з цього захоплення орнаментикою волинською вийшла моя перша наукова робота» [6]. Цим виданням вона ввела в європейський науковий мистецтвознавчий обіг розуміння існування української орнаментики. Особистий, творчий та інтелектуальний рівень Олени Пчілки забезпечував настільки високий рівень домагань, що вона ототожнювала їх із потребою розвитку й модернізації української культури. Книжка українських народних узорів, зібраних і впорядкованих Ольгою Петрівною – перша наукова праця, матеріали для якої вона почала збирати одразу після приїзду на Волинь [4, с. 11].

Із плином часу узорі вишивок настільки змінюються, що втрачають свою самобутність та красу. Про ці зміни Олена Пчілка, яка тривалий час збирала і досліджувала українські вишивки, згадувала: «Давнє народне мистецтво вже почало занепадати. Замість традиційних геометричних візерунків, стилізованих квіток і гілочок все частіше можна побачити “страшенну ляпанину”, що “ріже очі”. Треба з тим псуванням нашого народного скарбу боротися, треба нам черпати з чистого джерела народної творчості української» [6]. Відчувши потребу в їх друкуванні, Ольга Петрівна готує збірку «Український народний орнамент», упорядкування якої розпочалося ще в 1874 році, однак виходить у світ лише через два роки. Саме тоді, коли почав діяти Емський указ, що забороняв видання в царській Росії українською мовою оригінальних творів та перекладів, постановку театральних вистав і, навіть, друкування текстів для нот. Ось чому збірка Ольги Косач «Український народний орнамент» вийшла у Києві двома мовами: російською та французькою. Вона складалася з «Передмови» автора, 31 таблиці узорів та детальних коментарів до них. Це видання здобуло високу оцінку не тільки серед українських учених, а й – серед західноєвропейських. Французький історик Альфред Рамбо в паризькому часописі *Revue des Deux Mondes* (фр. «Огляд двох світів» чи «Огляд Старого і Нового світу») захоплено зазначає: «Ці граціозні мотиви прості та гармонійні як відверті мелодії України. У всьому цьому присутнє мистецтво, мистецтво наївне, інстинктивне та вишукане» [3]. Учений використовує згадану працю під час читання лекцій у Паризькій академії мистецтв.

Слідом за першим друком з'являються «Українські узори» (1879 р.), однак без передмови та зі зменшеною кількістю візерунків (15 таблиць). 1900 року «Українські узори» побачили світ із невеликою різницею в деяких візерунках. На думку Ольги Косач-Кривинюк, сильний виховний вплив у родині мала захоплена робота матері над виданнями збірника «Українські народні взори» та її інтерес до фольклорно-етнографічних матеріалів: «Діти з самого початку свого свідомого життя бачили, що їх мати серйозно й наполегливо працює над узорами – збирає їх, вимальовує, щось пише до них, радиться про них з «ученим» дядьком, нарешті – велика подія – друкує їх. І це робота не над якимсь «дамським

рукодільям», а над збірником «Українських народніх узорів». Із перших років життя ця материна робота поруч з «Трудами» Чубинського навчила дітей поважати роботу коло найрізноманітнішої української етнографії» [2, с. 43].

Книга «Український народний орнамент» за життя Олени Пчілки перевидавалася зі змінами п'ять разів, однак саме в першому виданні є її передмова, де вона розповідає, якою була українська традиційна вишивка, тлумачить символіку, пояснює орнаменти кожного аркушу альбому. Вона чітко розмежовує українську орнаментику від російської, пояснює, що нашій вишивці притаманні геометричні візерунки.

У передмові автора знаходимо: «Зразки вишиванок українських давно звернули на себе увагу й людей учених, бо й на таких зразках народного мистецтва, як зразки всякого оздоблення одягу тощо, можна бачити зв'язок мистецтва одного народу з іншим, з його освітою і творчістю; а це становить цілу історію освітніх зв'язків та показує при тім і особливості, властиві окремому народові в його мистецтві» [11].

Серед запропонованих орнаментів є лише призначені для декорування предметів одягу, а саме лляних сорочок з оздобленням шиї, плечей та рукавів, а також хусток, фартухів, курток і просто килимів. Орнамент вишитий залежно від ниткового шару основного матеріалу та рухається переважно по колу різноманітних геометричних візерунків. Незважаючи на те, що більш вільні мотиви орнаментів представлені в меншості, вони все одно демонструють правильні почуття, перекладені за допомогою своєрідної техніки виконання. Колір малюнка – це обов'язкове доповнення: червоний та синій використовують найчастіше, адже ці кольори легко виготовити; крім того, з'являються чорний, сірий і навіть жовтий. Розуміння побудови форм орнаментів, а також використання яскравих кольорів, які притаманні саме цим виробам простого народного промислу. За технікою виконання роботи бувають: однотонні; роботи з вирізаними та пришитими деталями; роботи, де використана техніка вишивання простим хрестиком. Цікавим доповненням є кольорові візерунки, якими прикрашають великодні писанки. Одні мають геометричний характер, а інші – стилізовані рослинні мотиви в ефектному поєднанні кольорів. Не применшуючи значення цієї колекції для етнографії, а також для народного мистецтва, хочеться відзначити, що вона залишається значно відсталою за змістом та формою порівняно з тими, що залишились нам від німецького або навіть італійського народів. Якщо, до речі, видання претендує на включення до іноземних, а особливо до німецьких кіл, першою умовою є те, що пояснювальний додаток має бути не лише російською мовою. Щодо інформації про німецьку орнаментику, можемо припустити, що О. П. Косач була обізнана в цьому питанні. У листі від 06 листопада 1900 р. П. А. Косач згадує збірку німецьких узорів, яку дружина просила їй вислати [7].

Декоративна система Волині – українське мистецтво, яке відрізняється від інших мистецтв. Зіставивши основні теми української вишивки з варіантами перських, єгипетських, китайських, скандинавських орнаментів, мисткиня прийшла до надзвичайно цікавого висновку, що «южнославянская орнаментика далеко отстала отъ украинской по основнымъ формамъ, прогрессируя, только въ разнообразіи раскраски; необыкновенное же богатство раскраски этихъ ея узоровъ, пестрота на вышивкахъ, безпрестанно перемежающихся зеленого, жолтаго, голубаго, золотаго, краснаго, серебряннаго и иныхъ цветовъ, – придаетъ имъ видъ чего-то чуждаго по духу нашимъ вышивкамъ» [6]. Однак, незважаючи на безліч відмінностей, усе ж дослідниця робить висновки, що південнослов'янська мистецька традиція набагато ближче до нашої культури. А між українською та російською «лежить целая пропасть», підкреслює декілька разів у передмові авторка. Ця різниця полягає і у практичному застосуванні вишивки у виробках, і в мистецько-стилістичній реалізації естетичних смаків. На противагу українцям, які застосовують вишивку в основному в одязі, російські тогочасні народні майстри вишивали в більшості «полотенца».

Як наслідок, Олена Пчілка робить висновки, що українська вишивка застосовує суто геометричний та геометризований рослинний орнамент, без реалістичних подробиць. У ній виконавці не вбачають символики, знання якої, робить припущення письменниці, загубилися в часі. Однак зазначимо, що геометричні орнаменти виникли на основі графічних символів, що мали практичне значення в житті людей: вони передавали релігійне світосприйняття та використовувались задля магічного впливу на умови свого існування та на світ загалом. Велика кількість елементів та сюжетів орнаменту становили обереги, що призначені були захищати їх носія від темних сил. Рослинні орнаменти на вишивці демонструють барвистість і багату різноманітність навколишньої рідної природи. Кожен рослинний орнамент має свою магічну символіку.

У реалізації основного задуму – прикрасити виріб – українські вишивальниці досягли бездоганної технічної майстерності. Олена Пчілка доводить, що український одяг був захищений оберегами, а російська вишивка несе тільки декоративну функцію, без смислового навантаження. В альбомі зібрано орнаменти, вишиті найархаїчнішими швами: занизування, вишивка біллю, лиштва, вирізування тощо. У передмові йдеться про розвиток українського шиття. Косач розповідає про брокарівську вишивку, завезену з Франції. Ольга Петрівна вже відчувала, що завезена техніка вишивання, західноєвропейський хрестик, задавлює стародавні вишивки. Вона дуже вболівала, щоб не забували прадавні наші шви. Олена Пчілка доводить, що українці передусім вишивали одяг.

Ольга Петрівна Косач починала з дослідження місцевих вишивок нашого краю, а закінчила фундаментальним посібником із вишивання. Думка Олени

Пчілки, висловлена понад сто років тому, залишається актуальною досі: «Потреба в таких зразках, чисто народних українських – велика, бо й зразки вишивок, так само, як твори народного слова, можуть псуватися, калічитись... Бажано, щоб наші вишиванки зоставалися при своїй давній, властивій їм, красі» [9]. Оскільки вишивка є пам'яттю про своє українське коріння, ідентичність, розуміння. Це наша історія: міфологія, релігія, давнє мистецтво наших предків, душа нашого народу, оскільки у вишивці зашифровано наш генетичний код.

Своєю працею О. П. Косач довела, що через комплексне етнографічне дослідження побуту на прикладі вивчення вишивок, можна заявляти про приналежність населення до етнічної групи. Саме це вона довела на прикладі вишивальної традиції Новоград-Волинського повіту, яку зарахувала до української орнаментики, спростувавши тезу, що Волинь є споляченим краєм. З іншого боку вона зробила спроби заявити про самобутність української культури та увести в тогочасний європейський науковий обіг питоמו український матеріал. Важливо, що ця праця була орієнтована не тільки на вітчизняного читача, вона звернула увагу європейських вчених до української теми. Отже, було розпочато науковий діалог між українськими і європейськими дослідниками.

Джерела і література

1. Іваненко В. Г. Олена Пчілка як дослідниця народного мистецтва. *Народна творчість та етнографія*. 1989. № 6. С. 69–77.
2. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970. 923 с. С. 43.
3. Косміна О. Українські орнаменти в Парижі 1878. Альбом Олени Пчілки: міфи, вигадки, реальність. *Лікбез. Історичний фронт*. 2020.
4. Мороз М. О. Літопис життя та творчості Лесі Українки. Київ : Наук. думка, 1992. 628 с. С. 11.
5. Одарченко П. Видатна діячка української культури кінця XIX – початку XX століття. *Народна творчість та етнографія*. 1999. № 2–3. С. 3–15.
6. Олена Пчілка. Автобіографія. *Пчілка Олена. Оповідання. З автобіографією*. Харків : Рух, 1930. С. 46.
7. Подружнє листування Косачів. *Спадщина: Літературне джерезнавство, текстологія*. Київ : К. І. С., 2019. Т. XIII–XIV, 260–472. С. 338.
8. Пчілка Олена. Із спогадів матері. (У 20-ті роковини смерті Лесі Українки). *Нова хата*. 1933. Ч. 7–8. С. 2–3.
9. Твардовська Г. До 140-річчя із дня виходу збірки «Український народний орнамент». URL: Вишивка – давнє народне мистецтво | ЗВЯГЕЛЬ (zvyagel.com.ua)
10. Українські взори. Зібрала Олена Пчілка. Киев : С. В. Кульженко, 1902. 15 табл.
11. Український народний орнамент Ольги Петрівни Косач. Київ : Адеф-Україна, 2018. 140 с.
12. Український народний орнамент: Вишивки. Тканини, писанки. Зібрала Олена Пчілка. Репринтне відтворення першого видання. Київ, 1876. Ковель, 2010. 36 с. 33 табл.

13. Українські узори. Зібрала Олена Пчілка (О. Косач). Київ : С. В. Кульженко, 1912. 1 с. 12 табл.

14. URL: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-ukrayinski-ornamenti-vparizhi-1878-albom-oleni-pchilki-mifi-vigadki-realnist.html>

УДК 37.018.1(477.82)

Олена ПОДОБЄД,
доктор історичних наук, доцент,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ

Родина Косачів в українському культурно-освітньому просторі Західної Німеччини (друга половина 1940-х рр.)

Висвітлено роль родини Косачів в українському культурно-освітньому просторі повоєнної Західної Німеччини. З'ясовано, що видання праць представниць родини, постановка вистав за творами Лесі Українки, доповіді Ізидори Косач-Борисової були складниками українського наративу епохи ДіПі.

Ключові слова: Олена Пчілка, Леся Українка, Ольга Косач-Кривинюк, Ізидора Косач-Борисова, Західна Німеччина, друга половина 1940-х рр.

Збройна агресія Росії проти України перетворила значну частину населення нашої держави на вимушених мігрантів. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на 23 квітня 2022 р. з України до країн Європи виїхало понад 5,1 млн осіб [9]. Це найчисельніша міграційна хвиля з часів Другої світової війни.

Поява величезної кількості вимушених мігрантів з України у 2022 р. актуалізує події понад 70-річної давнини, коли наприкінці Другої світової війни на території Німеччини опинилося близько 3 млн переміщених осіб і біженців з України. До їхньої когорти слід зарахувати передовсім остарбайтерів, а також військовополонених і політичних в'язнів й усіх тих, хто тікав зі «сталінського раю» до «вільного світу». Серед тисяч втікачів були і представники родини Косачів.

Влаштувавши свій невибагливий побут у таборах переміщених осіб і біженців або в орендованих кімнатах/квартирах, українська громада доклала титанічних зусиль до збереження свого національного «я», а відповідно розбудувала українську систему освіти, українські наукові й культурні інституції, українські друкарні, проводила ряд культурно-освітніх заходів. Це все було можливо реалізувати за згоди місцевої влади та кропіткій праці української інтелігенції й небайдужих українців.

У ті часи у полі зору освітян, діячів культури й громадських діячів перебувала спадщина «титанів духу», знакових постатей української культури, життєвий і творчий шлях яких мав стати прикладом для підростаючого покоління (та й дорослих), надихати та вселяти віру у перемогу Добра над Злом.

Тому не дивно, що імена славетної родини Косачів, передовсім Олени Пчілки та Лесі Українки, лунали не лише з вуст педагогів, а й можна було прочитати на афішах українських театрів і драмгуртків, у пресі й списках друкованої продукції видавництв, почути під час відкритих лекцій, розрахованих на широке коло слухачів. Однак не лише це. У Західній Німеччині наші переміщені особи та біженці мали можливість поспілкуватися з сестрами Лесі Українки – Ольгою Косач-Кривинюк та Ізидорою Косач-Борисовою.

У повоєнній Західній Німеччині українська інтелігенція приділяла значну увагу освіті та вихованню підростаючого покоління українців. Спільно з українськими видавництвами поступово вирішували питання наповнення таборових і шкільних бібліотек кращими творами як класиків української літератури, так і сучасних письменників. Незабаром побачили світ твори Т. Шевченка, І. Франка й Лесі Українки. Так, протягом другої половини 1940-х – початку 1950-х років вийшли друком щонайменше три збірки поетки [6–8]. Дві з них було надруковано у ювілейний для Лесі рік – 1946-й. Публікація творів створювала передумови для ознайомлення широкого читацького загалу з творчістю талановитої поетки. З видавництв примірники потрапляли до бібліотек та на полиці книгарень. Твори Лесі Українки читали, вчили напам'ять, декламували.

У 1947 р. у видавництві «Українські вісті», що у Новому Ульмі побачила світ книга «Українські узори», яку уклала Олена Пчілка. Це було шосте скорочене видання взорів українських вишивок, зібраних діячкою в українських селах. Авторка прагнула зберегти й передати прийдешнім поколінням зразки автентичних узорів, якими оздоблювали свої вишиванки і рушники в Україні. Це мав бути не лише наочний посібник для вишивальниць, а й для дослідників декоративного мистецтва України [5, с. 3].

У повоєнній Західній Німеччині книги (окремі публікації) зі схемами вишивок користувалися попитом серед вишивальниць. Адже у той час для жінок вишивання було не лише засобом віднаходження душевної рівноваги, а й можливістю заробити. Справа в тому, що серветки, скатертини, оздоблені українською традиційною вишивкою користувалися попитом серед іноземців. Вишивали й для себе. На світлинах можна побачити вихованців дитячих садків і шкіл, а також дорослих у вишиванках (частину вишитих сорочок було привезено з України). Для історії більшість вишивальниць залишилися безіменними. Однак ім'я однієї з них знаємо напевно – поетка Ганна Черінь [10, с. 31].

Окрім того, у повоєнній Західній Німеччині регулярно влаштовувалися мистецькі виставки тих народів, які знайшли прихисток на німецькій землі. В експозиційних залах поруч з литовськими, латиськими, естонськими, білоруськими, російськими виробами декоративного мистецтва, можна було побачити українські дерев'яні різьблені скриньки і тарілки, авторські декоративні ляльки, вишиванки і рушники. Вони справляли на відвідувачів незабутнє враження. Згодом після розселення українців за океаном вишиті роботи стали окрасою колекцій українських музеїв у США та Канаді.

У розглядуваний період боротьба за вільну Україну відбувалася в Європі на ідеологічному й культурницькому фронтах. Недивно, що театр мислився як політична зброя [3, с. 5] й закономірно, що твори Лесі Українки поряд з творами Михайла Старицького, Миколи Куліша, Івана Багряного посіли чільне місце в репертуарах українських театрів, які тимчасово перебували у Західній Німеччині. Так, на сцені Ансамблю українських акторів під мистецьким керівництвом Володимира Блавацького у 1945–1946 рр. можна було побачити «Одержиму» та «На полі крові». У свою чергу Театральна студія Йосипа Гірняка у 1947 р. інсценізувала драматичну поему «Оргія» [4, с. 143–144]. У серцях глядачів відгукувалися питання культурного колоніалізму, національного поневолення, проблема зради, які в своїх творах порушувала поетка.

У велелюдних таборах переміщених осіб повоєнної Західної Німеччини можна було зустріти знакових постатей історії та культури України. Приміром, історикиню Наталію Полонську-Василенко, диригента Григорія Китастого, художника Василя Кричевського-молодшого, скульптора Михайла Черешньовського, балерину Валентину Переяславець, письменника Уласа Самчука, футболіста Олександра Скоценя. А в таборі Зоммерказерне, що в Авгсбурзі, знайшли прихисток дві доньки Олени Пчілки – Ольга Косач-Кривинюк та Ізидора Косач-Борисова.

Мешканці та гості табору Зоммерказерне мали напевно унікальну можливість безпосередньо поспілкуватися з представницями славетної родини Косачів. Передовсім із наймолодшою Лесиною сестрою Ізидорою, приміром, під час її виступів у таборовій світлиці з доповідями про свою знамениту сестру [1, с. 157]. У Лесиної улюблениці Ольги значно погіршився стан здоров'я, тож вона була менш соціально активною. Хоча з джерел відомо, що її провідували пластунки [2, с. 136], на яких зустріч із сестрою Лесі Українки справила незабутнє враження.

Таким чином, роль родини Косачів в культурно-освітньому просторі повоєнної Західної Німеччини важко переоцінити. Опубліковані праці Олени Пчілки та Лесі Українки, театральні постановки «Оргії», «На полі крові», «Одержимої», виголошені доповіді Ізидори Косач-Борисової – усе це формувало український наратив епохи ДіПі. Особистий приклад Лесі Українки, яка «без надії сподівалась» і боролась, додавав сил переміщеним особам і біженцям з України,

що опинилися в надскладних життєвих обставинах. Її поезія надихала, мотивувала й переконувала: «Буду жити! Геть думи сумні!».

Джерела і література

1. Диба А., Шалагінова О. Найкраща лілея з родинного саду Косачів. Київ : Вид-во «Саміт-книга», 2020. 256 с.
2. Залеська-Онишкевич Л. Бомби, границі і два праві черевички. *Друга світова війна очима дитини-біженця*. Львів : Літопис, 2018. 258 с.
3. К-ч Ю. О, музо, Мельпомено... *Час*. Фюрт. Баварія. 1947. Ч. 7. 16 лют. С. 5–6.
4. Подобед О. А. Українська планета ДіПі: культура та повсякдення. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2018. 396 с.
5. Пчілка Олена. Українські узори. Новий Ульм : Українські вісті, 1947. 4 с. +10 л.
6. Українка Леся. Вибрані твори. Німеччина, 1951. 69 с.
7. Її ж. Поезії. До 75-річчя з дня народження. Регенсбург, 1946 с. 112 с.
8. Її ж. Терновий вінець : збірка. Мюнхен, 1946. 42 с.
9. Українські біженці війни за кордоном. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinski-bizhentsi-viynu-za-kordonom> (Дата публікації 30.04.2022).
10. Черінь Г. Листи до Лицаря. 1946–1949. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 103 с.

УДК 82.001.8

Віра РИМСЬКА,

завідувач,

*Новоград-Волинський літературно-меморіальний музей Лесі Українки,
заслужений працівник культури України, м. Новоград-Волинський*

«Хто не жив посеред бурі, той ціни не знає силі...»

Висвітлюється місце і роль Лесі Українки та Олени Пчілки в розвитку та утвердженні української нації, національної культури і мови, державності і суверенності українського народу.

Ключові слова: *Леся Українка, Олена Пчілка, українська нація, національна культура.*

Сім'я Косачів була однією з небагатьох прогресивних дворянських сімей, де панувало рідне слово, українська пісня, народні звичаї, а дітей виховували в національному українському дусі, в середовищі демократично настроєної інтелігенції. У вихованні дітей велика роль належить Ользі Петрівні – Олені Пчілці – Берегині Драгомано-Косачівського роду. Як людина Олена Пчілка вирізнялася мужністю, принциповістю, незламністю, наполегливістю. У своїх дітях виховувала велику

любов до праці, до чудової природи, до української книги для дітей, видавши збірник перекладів «Українським дітям». Виховання дітей будувала Ольга Петрівна на засадах народної педагогіки. Тобто, діяльність Олени Пчілки, як письменниці, нерозривно зв'язана з її виховною педагогічною діяльністю. «В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки, – і я з певністю можу сказати, що мені це вдалося...», – так писала Олена Пчілка в листі до Омеляна Огоновського.

Ці риси материнської вдачі успадкоємили і її діти, зокрема її геніальна дочка Лариса – Леся Українка.

За словами Марії Кармазіної, яка присвятила Лесі Українці книгу «Леся Українка» хочу згадати такі слова: «1913 рік. Він стане останнім роком Лесиного життя. Ох, читачу, якби ти знав, як важко писати, знаючи, що зовсім скоро це неповторне життя обірветься. І хочеться зупинити перо, бо здається, що то його стрімкий рух неповторно прискорює наближення кінця. А ще, зізнаюсь, що спостерігаючи Лесине життя і прекладаючи його на «мову тексту» постійно думаю над одним: чи бува, де не схибала, чи чогось вагомого, пристосовуючись до вкрай «тісного» формату книжки. Ніколи не доводилось переживати чогось подібного: боюсь помилитись в чомусь, здатись необ'єктивною чи нещирою, а відтак кинути фальшиве світло на її величне життя, боюсь покласти фальшивий штрих на портрет цієї, безсумнівно, унікальної, цієї ідеальної особистості. Боюся завинити перед нею. Адже Леся – душа України. За нею ми – українці».

Доторкнувшись до багатогранної творчості Лесі Українки, до її святого слова, відчуваєш дійсно великий життєвий скарб.

Могутнє слово поетеси більш ніж за її життя служить зброєю у боротьбі проти ворогів України. Величні ідеї національного визволення українського народу, висловлені з великою силою в мужній поезії Лесі Українки, ще актуальніші нашій сучасності, ніж тій далекій добі, коли вони були написані. Вона вливала в свої твори все своє життя, свого народу, Батьківщини. Глибоке почуття пекучої любові й непохитної віри, героїчний настрій поетеси разом з тим широкий світогляд письменниці й глибінь її думки, підносять твори її на надзвичайно високий рівень. Такий вогонь Лесиних творів запалений в глуху ніч московського самодержавства, ще ясніше горить в серцях вірних синів і дочок українського народу.

Тяжко хворіючи, Леся Українка часто залишала рідну Україну, їдучи на лікування. Та живучи далеко за межами Батьківщини, серцем була дома, в Україні. Так у поезії «В путь» пише:

*«В далекій чужині
Я сил наберусь
Служити країні
Або – не вернусь.»*

Та поверталася Леся Українка до рідної України, до рідної хати, бо в своїй хаті – своя правда, і сила, і воля. Образ власної хати, що символізує Україну, вона пише:

*«Ми навіть власної не маєм хати.
Усе одкрите в нас тюремним ключарам:
Не нам, обідраним невільника казати
Речення гордеє “Мій дом – храм!”»*

Але Леся Українка вірила, що час прийде, коли Україна стане вільною, що ми українці будемо мати рідну хату на рідній своїй землі, і що поетичне слово не вмере, не загине. І про будівництво нового суспільства поетеса пише:

*«Як допомогти в безмежнім людським горі?
Як світ новий з старого збудувати?
Як научить байдужих почувати?
Як розбудити розум, що заснув?»*

І п'ятнадцятирічна Леся Українка пише цикл віршів «Сім струн». Перший із них «До тебе, Україно, наша бездоляна мати, струна моя перша озветься». Безмежна любов Лесі Українки до свого рідного краю, до рідної мови, рідної пісні, гаряче прагнення словом послужити великій справі національного визволення українського народу, величними ідеями волі і правди. Це вона мріяла про майбутнє України, пишучи:

*«Але в просторі бачу я країну,
Осяйну, наче світло ідеалу.
Неначе світло правди...
Питаєш ти, що бачу я в просторі?
Прийдешність бачу я, віки потомні!»*
Та щоб збудувати країну щастя Леся Українка писала:
*«До нас ходіте усі, хто за правду
Не жалує життя оддати,
Ми приймемо того, мов брата рідного,
Хто правду любить, той наш брат».*

Проживаючи далеко за межами Батьківщини, Леся Українка спостерігала життя народів інших країн. Та скучає за рідним краєм. Так у творі «Дим» пише:

*«Той дим проник мені у саме серце,
І стиснулось воно, і заніміло,
І вже не говорило: чужина».*

Гарячу любов і велику тугу за рідним краєм висловила Леся Українка словами своєї героїні Іфігенії в драматичній поемі «Іфігенія в Тавриді»:

*«А в серці тільки ти,
Єдиний мій, коханий рідний краю».*

І де б не була поетеса, вона завжди думками і помислами линула на Батьківщину:
*«І все-таки до тебе думка лине,
Мій занепащений, нещасний краю...»*

Про любов до рідного краю, Батьківщини, говорить драма-феєрія «Лісова пісня», яка написана під впливом спогадів про наш край. В листі до матері від 20.12.1911 року Леся пише: «А я таки сама “неравнодушна” до цієї речі... Лиш здається, що я просто згадала наші ліси та затужила за ними. А то ще я й здавна тую мавку “в умі держала”, це аж із того часу як ти в Жабориці мені щось про мавок розказувала, як ми йшли якимсь лісом з маленькими, але дуже рясними деревами».

В драмі-феєрії Леся Українка показала побут, життя селян Волині, природу, звичаї, традиції, любов і потяг до всього прекрасного, перемогу добра над злом, світла над темрявою, одвічну боротьбу людського духу за волю.

Варто згадати поему «Одно слово», в якій Леся Українка розповідає про засланця якута, який не зрозумів слова «воля», якого у вжитку і в дійсності не було в мові якутів. І бідний, затурканий якут, помираючи заплакав, але так і не здогадався, що це було за слово.

На прикладі цієї поеми Леся Українка ілюструє боротьбу за волю, незалежність, розквіт культури українського народу, збереження національних і мовних традицій.

Питання боротьби за національне і соціальне визволення народу показано в творах Лесі Українки «І ти колись боролась, мов Ізраїль», «Ізраїль в Єгипті», «На руїнах», «Вавілонський полон». У цих драматичних поемах розкриваються питання соціального і національного гніту, взяті з історії іудейського народу, часів Вавілонського періоду.

Драматична поема «Бояриня» – історія українсько-російських взаємин в 60-х роках XVII сторіччя. У цьому творі Леся Українка показала московський терор, поневолення людської особи, систему доносів, деспотизм влади і жахливу атмосферу страху. Показано соціальне зло стародавньої Московщини – рабство.

Тема визвольної боротьби та патріотичного обов'язку звучить у творах «Грішниця» та «Віла-посестра».

«Грішниця» – тема патріотичного обов'язку. Головна героїня стала в лави борців за свободу на нерівний бій з ворогом. Дівчина, головна героїня – грішниця палає великою любов'ю до Батьківщини і сповнена готовності до самопожертви. Вона належить до когорти бійців, які безстрашно йдуть на найнебезпечніше завдання, міркуючи:

*«Наша смерть,
Научить інших, як їм треба жити».*

Ось чим цінний даний твір, коли наші воїни захищають наш суверенітет і незалежність України сьогодні.

Тема визвольної боротьби відтворена у поемі «Віла-посестра» і є прикладом сьогодні для нас. Образ гірської дівчини, яка допомагає людям у боротьбі проти поневолювачів рідного краю.

Так поема «Роберт Брюс, король шотландський», побудована на матеріалі справжніх історичних епізодів запеклої боротьби шотландського народу проти англійських завойовників. Леся Українка черпала з історії боротьби інших народів, маючи на увазі, свою Україну, виймаючи свої ідеї, висловлення своїх думок про українське життя, про долю і роль українського селянства, про боротьбу України за своє визволення від царської імперії Росії, за досягнення остаточної мети – незалежності України. Шотландсько-англійська боротьба XIII–XIV ст. мала служити історичним прикладом для українського народу. Сьогодні ця поема актуальна і є прикладом для нас, як боронити рідну землю, свою Батьківщину, за реальний суверенітет, за майбутнє України:

*«Хто волі ще не відцуравсь,
Нехай іде до бою!
Хто пам'ята славу й честь, –
До зброї! хто за мною?»*

Протестуючий голос Лесі Українки було чути під час Другої Світової війни на естраді, в театрі, на радіо, в газеті. А художник Василь Касіян виготовив плакат, з яким наші солдати йшли у бій зі словами Лесі Українки.

Твори Лесі Українки, її поезія, її слово-зброя запалювали воїнів, які боронили рідну землю, свою Батьківщину, народ.

А Платон Воронько, письменник, командир антифашистського загону, підрильник, писав про дійових осіб з драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки:

<i>«Я той, що греблі рвав.</i>	<i>Питав мене:</i>
<i>Я не сидів у скелі,</i>	<i>– Чи всі порвав мости?</i>
<i>Коли дуби валились вікові.</i>	<i>– Усі... –</i>
<i>У партизанській лісовій оселі</i>	<i>Тоді, схилившись наді мною,</i>
<i>На пережовклій, стоптаній траві</i>	<i>Сиділа ніжна Мавка цілу ніч,</i>
<i>Лежав, покритий листям пурпуровим.</i>	<i>Туманною повита пеленою,</i>
<i>І кров текла по краплі крізь бинти.</i>	<i>Із карабінним чересом оплеч».</i>
<i>А Лісовик з обличчям сивобровим</i>	

Від того часу минуло багато років. Ми жили у мирі і спокої. Та ось на Лесину рідну землю, її Батьківщину, яку так любила поетеса народною любов'ю («А в серці тільки ти, коханий рідний краю») прийшов ворог, який сьогодні знищує мою Батьківщину, топче рідну землю, знищує школи, садочки, установи, житло

невинних людей. Не щадить ані дітей, ані жінок, ані людей похилого віку, які вже не можуть захистити себе.

В такий складний час ми знову звертаємося до Лесі Українки, творчість якої увійшла, як дорогоцінний скарб, до світової загальнолюдської культури. А тому наші Збройні Сили підтримують народи світу, бо в єдності народів – наша сила. Леся Українка про це писала:

*«Самій недовго збитися в путі,
Та трудно з неї збитися в гурті».*

В боротьбі проти російського ворога гуртуються не лише мільйони українців, а й мільйони чесних борців за свободу, за незалежність, за миру у всьому світі. Це про вірних синів говорить поезія Лесі Українки:

*«Та хоч би крила мені солов'їні,
І воля своя, –
Я б не лишила тебе в самотині,
Країно моя!»*

Любов Лесі Українки до свого народу нерозривно поєднувалася у її волелюбній душі з почуттям дружби народів, які сьогодні разом з українським народом відстоюють нашу і одночасно свою незалежність. Леся Українка про це писала:

*«Наш край віддавна вільний був,
Таким повік він буде;
Ви бачили, як прав своїх
Боронять наші люде».*

І дійсно, яку силу волі, яку мужність, яку відданість і любов до рідного краю, землі, Батьківщини проявляють сьогодні наші захисники, вірні сини і дочки нашої України, звиягу яких, пам'ятатимуть сьогоднішні і майбутні покоління.

*«Коли ти боронитимеш волю
Йї самостійність народу твого,
Ми повік шанувать тебе будем
І любити, як друга свого».*

Вогнисте слово Лесі Українки і сама постать, безмежно дорогої нам Лесі, її життєвий приклад, її одержимість збуджує в серцях українців любов до свого народу, до Батьківщини і сьогодні не втратили актуальності. Це на її творах ми вчимося любові, шани рідної України. Особливо сьогодні, коли наші Збройні Сили борються за майбутнє України, за реальний суверенітет і економічну незалежність нашої Батьківщини, ми повинні пам'ятати слово-заповіт Лесі Українки, які красномовно засвідчують про захист рідної землі.

При в'їзді у місто Звягель загиблим у роки російсько-української війни 2014–2021 рр. встановлено пам'ятний знак. При відкритті його, кожній сім'ї, яка втратила

сина, батька, чоловіка, вручалася планшетка з цими словами. А 19 жовтня 2021 року до комплексу посаджено яблуневу алею Жінками ветеранського руху, присвячену загиблим жінкам з таким написом «Мамо, не плач! Я розквітну весною яблуневим цвітом!», які при відвідуванні музею у книзі відгуків залишили запис: «Ми, ветеранки Жіночого ветеранського руху, намагаємось гідно нести пам'ять та місію відновлення цілісності, незалежності України. Ми українські Косачівни, щиро вдячні за екскурс до тих, кому поклоняємось, кого шануємо. Неодмінно ми продовжуємо те, за що боролась Леся Українка. 19.10.2021 р.»

Могутнє слово більше ніж за її життя, служить гострою зброєю у боротьбі проти ворогів України. Величні ідеї національного визволення українського народу висловлені з великою силою в мужній поезії Лесі Українки.

Леся Українка була справжнім поетом, глибоко людяним, мудрим філософом, далекоглядним політиком, ліриком – жінкою одержимою. Її вірші, поеми знають і люблять у всіх куточках Ойкумени, адже вони перекладені сорока сімома мовами народів світу, які бачать в образі нашої поетеси мужнього борця за правду, рівність і справедливість.

Незламний дух поета. Непереможна душа людська. Їх серця говорять нескореністю, впевненістю, вірою в Перемогу. Адже наша сучасність у щасливе майбутнє прямує. І Лесине слово стоїть на сторожі української нації, національної культури і мови, державності і суверенності українського народу. Її ім'я у віки майбутні йти повинне.

УДК 821.161.2'05.09(092):808.25'373.232.1

Сергій РОМАНОВ,

*доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк*

Олена Пчілка – Леся Українка.

Особливості родової і культурної інтеріоризації (номінативний аспект)³

На матеріалі родинної історії Драгоманових-Косачів розглядається феномен авторського (літературного) та власного (паспортного) імені письменника. Увагу зосереджено на взаєминах матері Ольки Косач / Олени Пчілки та доньки Лариси Косач / Лесі Українки. Важливою постає алгоритм впливу досвіду й авторитету на становлення юного таланту.

Ключові слова: ім'я, псевдонім, родина, письменник, творчість, критика, епоха, світ.

³ Педагогічний пошук. 2022. № 3 (115). С. 77–81.

Постановка наукової проблеми. Покоління раннього модернізму, мабуть, перше покоління українських письменниць, які так масово входили в літературу під своїми іменами. Якщо пригадати національну традицію мистецької самономінації (а отже, й світоглядно-психологічної інтеріоризації!), то визначальною постане тенденція появлятися читацькій публіці під прибраними іменами. Свідченням цьому може стати досвід ранньореалістичної (або пізноромантичної) доби з її найвизначнішими представницями Марією Вілінською / Марко Вовчок і Олександрою Білозерською / Ганна Барвінок та наступного періоду другої половини XIX століття, у стилевому вимірі реалістичного часу, представленого, приміром, Ольгою Косач / Олена Пчілка та Людмилою Василевською / Дніпрова Чайка. Ранньомодерна епоха зламу віків поміж інших радикальних ідей принесла й ідею жіночої емансипації. Уже в останню чверть XIX віку з'явилися нові типи «жінки, що визволяється», чиї історії успіху, або принаймні свободи були добре відомими: Лу Саломе, Роза Люксембург, Софія Ковалевська, Марія Башкирцева, остання, до слова, мала українське походження. Однак, саме романтична традиція, оминаючи досвід епохи позитивізму, зокрема й такі значущі приклади Олени Пчілки та Наталі Кобринської, стала визначальною для наших модерністок. Спричинилося до цього ряд факторів, починаючи з особистих уподобань, пригадати, на противагу матері схвальне ставлення до Марка Вовчка Л. Косач, і до не засвоєного (у розвиток і продовження) персонального досвіду знакової попередниці. Не випадково й у протокритичному дискурсі національного «жіночого канону» Л. Білецький зберігає означену лінію [1].

Певна річ, що в своєму поколінні Лариса Косач була не єдиною авторкою, що виступала під псевдонімом. Уже її братова, невістка Косачів Олександра Судовщикова, також представляла родину в літературі під іменем Грицька Григоренка. Цей феномен поколінневої номінативної взаємодії вимагає окремої уваги, чим і визначатиметься **мета пропонованої статті**. Її героїнями виступатимуть найвизначніші представниці роду Олена Пчілка і Леся Українка, Ольга Драгоманова-Косач і Лариса Косач-Квітка, мати і донька, письменниця-реалістка і письменниця-модерністка.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що в родині Косачів материн простір, за всієї толерантності простору батька (російськомовного царського чиновника) представляв, поміж іншого, і найважливіше – національну культуру. І то не так у її інституційній наявності й почерез авторитетний приклад, як самим відкриттям можливості, потенцією бути. Олена Пчілка могла заохотити, навіть примусити до літератури, більше того – критично й скептично оцінити.

Ольга Косач добре знала, що одне з її дітей не таке як решта (варто уточнити, окрім усього, не таке як їй хотілося б). Попри скепсис щодо ранніх років життя доньки, тоді безперечним вундеркіндом вважався первісток Михайло,

вже ранньопідліткові спроби самовияву засвідчили небуденне обдарування Лариси. Проявлені, і то досить рано, її творчі задатки – література, музика, малярство – вочевидь не здивували, а навпаки, сприймалися як належне, як спадкове. І саме по цій лінії Леся Українка мала б повторити / продовжити шлях Олени Пчілки. Але сумнівно, щоб це зробила Лариса Косач услід за Ольгою Драгомановою.

Інша справа чи хотіла сама дівчина такої ж долі – її наслідування, дублювання, завершення? Питання певною мірою риторичне. Лариса Косач / Леся Українка, як «результат праці» матері «вченої і освіченої», мала, що ніби й очевидно, перед собою бездоганний зразок жіночої самореалізації. Позиції дружини, згармонізовані досягненнями у зовнішніх сферах, визначали, поміж іншого і її першочергове право та впливи на дітей. Ніхто не заперечить, що й тут успіхи безсумнівні. Вивівши питання з бінарної площини: «за» чи «всупереч» керівній волі склалися долі усіх братів і сестер, потрібно пам'ятати, що всі вони, передусім старші, боролися з материнським авторитетом / диктатом. Сказати, що ця боротьба розтяглася на все життя було б перебільшенням, але не надмірним.

Намагання виявляти ставлення до вищої сили через послух, а отже, тільки цим себе й виражати, постало шляхом, від розуміння або нерозуміння хибності якого напрямку залежала концептуалізація особистості. Як спостеріг Еріх Фром, кожна людина більш-менш знає, що «вже не може набути втраченого раю, що приречена жити в невіданні й ризиках, що повинна покладатися на власні зусилля і що лишень розвиток її власних сил може гарантувати певний рівень сили й відваги. Так від моменту народження людина є розшарпаною двома тенденціями: з одного боку, вона хоче вийти до світла, з іншого – лине назад у материнське лоно; з одного боку, вона шукає пригод, а з іншого – тужить за безпекою; з одного боку, її вабить ризик незалежності, з іншого – вона шукає захисту й залежності» [6 с. 71]. Захист, якого в силу природно-фізіологічних й соціокультурних причин Лариса Косач потребувала змалку й фактично до останніх своїх днів, обертався (інакше й бути не могло) залежністю. Остання була матеріально-фінансовою (постійною) і психологічною, якої величезними зусиллями вдалося позбутися.

Головну причину доньчиного бунту виявити не складно – це страх бути поглинутою, втратити право на свободу й відповідальність, тобто на саму себе. По-іншому це називається виходом зі стану заручництва з доланням його синдромів та комплексів. Труднощі цього процесу визначалися авторитарністю самої моделі материнства транспонованої в особливому ставленні до *нетакої* дитини.

Реакція на увіч надмірну турботу, більше того – опіку, могла бути так само надмірною – емоційно, психологічно, навіть соціально. «Папа казав, що ти все одно завжди думаєш про якісь нещастя, що мають ніби статися з нами, а надто зо мною, та я й сама знаю і вірю, що се правда», – заявляє свою лояльність донька в черговому збуренні сімейної субординації. Як звичайно, підставою, і то підставою

надуманою, нового вибуху стала дрібничка (невелика затримка у листуванні), піднесена як акт невдячності й непокори. «Не так уже тут (в Києві) мені дороги рожами устелені, щоб задля них я не вважала на те, що ти там (в Колодяжному – Р. С.) день і ніч гинеш від турботи і журби. Та й докори твої слухати мені так само тяжко, як тобі ждати листів від нас. Трудно ж часом поручитись, що от напевне в такий то день напишу, – часом що несподіване помішає, і тоді, значить, думай, що от віку збавляєш найдорожчій в світі людині. Я не винувачу тебе в тому, що ти не можеш спокійно до цього відноситись, але ж я б хотіла просто знати, що треба зробити, чим порадити, щоб не губити тобі здоров'я», – такі й подібні пасажі інакше як виправданнями не назвати. Чи була це єдина форма реакції на звинувачення, що не рідко перепліталися з погрозами й моральним шантажем? Допевне, що ні, хоча тривалий час це давало можливості доведення власної позиції у ключовому – емоційно-чуттєвому реєстрі. Ось як у зачині цитованого листа: «Люба мамочко! Хоч ти іронізуєш над сим виразом в наших листах, але я скажу тобі, що пишу його завжди од щирого серця, а не для лицемірства та облесливости. Ти маєш право виляяти мене добре, коли я довго не пишу, але таких вразливих речей, яких ти понаписувала в твоєму остатньому листі, я все таки не заслужила і не заслужу» [5, 11, с. 253–254].

Бажання «заслужити» схвалення і визнання, що ним чимало біографів, починаючи від О. Косач-Кривинюк, намагалися пояснити своєрідність цих сімейних взаємин, були чинником не визначальним. У спробах доньки стати гідною матері домінували зусилля стати собою, а отже, рівною Іншій. Спочатку може видатися, що обраний для цього модус любові не зовсім то й дієвий, відповідний. І не тільки тому, що сприймався з недовірою, а чи зовсім відкидався адресатом. У протиставленні / протистоянні зі світом зовнішнім, що поруч з прийняттям є неодмінним складником становлення автономного внутрішнього світу, лише цього могло виявитися недостатньо.

Розгляд у цьому ключі досвіду персоналізації індивідуальності *Лариси Косач* у творчу особистість *Лесі України*, передумовою ставить виведення за дужки складника особистої волі, бажання чи не бажання зміни. Усім відома історія з появою в літературі (найавторитетніший на тоді вітчизняний часопис львівська «Зоря») тринадцятирічної дівчинки з Волині. Чи мав підпис під віршем «Конвалія» правити лише за географічну вказівку на регіонально-етнічне походження авторки: мовляв, негаличанка, нерусинка, як то вважалося тоді й навіть ще геть пізніше? Коли відповідь на це питання видається достатньо очевидною, то сюжет появи псевдоніму, датований тим же 1884 р., до сьогодні піддається все новим і новим інтерпретаціям.

Першу поезію «Надія» *Леся Косач* заримувала, маючи неповних дев'ять років. Тільки п'ятиліттям пізніше (у цім проміжку, свідчить О. Косач-Кривинюк,

теж «щось писалося») мати «силоміць добула» (знову слова сестри) від неї кілька щойностворених текстів до друку. І саме тоді Ольга Петрівна / Олена Пчілка «добрала», яке точно поняття! старшим дітям – Михайлик теж «пробував пера» – псевдоніми. (Свій, «Олеся Зірка», підстарша Ольга отримає згодом.)

Що це суттю своєю було, точніше, що відбулося і сталося: спроба вберегти від тиску ворожого, утім й імперського світу (недарма ж син Михайло наречений «Обачним»), літературна гра, маска, закріплення свого невід'ємного і повновладного права на дітей через друге / повторне народження в ідеї-емблемі духовного, а не просто паспортного імені? Мабуть, усе назване і ще дещо. А отже, витракувати це, здавалося б, просте питання з підходів суто психологічно-репресивних, як то одним із перших запропонував Г. Грабович, не зовсім коректно і зовсім не вичерпно.

У частині засновків, які апелюють до родинно-материнської моделі, західний учений віддав перевагу схемі, а не мінливо-живому фактажеві взаємин та впливів. І саме в цьому парадоксальність загалом цінної праці, хибність певних вихідних тез якої увіч контрастує зі слушністю висновків. З огляду на авторитарний характер Ольги Петрівни, Грабович визнає можливим вказати на свідоме й зумисне скерування в мові і мовою на «інфантилізацію», функція якої «класична форма психічного контролю матері над її дітьми» [2, с. 586]. В основному ж викладі доводиться, і то цілком переконливо, що «особа (старшої доньки – *Р. С.*), змалку оточена інфантилізацією, уривієнем, і запрограмована всіма психічними ресурсами найближчого оточення і своєю власною хворобою на продовження цієї моделі (материнсько-патріархально-народницької – *Р. С.*), силою волі та працею перетворила себе на щось зовсім протилежне – на інтелектуальну, незалежну і в своєму суспільному та культурному контексті попросту виїмково дозрілу особу» [2, с. 587–588]. Тому доводиться тільки жалкувати, що запущений матір'ю дискурс «дитинності й поблажливості» так устійнився в національному просторі, зокрема в науці діставши означення «лесезнавства».

Розділяючи, зовсім щиро, жалі цитованого автора, все ж потрібно зауважити, що своїм ключовим положенням, підхопленим багатьма нашими науковцями, він борючись з міфологемами й кліше, мабуть, мимоволі посилював протилежні позиції. Адже акцент на родинній інфантилізації автоматично і без надміру зусиль перекидався на царину культури, де Лариса Косач *підмінялася*, але не *перетворювалася* на Лесю Українку. Таким чином, дібране матір'ю ім'я поставало мінус програмою, чимось, що мало, але не було подолане – необов'язковим, дискретним, таким, що відчужує не тільки суб'єкт від суб'єкта, а й суб'єкт від об'єкта (світу).

Дивлячись, отже, у протилежний бік, доречною видається можливість, ба необхідність говорити про дар, феномен, існування якого годі вичерпати тільки родинними модусами спадкоємності, наслідування, транспонування. Ж. Дерріда, досить несподівано, до слова, вводить тут категорію темпоральності, вказуючи,

що «скрізь, де є час, скрізь, де час панує чи зумовлює будь-який досвід, скрізь, де панує *час як коло* <...>, дар виявляється неможливим». За яких умов ситуація обертається протилежністю дотепний француз теж береться пояснити: «Дар став би можливим, дар можна мати в мить, коли коло розімкнеться: в мить, коли будь-який рух спиниться і *за умови* такої миті. Окрім того, ця мить розриву (часового кола) вже не повинна б належати часові. Ось чому ми сказали “за умови такої миті”. Ця умова стосується часу, але не *належить* йому, вона не залежить від нього, хоч не є все ж таки більш логічною, ніж хронологічною. Дар міг би існувати лише в мить, де мить *парадоксальна* <...> розриває час» [3, с. 17].

Нагоду з’ясувати коли і в який спосіб (логіка і хронологія процесу) доньку було обдаровано матір’ю вже було використано. А от в яку «позачасову мить» це сталося / відбулося, а головне, чи почувалася Лариса / Леся втішеною отриманим і що насправді, сенсубуттєво отримане означало, тобто як позначилося на її долі, належить ще зрозуміти. Парадоксальність «розірваного часу», виявлена Деррідою, містилася чи краще сказати реалізувалася у проміжку взагалі позбавленому темпоральності. Наділення тринадцятилітнього хворобливого підлітка іменем цілої нації, нації якої у реальному (і не лише політико-правовому) просторі не існувало, належить узяти на просто актом номінації, чи принаймні не простим номінаційним актом. Цим, на позір не складним шляхом, донька вводилася у силове поле національного космосу, ставала (була поставленою) під його благословення і захист. Одночасно, це ще й зворотний процес: персоналізована сакральним іменем спільноти, людина скеровувалася, програмувалася на опції її співтворення й охорони.

Інакше, епічніше кажучи, відбувся тут не тільки дар доньки нації, а й дар нації (України – Українці) доньці. І відмовитися, скинутися дару-місії (чому б це не сприймати саме так?) обраниця не могла і не хотіла. Лариса Косач мала майже десяток псевдонімів і криптонімів. Направду нічого не завадило б узяти якесь інше літературне ім’я, або повернутися до паспортного. Чудовою нагодою до цього – і логічною, і хронологічною – була, приміром, ситуація межі (1900–1901 рр.), коли з появою поетичних циклів «Ритми» й «циклу Мержинського» та драматичної поеми «Одержима», проявилася цілком нова, інша? справжня? духовно-творча іпостась авторки, відомої до цього загалом шеренговими здобутками. А все ж вона лишилася вірною отриманому / прийнятому від матері (з нею на тоді теж конфлікт і «розрив») імені. «Прийняття» це могло виявитися таким природним і стійким ще й завдяки свідомо успадкованій традиції (чи слід її називати «чоловічою»?) національного уприсутнення. Нагадаємо, що саме «Українцем» підписував деякі свої праці М. Драгоманов.

В еманациях родинного коду, мусово прояснити ще один надважливий і вже більшою мірою імперсональний етап, який виявляється у перепрофілюванні батьківського спадку на простори духовно-суспільного. У дію тут вступає один

із конститутивних, як запевняють психоаналітики, чинників людського існування – потреба в «системі орієнтації і поклоніння». На індивідуальному рівні образ матері і/чи батька зазнає доповнення або заміщення соціальнозначущими феноменами. До таких належать рід-нація-держава, ідеологія, релігія, наука, мистецтво. Саме остання сфера в усьому спектрі пропонованих виборів – реципієнта – ретранслятора – співтворця – виявилася найприйнятнішою (найдоступнішою).

Суть не лише у можливостях професійної реалізації через мистецтво, яке у тогочасних українських умовах ще й не здобулося на статус професії. Питання потрібно розширити до екзистенційної необхідності персоналізувати *саму себе* в особистість (ясна річ, що це не суто жіноча проблема, але у випадку жінки обтяжена побічними факторами). І ось на межі індивідуально-родового й колективно-інституційного спроби «повернути самість» виглядають особливо загрожені й уповні обнадійливими водночас. Двоєдиність процесу зручно розкрити у його різнобіжних векторах. «Незатишність культури», під чим Карл Густав Юнг розумів утрату архетипу, розрив із ним, виявляє своєрідність високої соціалізації, де індивідуум вже не почуватися як «удома», де вже немає «батька» і «матері», які захищають, пояснюють й задають сенси. І хоч повністю збутися потреби в цьому не вдасться ніколи, дорослішання передбачає розрив, а чи максимальне ослаблення первинних зв'язків. А все ж стаючи собою, особистість, що опиняється у незрозуміло-байдужому *просторі*, не губиться саме завдяки внутрішній зорієнтованості на рід, відчуттю його, а через нього і свого, вкорінення, тривкості, належності до *світу*. Примітно, що родовим спадком під цим оглядом постає і сфера культури, мистецтва. Спілкування матері й доньки відбувалося ще й у спілкуванні двох письменниць. І надважливо, що старша й досвідченіша не тиснула авторитетом, не накидала молодшій власних уподобань чи уявлень.

Альбом-нотатник «Poèsie», своєрідний ліричний щоденник також розпочатий дев'ятнадцятирічною дівчиною, подарувала Лесі Українці мати до вказаної річниці народження. Епіграфом збірки, пізніше заповненої оригінальними творами, правлять прокоментовані дарувальницею слова двох відомих поетів. Першим мовою оригіналу іде вірш лідера французького романтизму, де завершальними такі рядки (у перекладі):

*Схилившись отут біля тебе,
Даю щонайкращу перлину,*

*Яку тільки маю у себе, –
Даю тобі думку свою.*

Далі вписано святкове побажання, що завершується строфою А. Фета: «Списала сі вірші в первотворі: думка їх відповідає моїй, а форма віршів, зложена найвеличнішим, незрівняним митцем, Віктором Гюго, нехай буде тобі зразком, бо отсю книжечку призначаю для твоїх власних писань. Розглядайся навколо, де не будеш, і пиши, я певна, що тоді в сій книжці з'явиться не мало “poèsie”. Поезія є всюди, хоч не всякий її бачить: “Тільки пчола пізнає / Мед, затаєний в квітці, /

Тільки поет на всьому / Бачить прекрасного слід!»» [4, с. 113–114]. Таки на правду мати повіряла доньці найсокровенніше – власну душу («думку») й шляхи саморозвою і самоствердження у світі. Таким поставала царина мистецтва, де невсипуща, справді бджолина праця може зібрати мед прекрасного й вічного. Не випадково такою поширеною ця метафора була у давніх греків: за легендою саме аполонові бджоли носили мед мудрості й таланту немовляті-Платону.

Варто в обраному контексті родинного й культурного переємства також зазначити, що oprіч дидактичної націленості, материн приклад виявляв або навіть підтверджував повноту доччиного вибору в її націленості на осяжність, на перспективу. А це дозволяє спростувати поширений ще й до сьогодні стереотип, за яким ті (а це найперше чи майже винятково жінки), хто не мають майбутнього життя (ідеться не про зриму потенційність, а ідеальну вивершеність), по-справжньому не володіють навіть теперішнім існуванням. Буттєвий профіль митця виявляв не лише зриму перспективу сьогодення, можливість порятуватися у письмі чи вивільнитися у ньому від надокучливої реальності. Це ще й можливість і простір «прописатися» в історії, транспонувати себе у майбутнє, нівелюючи минушість миті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Думається, що в обраному дослідницькому ракурсі питання номінативної присутності Лариси Косач / Лесі Українки у світовому інформаційному просторі дещо виводиться поза питомі контексти. Але на правду це той випадок, коли однаково важливо і як склалося те, що склалося, і чому. Пригадується тут давній закон формальної логіки, за яким має бути лиш те, що може бути, і може бути тільки те, що рухається в умовах, того, що є. Зрозуміло, що оперування відомими істинами, хай яке вправне, не проявить індивідуальної ситуації з тією яснотою, котра б уможливила глибинну цілісність психобіографічного дискурсу. А все ж його тяглість однаковою мірою визначається прагненнями та можливостями до їхньої реалізації.

З уваги на винятки, що ними є митці у правилі, де в усіх випадках людина постає окремою (чи виокремленою) від її індивідуальності, інакше як комплексно підійти до проблеми не випадає. Філософською мовою кажучи, тотальність буття генія надається бодай доривчому насвітленню хіба в опціях онтологічної інфраструктури поведінки. І, мабуть тут, на первинно-визначальних етапах, психоаналітичне трактування характеру, як нарцисичного механізму захисту та презентації, вибудованого з різних елементів зовнішнього світу, справді багато чого пояснює. Однак той складник нашої свідомості, який кристалізовує Его, найконструктивніше працює на рівні самовизначення, що по-іншому прийнято називати відвагою брати на себе відповідальність за те, ким ти є.

Фактично у ХХ столітті в гуманітаристиці (передовсім історіографії та культурології) було утверджено максиму, за якою «нація – це нарація». Тобто ішлося не просто про самоцінність письма, свідчень як таких, а про найголовніший спосіб

буттєвої присутності спільноти й індивіда/індивідів, які її творять. Оповідь про себе – це і самоусвідомлення (внутрішній міф), і трансляція себе поза питомі межі часу й простору (зовнішній міф). Відтак оповідаючи себе, ми творимо і проєкуємо себе назовні: в дійсність, в історію, в цивілізаційну міфоструктуру. Леся Українка, оповідаючи світу себе, оповідала, відкривала й перевідкривала у той спосіб і Україну. Більше того, геній продовжує це робити повсякчас, зокрема сьогодні, й робитиме це завжди, вічно. Покликання нащадків-спадкоємців не просто прислухатися до цієї оповіді, а будучи її гідним, продовжувати почате великими попередниками. А науковці тут мають ще й свої завдання. Зокрема перспективним бачиться комплексне дослідження феномену автономізації у родині Драгоманови-Косачів і, ширше, українському культурному просторі останньої чверті ХІХ – середини ХХ ст.

Джерела і література

1. Білецький Л. Три силуетки. Марко Вовчок – Ольга Кобилянська – Леся Українка. Виннипег, Ман., Канада : Накладом Союзу Українок Канади, 1951. 127 с.
2. Грабович Г. До історії української літератури : дослідження, есеї, полеміка. Київ : Критика, 2003. 604 с.
3. Дерріда Ж. Дарувати час / пер. з фр. Львів : Літопис, 2008. 208 с.
4. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / репринт. вид. Луцьк : ВАТ Вол. обл. друк., 2006. 928 с.
5. Українка Леся. Повне академічне збір. тв. : у 14 т. / Українка Леся. Редкол. : В. Агеєва, Ю. Громик та ін. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2021.
6. Фромм Э. Душа человека / пер. с англ. Минск : Республика, 1992. 430 с.

УДК 316.46:94(477)

Ірина СКАКАЛЬСЬКА,

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри історії та методики навчання,

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка, м. Кременець

Ідея формування еліти у творчості Лесі Українки

У дослідженні розкрито головні риси, які мають бути притаманні національній еліті. Показано, як на основі творчості українських митців, зокрема, Лесі Українки потрібно формувати національну еліту. Відзначено важливу роль творчості Лесі Українки в патріотичному вихованні школярів та підкреслено значення у цьому процесі вчителів ЗЗСО та викладачів вишів.

Ключові слова: *еліта, виховання, поезія, Леся Українка.*

Леся Українка – визначна поетеса, борець, творчість якої є завжди актуальною, особливо у наш воєнний час, коли питання захисту Батьківщини є вкрай важливим,

а виховання патріотів має велике значення. Вчитель чи викладач для формування компетентностей у молодого покоління під час занять чи позанавчальної діяльності має використовувати надбання української культури та приклади звичаїв з нашої історії. Зокрема, поезія Лесі Українки носить патріотичний характер і має вплив на формування громадянської компетентності, якою має бути наділена провідна верства. Тому, проблема формування майбутньої еліти є актуальною для будь-якого суспільства.

Суттєвий внесок в розвиток проблематики формування еліти зробили такі дослідники як Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс, М. Вебер та ін. Обґрунтування елітарних теорій в Україні пов'язане з іменами Д. Донцова та В. Липинського.

Метою роботи є виокремлення основних ідей формування еліти на основі аналізу творчості Лесі Українки.

В сучасній науці існує багато різних, іноді протилежних за теоретичним наповненням визначень поняття еліти та її характерних рис. У дослідженні зупинимось на основних цінностях, національній ідентичності та патріотизмі еліти.

Національні цінності відображені у рідній мові, вірі, культурі. Мова – основний атрибут нації і є засобом національного самоусвідомлення. Без знання рідної мови ми не можемо говорити про представника еліти. Тому її вивчення, а також звичаїв і традицій народу є важливим завданням під час формування національної еліти, одним з кроків до цього може бути народна пісня, недаремне мовить Леся Українка: «Візьму собі твою співочу душу...» [3, с. 41].

В період поневолення імперськими режимами нищилась національна еліта. Ворог добре розумів, що треба руйнувати цвіт нації. Як зазначає О. Забожна, що «Інтелігенція у кожного народу, то “сіль землі”, а коли вона “звітріє”, то чим же солити?» [2, с. 366]. Леся Українка у своїх творах не раз порушувала питання знищення чи асиміляції еліти. Так, у творі «Бояриня» авторка про це наголошує:

*Не зраджував України мій батько!
Він їй служив з-під царської руки
не гірш, ніж вороги його служили
з-під польської корони* [3, с. 231].

Як зазначає вчена В. Гошовська, що «Леся Українка переконана, що відбутися як політична нація може лише соціально розвинений народ, що має власну провідну верству, життєздатну еліту» [1, с. 36]. Глибокі патріотичні переконання мають бути визначальними у світогляді національної еліти. Саме про це мова у поезії:

*До землі прибитий списом,
Говорив: «Убий, не здамся!»* [3, с. 366].

Відповідно, заклади освіти мають виховувати патріотів України, здатних захищати інтереси своєї держави. Прикладом для цього може бути життя визначних

особистостей. Велика сила духу була притаманна Лесі Українці, проявлялася ще в ранньому дитинстві, про що згадує сама поетеса:

*Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.
«Що, болить?» – мене питали,
Але я не признавалась –
Я була малою горда, –
Щоб не плакати, я сміялась [3, с. 367].*

Творчу спадщину Лесі Українки учні та студенти вивчають не тільки на уроках літератури, історії, локальної історії, але й мандруючи рідним краєм. Наприклад, на Кременеччині Леся Українка побувала у с. Великі Бережці, там встановлено її погруддя.

В поемі «Роберт Брюс, король шотландський» Леся Українка нагадує всім, в тому числі представникам еліти, що до перемоги веде тільки наполеглива і постійна боротьба, а ще важлива єдність і взаємопідтримка:

*Повстаньмо ж тепера усі як один,
За діло братерськеє спільне! [4, с. 99].*

Отже, аналіз ідей формування еліти на основі творчості Лесі Українки дає змогу виявити тенденції необхідні для становлення національної еліти, насамперед це є патріотичне та компетентісне виховання і навчання. Основними рисами, які мають культивуватися в молоді мають бути – сила духу, честь, гідність, милосердя, свободолюбивість. Твори Лесі Українки розвивають в учнів патріотичну свідомість і відповідальність за збереження культурної спадщини. Поезія формує громадянина-патріота України, соціально відповідального, здатного розбудовувати Україну, забезпечувати її національну безпеку, боротися за перемогу з агресором і встановлення миру.

Джерела і література

1. Гошовська В. А. Становлення української елітологічної думки : навч.-метод. матеріали. Київ : НАДУ, 2013. 68 с.
2. Забожна О. Учнівські та студентські «Громади» – школа виховання української національної еліти. Тернопіль : Богдан, 2012. 232 с.
3. Українка Леся. Лісова пісня. Драматичні поеми. Лірика. Харків, 2010.
4. Українка Леся. Вибране. Київ, 2003. 362 с.

УДК 821.161.2.09(092)930.253:821.161.2.09К82

Ірина ЩУКІНА,

завідувач науково-дослідного відділу з вивчення життя та творчості Лесі Українки,
Музей видатних діячів української культури, м. Київ

Кривинюки у час воєнного лихоліття: збереження та опрацювання архіву Лесі Українки

За листами сестри Лесі Українки Ольги Косач-Кривинюк, її чоловіка Михайла Васильовича Кривинюка та сина Михайла, спогадами Лідії Мищенко, що зберігаються у фондовій колекції музею Лесі Українки у Києві, складено коротку розповідь про їхнє життя в 1942–1945 роках. Акцентований один з пріоритетів: збереження та опрацювання документальних матеріалів та автографів Лесі Українки, робота над легендарною книгою «Леся Українка. Хронологія життя і творчості». Задля можливості залучити документальні свідчення до навчально-виховного процесу до тексту статті включені фрагменти згаданих рукописів (виділені курсивом).

Ключові слова: «Леся Українка. Хронологія життя та творчості», Ольга Косач-Кривинюк, Михайло Кривинюк, Лідія Мищенко, листи, німецька окупація.

У роки лихоліть люди часто звертаються до історичного минулого, шукаючи відповіді на болючі питання. Коли іде тотальна руйнація і здається, що все втрачає сенс, навіть перестають існувати т. зв. вічні людські цінності, у минулому знаходимо свідчення того, що те вічне таки незнищенне, знаходимо й приклади, які додають сил і снаги жити далі. Ці приклади, зрозуміло, мають потужний вплив на формування особистості й варті уваги.

Останніми роками серед журналістів, педагогів, науковців було популярним створення портретів «геніїв з людським обличчям». У намаганнях віднайти особливу інформацію для створення яскравого осучасненого образу мало хто задавався питаннями на кшталт: в яких первісних джерелах містилась та інформація, хто подбав про її збереження для нащадків, і тим паче, може це і пафосно прозвучить, якою ціною це робилося? І мова тут, звичайно, не про гроші.

Не помилюся, якщо скажу, що без унікальної джерельної праці Ольги Петрівни Косач-Кривинюк «Леся Українка. Хронологія життя і творчості» ми багато чого не знали б про нашу славетну письменницю. Книга побачила світ у Нью-Йорку 1970 року, була перевидана не так давно, 2006 року в Луцьку, проте лишається мало відомою широкому загалу. У передмові до останнього видання⁴ Микола Жулинський докладно описав історію створення «Хронології», окреслив

⁴ Ця передмова була видана й окремою статтею, вона доступна в мережі інтернету за покликанням: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/17964>

її значення у збереженні історичної пам'яті про Лесю Українку [1]. Тож обмежимося лише одним наголосом Ізидори Косач-Борисової, актуальним дотепер: «Книжка “Леся Українка. Хронологія життя і творчості” матиме історичне значення і буде першоджерелом для всіх, хто вивчатиме літературний доробок поетеси і її життєвий шлях. Ця книжка, з її правдивим наświetленням життя Лесі, матиме особливе значення на тлі всіх неточностей і викривлень, що їх допускають тепер у біографії Лесі Українки» [2, с. 266].

У цій статті маємо на меті навести деякі факти і мовою першоджерел відтворити атмосферу життя і праці О. Косач-Кривинюк під час німецької окупації в Києві 1941–1943 років, адже цей відрізок часу залишився в тіні за браком документальних свідчень. Фонди Музею видатних діячів української культури, колекція музею Лесі Українки, у 2004–2007 роках поповнилася оригінальними документами з архіву Лідії Мищенко саме цього періоду, тож можемо заповнити лакуну. 187 сторінок рукописів: листи О. Косач-Кривинюк, її чоловіка Михайла Васильовича Кривинюка та сина Михайла, в яких вони власноруч описують страшні події, що докорінно змінили їхнє життя, розповідають про обстановку в місті і нововведення, щоденний побут, справи, проблеми, нам відкриваються думки, які не давали їм спокою, багато гіркого і справжнього... Листи доповнюються спогадами Лідії Андріївни Мищенко, на початок війни вона була студенткою філологічного факультету Київського педагогічного інституту і не раз була в київській квартирі сестер Лесі Українки на Лук'янівці, рятуючись від примусових робіт у Німеччині⁵. Власне, листи Кривинюків і були їй адресовані. За автографами маємо можливість відчувати атмосферу тих років і зважити якою ціною під час воєнного лихоліття продовжувалася робота над життєписом Лесі Українки, зберігався і опрацьовувався її архів. Докладніші відомості і повні тексти оригіналів можна знайти у другому томі видання «Леся Українка: доба і творчість» [23], а також на сайті Музею видатних діячів української культури у рубриці «Музейне життя. Публікації». У пропонованих документальних матеріалах збережена оригінальна стилістика й орфографія.

Війна страшною звісткою увірвалась в життя О. Косач-Кривинюк та назавжди розлучила її з чоловіком і старшим сином. За кілька днів до початку війни Михайло Васильович Кривинюк вирушив до Москви на перемовини про долю частини архіву Лесі Українки, яка залишалася у її чоловіка Климента Квітки, а потім вирушив погостювати до сина Михайла. Наступні події 1941 року описані в листі М. В. Кривинюка: *«22.VI, доїжджаючи до Св[ердловська], почув, що почалося лихоліття... 23.VI рано здибалися з сином на пероні... Радість змінилася*

⁵ За адресою вул. Овруцька, 16, пом. 4 тоді мешкали Ольга Косач-Кривинюк з сином Василем та Ізидора Косач-Борисова з донькою Олеся та двома онуками (нині у цьому будинку розташоване Посольство Лівії в Україні, його адреса – вул. Овруцька, 6).

на смуток – у мене всі думки – зараз вернутися додому. <...> Пізніше, но швидко, дійшла до нас чутка, що вказувала на безнадійність потрапити до хати й уникнути розлуки...» [13].

Ольгу Петрівну мучила відсутність хоч якихось відомостей про рідних, бо через лінію фронту їх неможливо було дістати, охоплював розпач від безсилля змінити ситуацію. Не було поруч і меншого сина Василя, мобілізованого на фінську війну, а пізніше захопленого в німецький полон. Спалахом радості стала його втеча і повернення до Києва 15 жовтня 1941 року, проте її швидко витіснила нескінченна тривога, адже з 19 вересня 1941 року місто вже було окуповане німецькими військами. Прагнення «забезпечити збереження того, що вона цінувала найбільше, тобто матеріалів, стосовних до Лесі Українки» додавало їй сил, сенсу життя і, за словами старшого сина, лишалося найголовнішим [19, с. 43]. Думається, вона керувалася не лише сестринськими почуттями і бажанням зберегти пам'ять про славетний рід Драгоманових-Косачів, а саме завдяки високим духовним засадам цього роду розуміла, що має послужити громадським інтересам.

Ще «1939 року Кривинюки передали до Інституту літератури частину архівних матеріалів Лесі Українки (рукописи й фото), зокрема велику колекцію репродукцій з родинних фото оригіналів із докладними коментарями, написаними рукою М. В. Кривинюка» [20, с. 16]. Наступні передачі до тієї ж установи відбулися 9 лютого (документи з родинного архіву Косачів), а 23 червня 1941 року було складено акт про передачу автографів, творів, листів Лесі Українки з умовою їх повернення на першу вимогу Кривинюків для подальшого опрацювання. В скорому часі архіви Інституту літератури були евакуйовані до Уфи.

Михайло Васильович Кривинюк – щирий друг Лесі Українки з років юності, її побратим, був вірним помічником О. П. Косач-Кривинюк у цій роботі. *«Ця наша (Ол[ьга] П[етрівни] й моя) справа теж не дає мені спокою приблизно так, або й сильніше, як не давала б (і не давала – було таке) спокою тяжка смертельна хвороба рідної (улюбленої) дитини. Ця справа, за нашим замислом, мала бути милим дорогим спільним доживанням віку, а “продукція” – наслідок нашої пошани й любови до Небіжки – сlišимий “лебедачий” дует. Як усе повернулося, Вам відоміше, ніж мені,»* – писав він до Л. Мищенко [14].

Суголоссям звучать і слова його дружини: *«...Маючи так багато років і при тому дві великі роботи, що їх конче хочу скінчити за життя (крім Лесиної “Хронології” взялася тепер складати з “Молодої України”, що видавала моя мати, збірнички для різного віку дітей), дуже не маю часу. А тут ще та “хатня робота”, те варіння, прибирання, латання, прання зовсім мене замучує, і то не тим, що я його роблю, а тим, що через брак часу, а ще більше сили, я його звела до такого мінімуму, що сиджу в запорошеній, запавутиненій хаті, їм так, аби не пропасти з голоду, бо варево особливо пожирає час, ходжу й сама брудна, і Василя так вожу...»*

А я й не дбаю, а все тільки тремчу, що не вспію роботу покінчати та своїх “тогобічних” не побачу, як вже доведеться помирати. Оце мене мучить невимовно» [5].

У фондах музею зберігається дуже лаконічний документ: «Місячний звіт за червень місяць 1943 року з роботи О. П. Косач-Кривинюк над архівним матеріалом її сестри, письменниці Лесі Українки», зміст якого полягає в тому, що «у червні місяці я зложила “Хронологію життя і творчості Лесі Українки” за 1901–1904 роки» [21]. Це – 220 сторінок книги!

Атмосфера, в якій тривала напружена праця, постає з листів Ольги Косач-Кривинюк до Лідії Мищенко 1943 року. Пропонуємо кілька уривків:

«Про бомбардування 2/VI Вам розкаже тато. Я була щаслива тоді, що не було Вас і Василя тут – все спокійніше на душі було. А взагалі було страшенно, гатили й сипали так, що аж серце замирало...» [6].

«Сьогодні ходила до міста і залагодила, як найкраще свої справи: з начальством у “Культурі та освіті” договорилася, що й у цьому році буду працювати на тих самих умовах, одержала трохи паперу, були надзвичайно любезні. В Домі Вчених одержала допомоги 500 крб. (пенсії не дозволяють платити, то дають допомогу невідомо за який час і з якого розрахунку, – як одержать гроші), довідалася, що в Кооперативі можна одержати 7 кг картоплі. Так само всі були дуже чемні й милі. Якось харківська пані, почувши моє прізвище, так пильно почала мене розглядати, що мені аж смішно стало і я не втерпіла й спитала, чого вона так “іспитуюче” на мене дивиться. Пояснила, що, почувши прізвище, яке кожен повинен знати, не втерпіла, щоб не подивитися на мене. Я в Києві не звикла, щоб моє (власне, Лесине, звичайне) прізвище було кожному знайоме...» [7].

«Сьогодні 4-й день, як я сижу невилазно вдома, бо вчепився до мене грип. Хоч і не сильний, а все надокучає і виснажує. А до того щось із шлуномком робиться, мабуть од хліба, бо до всіх своїх властивостей, відомих Вам, став ще й гіркий місями, як полин. Як з’їси його, то наче отрути якої, а не їсти теж трудно, бо мало що окрім його, є. <...> І от стає питання: що їсти? Знов починати труїтися хлібом? але ж після такої “встряски”, то й зовсім отруїтися можна <...> Та ще од такої святої причини, як хліб. Не можете собі уявити, з яким “залассям”, мовляв Старицький, згадую я Ваші сухарі кожен раз, як треба запихати в горло наш хліб.

<...> через те знесилення таке, що скільки раз на день і на ніч здавалося мені, що от-от зомлію і впаду. Як оце всі порозходилися, а я лишилася сама з сплячими дітьми, то аж боялася двері на засувку та гачок замикати <...> Поки що я ні їсти, ні пити не хочу через той шлунок, але ж довго моє серце не витримає дієти з самих лише крапель» [7].

«Тільки що був Ваш тато. Нехай там мама начувається, бо він дуже сподобався таким інтересним “ще не таким старим” жінкам, як я і Дора. Велике спасибі Вашій мамі, татові і Вам за муку й квасолу. Скажіть, що я не чарівниця: тільки сьогодні казала Оксані, що все міркую, як би то достати муки, бо до смерті хочу галушок (бо все каша та каша...), аж тут зовсім наче з неба спустилося» [7].

«Маємо вже електричне світло, – я перестала рано лягати спати, як було при каганці, що з досади на темряву, яка не дає мені працювати вечорами, лягала разом з курми» [8].

«Щось дуже круті способи заводять зо всякими дозволами на виїзд, приїзд, виявку, заявку і т. д. Наприклад, як хто дві доби відсутній зі свого помешкання без дозволу на виїзд, то позбавляється і помешкання і всього майна в ньому. В Дорині зовиці 4 ночі підряд приходили перевіряти, чи не ночує хто незаявлений. На всіх дверях до помешкань мають бути вивішені списки, хто там живе» [7].

«Не знаю, як то воно буде, бо всюди можна лише міняти, а не за гроші купувати, у мене ж і грошей не густо, а міняти і зовсім нема чого. Та, врешті, якось то вже воно буде! Я вже маю 5 яєць на Великодень <...> і то 2 з них уже готові крашанки, бо ясно-зелененькі – качині, не треба й красити» [7].

«Город таки Василь на службі взяв (250 метрів) <...> Крім картоплі, нічого там не садитиметься, бо все одно пропаде. Я все мрію, де б випросити грядочку, щоб посадити 20 помідорів і 3 куці кабачків. Та, мабуть, нігде не випрошу. Бо хто це тепер дасть» [9].

«Погано, що я ці дні не пишу, а шию. Але ж уже нікуди було далі одкладати пошиття деяких речей, хоч земля підо мною горить, як я шию, а не пишу. Тільки сьогодні поїхали наші документи, а самі ми, певне, ще не скоро поїдемо» [10].

Чим далі, тим частіше звучить думка про те, що треба виїжджати за кордон. «<...> доброго нічого нема: дуже я розстроююся і тим, що читаю, і тим, що чую, і тим, що відчуваю. <...> Василь має велику охоту й собі їхати <...>, і не знає він куди мене приткнути і як саму лишити, бо на Дору і її родину я не можу розлічувати в разі чого, вони ж мають і свого клопоту досить з дітьми. Коли б я могла якось до сестри в Прагу дістатися, але це неможливо. Ох, як тяжко почуватися вже тільки тягарем для інших! Та ще мені, що звикла до себе, як до дуже таки активної та ініціативної людини, що завжди ще інших тягла на буксирі за собою» [11].

З останнього листа від 19 липня 1943 р.: «Я все ще друкую, бо за всякою всячиною (варіння, прання, прибирання, лежання) дуже помалу те друкування в мене посувається. Частину (передруковану) вже оддала Зорі⁶, бо в серпні мають одзначати 30 років дня Лесині смерті, і він має там читати доповідь <...> Запрошували й мене виступити з якоюсь доповіддю, але я відмовилася, бо не можу, –

⁶ Мова йде про Світозара Драгоманова.

дуже це мені тяжко-сумно. Всяко сприяти (матеріалами для доповідей, декламації, виставки) я буду з охотою, а сама виступати – ні, не сила моя. Та й напевне <...> я вже поїду до того часу» [12].

Перед звільненням Києва радянськими військами Ольга Косач-Кривинюк разом з сином, Ізидора Косач-Борисова з дочкою та онуками, родина Світозара Драгоманова вирушили в далеку незвідану путь, бо розуміли, що не буде їм притулку на рідній землі. Причини очевидні: дворянське походження, причетність до українського руху, гіркий досвід репресій, тюрем і заслань, робота під час окупації в державних установах, втеча з полону Василя... А потім в листі до М. Деркач Ольга Петрівна напише: «Господи, як я тужу за всіма і за всім на батьківщині» [4, с. 290].

Готуючись до від'їзду, О. Косач-Кривинюк відправила з сином архів Лесі Українки до Львова, про це дізнаємося з її листа до Марії Деркач від 16 вересня 1943 року: «Шановна й Дорога Пані Маріє, не дивуйтеся нічому варварському й незугарному в тому, як я зложила й запакувала два свої дорогоцінні мішки. Річ у тому, що після двох днів страшної втоми й хвилювання мені довелося зовсім несподівано і спішно, як на пожар, їх пакувати. <...> Здаю ті свої скарби на Ваші руки: книжку одразу до Лесиноного архіву, рукописи поки що **десь сховайте**, а як я приїду (ще не трачу зовсім надії на це), то разом з Вами якось їх розберемо і тоді вже на постійно кудись влаштуємо» [3, с. 119].

Буквально перед еміграцією О. Косач-Кривинюк підготувала до друку інтимну лірику Лесі Українки 1895–1910 років, що раніше не видавалася. Враховуючи реалії війни, друкувала під копірку кілька примірників, збільшуючи шанси «розтиражованих» текстів вціліти для наступних поколінь. Один з примірників перед від'їздом залишила Л. Мищенко з проханням віддати до друку, якщо М. Деркач не зможе їх опублікувати. «Але ось вийшли в світ не надруковані Лесині твори⁷, то ці, що дала мені Ольга Петрівна, так і залишилися в мене з її нотатками, – зазначила в коментарі до машинопису Л. Мищенко. – Передаю тепер у Музей Лесі Українки. Хай будуть свідком того, як турбувалася сестра поетеси про велику і славу сестру свою» [22]. Хвилюючим елементом тієї доби є ці пожовклі половинки аркушів формату А-4, з текстами поезій Лесі Українки, надрукованих на звороті документації «Цукрової Централі України», де працювала Ізидора Косач-Борисова та Василь Кривинюк.

Подібним чином О. Косач-Кривинюк подбала і про збереження машинопису «Хронології». Відомо, що зупинившись у Празі, вона залишила один примірник для Українського музею визвольної боротьби, перебуваючи в таборі для переміщених осіб в Авгсбурзі (Німеччина), передала другий до заснованої у цьому місті

⁷ Збірка вийшла друком у Львові в 1947 р.

Української Вільної Академії Наук (з часом вона перебазувалася до США), а третій доручила синові Василю.

У таборі для біженців важкохвора Ольга Петрівна в основному завершила свою багаторічну працю, лишалося підготувати деякі додатки, проте 11 листопада 1945 року листопада її земне буття скінчилося...

А восени 1943 року Лідія Мищенко, виконуючи дану О. Косач-Кривинюк обіцянку, почала листуватися з її чоловіком, пізніше й з сином Михайлом, стала можливим каналом втраченого між ними зв'язку.

Відірваний від усіх і всього, що йому дороге й миле, М. В. Кривинюк знаходив розраду в листах. Його листи довгі від самотності й психологічної потреби поділитися думками з тією людиною, що мала щастя бути поруч із його рідними. У цих листах – колосальна велич думки, мудрості, шляхетності, життєвого досвіду, широкого почуття, самоіронії й гумору, що набув гіркоти під тягарем жахливої дійсності.

Подаємо кілька фрагментів листів М. В. Кривинюка:

«За моральний бік мого побуту мовчу, він ясний від очевидності, від намацальності, ясний як у світлі найяснішого сонця. Фізичні умови побуту дуже лихі; доки не “навчусь” спекулювати, то й будуть дуже, дуже лихі; а спекулювати не “навчусь” ніколи, бо наука це – проста, але діяльність гідка; а може, й навчусь, коли підупаду аморальності, а це не виключене. А як і чому, ось проілюструю. Я переніс дистрофію, що це таке, у нас і діти знають... Скажу про деякі симптоми, що для мене найгірше в цій хворобі: появлення апатії, упадок волі, зародження аморальності. Як бачите, цілком досить, щоб про інші промовчати, про фізіологічні, напр., неестетичні, нецікаві. Аморальності я, здається, не допустився, може, тому, що не було нагоди: хліб тепер ніде не лежить на похваті...» [13].

«<...> життєвої замороки, побутових “дрібниць”, головне ж – гонитви за Кальоріями, – стільки, що я в них вішу, як дитячий пухир в повітрі <...> До Кальор[ій] належить і грядочка города, де я посадив картоплю. Я волів би 10 таких грядочок-городів зробиляти недалеко приміщення свого, ніж тепер мені доводиться їхати поїздом туди й назад трохи не дві години й телепатися ще пішки від з[алізної]-д[орожної] ст[анції] км із 6 в обидва боки... Але чи не більше вимагає сили й часу “гонитва” хоч за якими-небудь, хоч ефемерними відомостями за рід-близ. Де що почую, туди й кидаюсь, – а на все час <...> Так ось і вийшла перерва з листом до Вас. Мусів на город, бо я можу їхати і йти, коли у сусідів звільниться заступ, сапа, бо своїх не маю...» [15].

«<...> 15 майського дня я вийшов з хати на двір, вийшов з дому., як звичайне, найакуратніший, який но можу тепер бути, це значить: в досить потертій одежі, в досить жовтоватій, свого власного прання білизні, в цілих спецботинках,

але чисто вмитий, акуратно зачесаний, одяга й ботинки почищені, коротко – у двох лицях: одне, що від мене залежить, друге – котрому ради не можу дати; просто Вам – англійський джентельмен, денді, лише не з паличкою, а з костуром і обшарпаний. На дворі – гарно, в душі тягар і смуток.

Передо мною група – якийсь хлопець і якийсь червоноармієць. Тепер я не добачаю (й не дочуваю). Воно ніби – спокійніше, йду та й годі; до людей надворі, на ходниках на вулицях мені й діла жодного нема. Йду в добру путь – до їдальні, та чи в добру ж годину?! <...> Бачу – чийсь хлопчина й якийсь червоноармієць повернулися навпроти мене й рушили в мій бік, – і це мені байдуже. Коли ми зблизились, я пізнав хлопця, Михалкового і мого приятеля з нашого таки двора. Коли зблизились ще на два кроки... Боже милий! Та ж то – мій червоноармієць, це мій Михалко...

Далі – можете собі уявити, що було далі! <...>

Отже, як бачите, ми з Михалком хоч трохи Долі милі!.. Не буду нарікати. Буду сподіватись, що й надалі наша Доля буде до нас ласкава.

Коли першого дня Михалкового приїзду до мене червяки, що точать мою душу, були трохи приголомшені, то поволі взялися знов за своє живлення мною. Доки я є, вони дистрофіками не стануть» [16].

«Послужить мені здоров'я, посприяє Доля, зроблю, що можтиму, але, очевидно не зробимо <...> того, що ми мали на думці: 1) видати, що є у нас ще не видаване, з увагами, примітками, розшифрованням того, що відоме переважно Ол[ьзі] П[етрівні] моїй, Дорі П[етрівні], мені, – а в тих матеріялах є багато такого, що потребує коментарів, є й таке, що з помилками вже попало до літератури... 2) видати Лесину біографію, теж просто, як можуть це зробити не “спеціалісти”, а щирі **правдиві** приятелі, “правдиві”, т.б., – виложити все по правді, – для цієї роботи децю було зроблено: підбирались матеріяли, перевірялись дати, а одночасно й факти... Та що казати – не судилось! Не знаю, чи коли побачу ще з Ол[ьгою] П[етрівною], не то, чи попрацюємо разом вкупі...» [16].

«Що буде далі, як пожіємо, то може й довідаємось. Я ніби легко це кажу (пишу), але в моїй душі і в моїм серці, Ви вже знаєте, що робиться. Проте плекаю якусь надійку, за Лесиним навчанням “Контра спем сперо”» [14].

Останній лист М. В. Кривинюка датований 28 серпня 1944 року, а через кілька днів до Л. Мищенко надійшла трагічна звістка від племінниці О. Косач-Кривинюк Євгенії Мільської про його загибель «під колесами паротяга. I/IX він поїхав на ст[анцію] Сортировка, де у нього був город, щоб набрати картоплі, й коли переходив залізничну колію, то на нього наїхав потяг. Машиніст, у своїх показаннях, каже, що давав гудки, але старий не чув і йшов далі, а потім уже він не встиг затормозити...» [18].

Наймолодша сестра Лесі Українки Ізидора Косач-Борисова продовжила справу Кривинюків. Налагодивши своє життя у США (мешкала у штаті Нью-Джерсі з 1949 року), вона спрямувала свої зусилля на те, щоб звернути увагу української громади за кордоном, насамперед жіночих організацій Америки і Канади, на виняткову цінність «Хронології» й необхідність її оприлюднити, вона зазначала: «Цінність цього літопису в тому, що тут кожна думка, кожне твердження посвідчені документами (переважно листами), що їх підбрала Ольга Косач-Кривинюк, людина надзвичайно правдивої вдачі, дуже близька до Лесі Українки не тільки як рідна сестра, але й духовно» [2, с. 265]. Наближався 100-літній ювілей від дня народження письменниці. Українська Вільна Академія Наук у США почала підготовку праці до друку, Ізидора Петрівна ініціювала збір коштів на видання. 1970 року в Нью-Йорку унікальне наукове дослідження Ольги Косач-Кривинюк «Леся Українка. Хронологія життя і творчості» побачило світ. На прикінцевих сторінках книги у майже 1000 сторінок вказані прізвища українців, небайдужих до долі культурної спадщини своєї далекої Батьківщини, навіть тих, хто зміг пожертвувати лише 50 центів. На теренах України ще більше двох десятиліть потому ця книжка була недоступною...

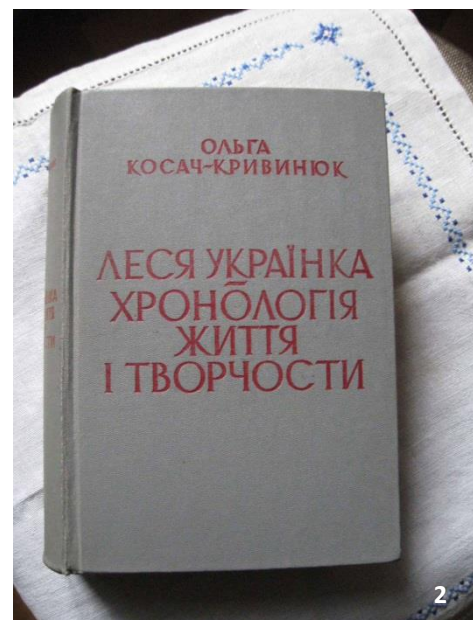
У минулому знайдемо чимало гідних наслідування прикладів. Сподіваємось, і цей екскурс в історію комусь стане у нагоді під час нинішнього лихоліття.

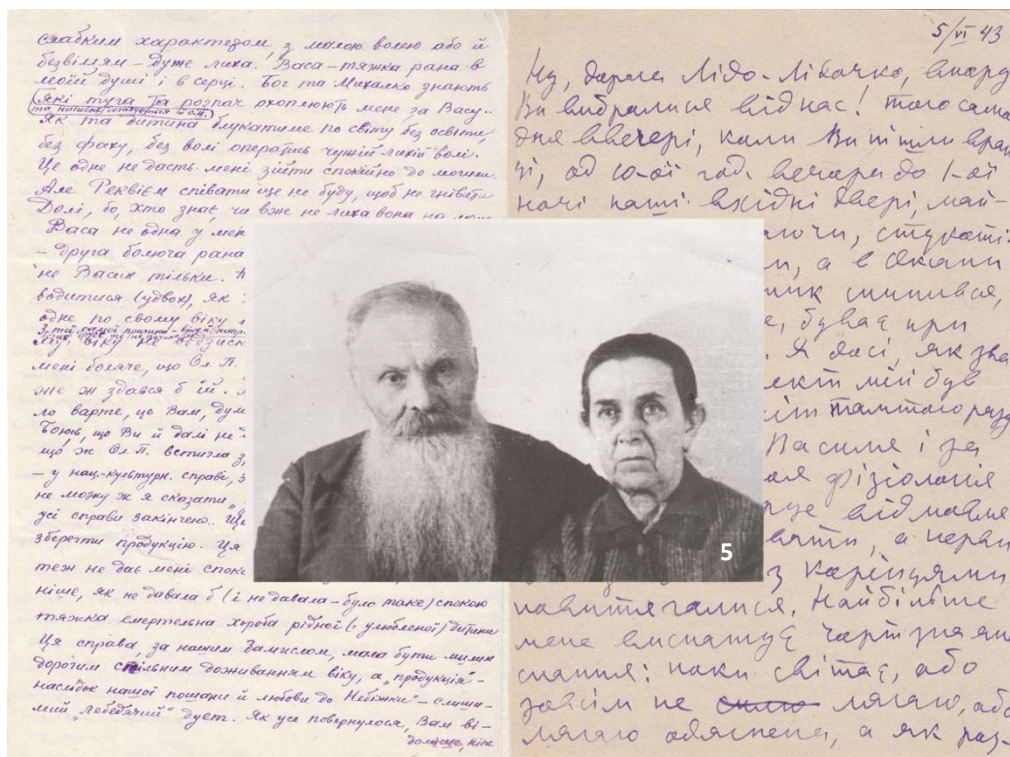
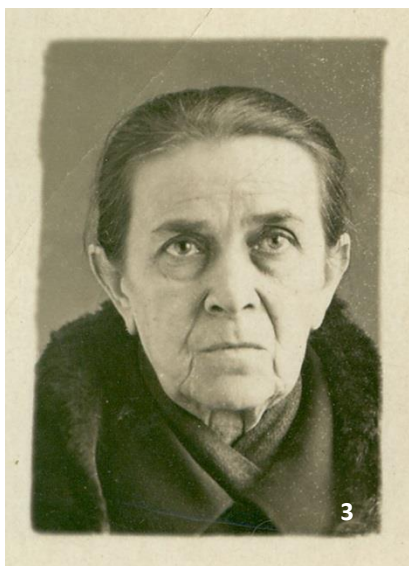
В одній з листівок з фронту Михайла Кривинюка-молодшого є слова, якими б хотілося завершити цю розповідь: «<...> треба набиратися терпіння й витривалості та все переносити. Так уже мене батьки виховували, що звик цінувати й любити життя, незалежно од прикростей і горя, неминучих у житті, і не заслоняти прикрим і того приємного, що теж буває обов'язково» [17].

1. За столом: Михайло та Ольга Кривинюки із сином Михайлом, особа ліворуч не встановлена. 1914 р.

2. Видання праці О. Косач-Кривинюк. Нью-Йорк, 1970. Вишивка Лідії Мищенко.

3. Ольга Косач-Кривинюк. Київ, поч. 1940-х років.

4. Лідія Мищенко. Кінець 1940-х років.

5. Подружжя Кривинюків. Київ, кінець 1930-х – поч. 1940-х років. Сторінки автографів листів М. Кривинюка (ліворуч) та О. Косач-Кривинюк (праворуч) до Л. Мищенко.

Джерела і література

1. Жулинський М. «Тут – правда про Лесю, про її родину і ближче оточення». *Ольга Косач-Кривинюк. Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. Репринтне видання. Луцьк : Вид-во «Волин. обл. друкарня», 2006. С. III–XVI.

2. Косач-Борисова І. Про працю «Леся Українка. Хронологія життя і творчості». *Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка). Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія* / відп. ред. О. Біланюк, вступ. ст. Т. Скрипка. Нью-Йорк–Київ : Факт, 2004. С. 265–266.
3. Листи Ольги Косач-Кривинюк до Марії Деркач / підгот. публ. і вступ. ст. М. Вальо. *Дзвін*. 1995. № 5. С. 105–121.
4. Листи так довго йдуть... Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі / упоряд., передмова та приміт. С. Кочерга, післямова О. Сліпушко. Київ : Вид. центр «Просвіта», 2003. 319 с.
5. Лист О. П. Косач-Кривинюк від 3.12.1942. Музей видатних діячів української культури. Фонди музею Лесі Українки (далі – МВДУК. Фонди МЛУ). КН-9299, А-2131.
6. Лист О. П. Косач-Кривинюк від 10.06.1943. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-9306, А-2138.
7. Лист О. П. Косач-Кривинюк від 26.03–8.04.1943. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-9302, А-2134.
8. Лист О. П. Косач-Кривинюк від 11.12.1942. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-9300, А-2132.
9. Лист О. П. Косач-Кривинюк від від 13–14.04.1943. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-9303, А-2135.
10. Лист О. П. Косач-Кривинюк від 5.06.1943. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-9305, А-2137.
11. Лист О. П. Косач-Кривинюк від 1–3.05.1943. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-9304, А-2136.
12. Лист О. П. Косач-Кривинюк від 13–19.07.1943. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-9309, А-2141.
13. Лист М. В. Кривинюка від 18.12.1943. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-9310, А-2142.
14. Лист М. В. Кривинюка від 10.08.1944. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-9315, А-2147.
15. Лист М. В. Кривинюка від 25–31.07.1944. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-9314, А-2146.
16. Лист М. В. Кривинюка від 7–26.05.1944. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-9312, А-2144.
17. Лист М. М. Кривинюка від 14.10.1944. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-9385, А-2196.
18. Лист Є. М. Мільської від 7.09.1944. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-9390, А-2201.
19. Мірошниченко Л. До історії архіву Драгоманових-Косачів. *Українська мова і література в школі*. 1993. № 4. С. 41–45.
20. Мірошниченко Л. Над рукописами Лесі Українки. Київ, 2001. 264 с.
21. Місячний звіт за червень місяць 1943 року з роботи О. П. Косач-Кривинюк над архівним матеріалом її сестри, письменниці Лесі Українки. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-8587, А-1945.
22. Неопубліковані поезії Лесі Українки з примітками та правками Косач-Кривинюк О. П. від 9–13.09.1943. Авторизований машинопис. МВДУК. Фонди МЛУ. КН-9316, А-2148.
23. Родина Кривинюків у роки війни (за спогадами й архівними матеріалами Л. А. Мищенко) / вступ. ст., підгот. тексту І. Щукіна. *Леся Українка : доба і творчість* : зб. наук. пр. і матеріалів: у 3 т. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. Т. 2. С. 197–282.

УДК 821.161.2'05.09(092)+[82:908(477.82)]

Ольга ЯБЛОНСЬКА,
кандидат філологічних наук,
професор кафедри української літератури,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

Олена Пчілка і дитяча література

Окреслено складники багатоаспектної наукової проблеми «Олена Пчілка і дитяча література». Закцентовано на україноцентричних поглядах Олени Пчілки, зокрема на національну освіту та виховання. Презентовано проблемно-тематичне й жанрове розмаїття творів Олени Пчілки для дітей. Виокремлено роль дитячого журналу «Молода Україна», який редагувала письменниця.

Зауважено роль премії імені Олени Пчілки видавництва дитячої літератури «Веселка» в сучасному культурному просторі.

Ключові слова: літературне краєзнавство, література для дітей та юнацтва, україноцентризм, Олена Пчілка, поетичні твори, байка, оповідання, казка, «Український дитячий театр» Олени Пчілки, дитячий журнал «Молода Україна», премія імені Олени Пчілки видавництва дитячої літератури «Веселка».

Наукову проблему «Олена Пчілка і дитяча література» можна розглядати у площині літературознавства та фольклористики, історії та культури України, педагогіки та дошкільного виховання, літературного та педагогічного краєзнавства, журналістики та видавничої справи. І кожна з цих сфер на сьогодні має значну бібліографію; зрештою, можна простежити історію вивчення цієї проблеми з урахуванням прижиттєвої рецепції, специфіки радянської кон'юнктури, здобутків діаспорних досліджень, сучасного етапу.

Водночас є спільне, що об'єднує всі галузі діяльності Олени Пчілки, – її націоцентричні світоглядні переконання, думки про роль української інтелігенції в духовному розвою недержавної нації, плекання рідної словесності. Ю. Тищенко (Сірій) згадував: «Взагалі ж щодо політичного світогляду, то Олена Пчілка твердо стояла на позиції самостійної й ні від кого незалежної України, що тоді вважалось майже ерессю» [13, с. 55]; «З її виступів завжди було видно, що людина ця знає, чого хоче, і коли не каже просто, що наша мета є визволення від московського і взагалі чужинецького ярма, то це відчувається в кожному її слові. І вже тепер, по довгих роках після зустрічів з Оленою Пчілкою, я ще більше переконуюсь, що саме вона була, чи не першою самостійницею, яка стояла на ґрунті непохитно» [13, с. 58]. Д. Донцов, ідеолог українського націоналізму, наголошував на її громадянських заслугах: «Вона ж одна з перших проповідує ідею єдності українських земель Наддніпрянщини і Галичини. В 1905 р., по першій революції, була одна з тих,

які добилися дозволу на українську пресу, доти в імперії неіснуючу і заборонену» [1, с. 173].

Сучасники Олени Пчілки визнавали: «суд історії, історії усіх страждань українського народу виявив правдиву правоту її “шовінізму”, її впертої прямолінійності» [12, с. 51]; «Олена Пчілка завжди використовувала кожную нагоду для поширення і зміцнення національної свідомости в народі і для боротьби з русифікацією» [6, с. 891].

Вираженням світоглядних переконань є художня творчість Олени Пчілки. «В своїх творах Олена Пчілка виступає насамперед з виразно зазначеними й підкресленими думками про національність, як дуже великої ваги фактор у громадському житті» [3, с. 496], – зауважував літературознавець С. Єфремов. Література для дітей та молоді, на переконання письменниці, є ґрунтом формування їхнього світогляду, тому дбаючи про лектуру та виховання, закладаємо основи майбутнього України. «Бо діти – се наш скарб, се – наша надія, се – молода Україна. Чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України – се багато залежить від виховання» [5], – акцентувала Олена Пчілка в доповіді «Праця виховальна», виголошеній на засіданні гадяцької «Просвіти» в червні 1917 р.

Як відомо, початки творчої діяльності Олени Пчілки для дітей пов'язаний із підготовкою книги перекладів «Українським дітям» (1882). В «Автобіографії» письменниця пригадувала: «Дбання про лектуру для дітей близько зійшлося в мене з бажанням зайнятися перекладами деяких речей, що мені їх дуже хотілося дати українським малим читачам. Отож я приготувала книжечку “Українським дітям” з перекладів деяких улюблених моїх письменників російських і польських» [9, с. 28]. Донька І. Косач-Борисова свідчила: «Велику увагу надавала Олена Пчілка належному доборові лектури дітям й юнацтву, тому за майже цілковитою відсутністю української дитячої книжки багато писала сама, намовляла й сприяла іншим в цій справі, перекладала з чужих мов найкращі твори для дітей і молоді, крім того, для своїх дітей ще набувала багато дечого в оригіналах (французькою, німецькою, російською та польською мовою). В Колодяжному завдяки дбайливому ставленню батьків наших до нашої освіти й розвитку, ми мали прекрасну лектуру» [4, с. 28].

Твори для дітей та юнацтва – чи не половина всього творчого доробку Олени Пчілки, як зауважила Л. Мірошниченко [11, с. 5]. Зрозуміло, що формат статті обумовлює оглядову презентацію проблемно-тематичного й жанрового розмаїття [10; 11]. Імпонують висновки П. Одарченка: «Дитячі твори Олени Пчілки відтворюють життя й побут дітей у передреволюційні часи на Україні і, можливо, для дітей, що ростуть в інших обставинах і в інших умовах, будуть не зовсім зрозумілі. Але в літературній спадщині Олени Пчілки є й такі твори, зокрема п'єси, що є близькі й зрозумілі й для дітей, що народилися поза межами України.

Багато з цих творів цінні тим, що вони яскраво показують звичаї, побут, повір'я, пісні українського народу. Дитячі вірші, оповідання й п'єси Олени Пчілки цінні й своєю чудовою мовою, і цікаві змістом, і мистецькою формою та легким віршем. Олена Пчілка була не тільки видатною письменницею, але й добрим педагогом. Вона знала психологію дитини, її духовний світ. І це глибоке розуміння дитячої душі, дитячих інтересів великою мірою позначилося на дитячих творах Олени Пчілки і сприяло піднесенню їх літературної та виховної вартости» [7, с. 248].

Поетичні твори письменниці сповнені любові до життя, оптимізму, добра, гумору. Тематика охоплює осягнення таких пластів, як любов до природи й рідного краю, теплі родинні вземини, спілкування дитини і тварини. Не можна не згадати ліричні роздуми у «Волинських спогадах». Жанрові особливості окремих поезій Олени Пчілки мають фольклорну основу: «Пісенька» близька до «чукикалок», «Люлі, люлі...» – до колискової. Спотиканки (швидкомовки), загадки, шаради, окрім розважальної, мають навчальну мету. «Олена Пчілка не забувала і найменших діток, і школярів та дітей старшого віку. Твори Олени Пчілки для дітей, як слушно зазначила в свій час, Л. Старицька-Черняхівська, “позбавлені сухого дидактизму, вони малюють дитяче життя живо, просто і, часом, порушуюче”» [7, с. 245].

У збірці Олени Пчілки «Думки-мережанки» (1886) є окремий розділ «Байки». Традиційний повчальний характер жанру має значний виховний потенціал. У розмаїтті актуальної проблематики доречно пригадати байку «Орел на визволі»: твір спонукає до усвідомлення того, що в неволі втрачається колишня міць; образ орла постає як алегорія людини з понівеченим життям і зламанною волею.

Оповідання та казки Олени Пчілки мають здебільшого виховне спрямування. Хрестоматійна «Сосонка», жанрові особливості якої поєднують риси казкової поетики та різдвяного оповідання, важлива думками про ідентичність особистості та національну ідентичність, виразним психологізмом. Окремі оповідання письменниці мають підзаголовок «приповістка», це твори з повчальним змістом («Рябко», «Найгірші вороги», «Премудра приповідь», «Мар'їне багатіння», «Мишача рада»). Основа деяких творів – фольклорна казка, яку авторка модифікувала («Казочка про коржика», «Ворона й рак», «Солом'яний бичок», «Пан Коцький» та ін.), подекуди фінал таких творів відмінний від народних.

Як уже зауважувалось, окрім виразних інтертекстуальних зв'язків із життєписом Т. Шевченка, драматичні твори Олени Пчілки «Весняний ранок Тарасовий», «Кобзареві діти», «Щасливий день Тараса Кравченка» «об'єднані часом дії – це святковий вимір Великодня чи Різдва, який уможливорює здійснення дива. Формуючи в дітей віру в щасливе майбутнє, такий авторський задум красномовно виконує виховну роль» [14, с. 71]. Слушними є спостереження П. Одарченка: «Дитячі п'єси Олени Пчілки визначаються живою розповіддю,

прекрасною мовою, патріотичним змістом, моральними мотивами. Повчальний характер п'єс не порушує їх літературних якостей: у п'єсах немає сухого моралізування, мораль подана як певний висновок із сюжету і окремих ситуацій, дій і вчинків персонажів» [7, с. 247–248].

У спогадах письменника, видавця і публіциста Ю. Тищенка (Сірого) відтворено складні обставини видання журналу для дітей «Молода Україна»: «Дитяча література мене цікавила завжди. Надавав я їй колосального значення не тільки як педагог, а й як громадянин. Я був і є свідомий того, що коли ми з дитинства не будемо виховувати своїх дітей у національному дусі, то справа наша загине. Бачив я переважно (коли не виключно) російські дитячі журнали. Тож не диво, що поява дитячого журналу, та ще під редакцією жінки, яка виховала й дала Україні Лесю Українку, мене безмірно радувала. Мені здавалось, що це саме те, чого нам найбільш бракує, особливо коли не було ще на Україні наших шкіл. Здавалось, що такий журнал притягне тисячі передплатників. На жаль, пізніше я мусів визнати, що помилявся, бо не зважаючи на те, що “Молода Україна” редагувалась бездоганно, вона не могла витиснути з українських родин російських дитячих журналів.

При розмові про “Молоду Україну” очі Олени Пчілки загравали якимось особливим блиском. Вона цьому органі надає величезного значення. Правда, журнальчик цей ще тільки почав виходити, з'являється щомісяця невеликими зошитами, але для тих бідних дітей, що до цього часу взагалі не мали свого журналу, буде й він тимчасом не абиякою духовою поживою. Найголовніше ж те, що дитина щомісяця бачитиме своє рідне друковане слово.

На мій запит, чи багато має “Молода Україна” передплатників, О. Пчілка тільки зітхнула.

– Тим часом передплатників можна рахувати не сотнями, а тільки десятками, але маю в Бозі надію, що справа далі піде краще, сказала вона, – бо ж журнал почав ще тільки виходити. Лихо в тому, що доводиться робити самій. Поза Лесею, що зрідка подає якусь дитячу річ, співробітників я не маю. Наші ж письменники справу цю вважають за забавку, не варту уваги» [13, с. 56–57].

Л. Дражевська у статті «Олена Пчілка – зірка українського відродження», що увійшов до видання «Визначні жінки України», що побачив світ стараннями «Об'єднання українських жінок на еміграції» писала: «Як додаток (до “Рідного Краю”. – О. Я.) Ольга Петрівна видавала дитячий журнал “Молода Україна”, який мав... 30 передплатників, а лише друк і папір на одно число коштували 60 карбованців. Ольга Петрівна постійно докладала свої гроші, живучи надією, що врешті підросте нове українське покоління, яке забезпечить поширення журналу.

Після смерті Лесі Ольга Петрівна покинула Київ, перенесла редакційну роботу до свого рідного Гадячого, хоч друкувати продовжувала в Києві.

Війна 1914 року принесла заборону “Рідного Краю”» [2, с. 27].

Ці свідчення демонструють, з одного боку, низький рівень національної свідомості української громади, а з іншого – неймовірну відданість справі і наполегливість Олени Пчілки.

Відомий у діаспорі бібліофіл, автор біобібліографічних матеріалів, І. Чайковський наголошував про «Молоду Україну», що «це було в свій час єдине періодичне видання для дітей на всі східньо-українські землі» [7, с. 250]. Водночас дослілник виокремив такі проблеми часопису: «Значним дефектом журналика був брак обкладинки. Перша сторінка мала обрамування з вишивкових узорів, а два перші числа першого року навіть маленькі малюночки. Але далі вже бачимо під заголовком оголошення “Рідного Краю”, замість якогось хай і однокольорового малюнку, який, певно, більше зацікавив би юного читача. Далі вражає деяка одноманітність розміщення матеріялу, перевантаження чисел довгими речами. <...>. Коли брати “М. У” разом як цілість і перегортати, то видається різномодною і цікавою. Може й забагато фольклористики, її дитина мала і так досить серед оточення. Слідний брак історичного матеріялу. Виїмком є тільки два історичні оповідання Кащенко “Мандрівка на пороги” і “Славні побратими”.

Доводиться стверджувати, що при всій вартості “М. У” українська дитина, виховувана тільки на цій лектурі, ледве чи могла вирости на вповні свідомого українця – сама тільки рідна мова тут не вистачала. На щастя, в той час почали появлятися і книжкові дитячі видання – вони разом з “М. У” сповнили таки в свій час свою немаловажну виховну роль» [7, с. 250–251].

У сучасному культурному просторі України функціонує літературно-мистецька премія імені Олени Пчілки. Її заснувало 1991 р. національне видавництво дитячої літератури «Веселка» за кращі твори, видані цим видавництвом. Окрім авторів оригінальних творів, відзначаються також упорядники найцікавіших тематичних збірників [8]. Це вкрай невелика частка того соціального визнання, на яке заслуговує багатолітня самовіддана праця Олени Пчілки, що прагнула зростити покоління свідомих і мислячих українців. Тому актуально звучить висновок Д. Донцова: «В історії воюючого українства, і в галерії видатних українських жінок, – займе постать матері Лесі Українки одне з почесних місць» [1, с. 175].

Джерела і література

1. Донцов Д. Мати Лесі Українки (Олена Пчілка). *Дві літератури нашої доби*. Торонто : Гомін України, 1958. С. 154–175.
2. Дражевська Л. Олена Пчілка – зірка українського відродження. *Визначні жінки України*. Ч. 1. Об'єднання українських жінок на еміграції, 1950. С. 5–33.
3. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Феміна, 1995. 688 с.
4. Косач-Борисова Ізидора. Спогад про Олену Пчілку. *Українська культура*. 1996. № 1. С. 27–28.

5. Новаківська Л. «Молода Україна» Олени Пчілки та її погляди на проблеми дитячого читання. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20211010-moloda-ukrayina-oleni-pchilki>
6. Одарченко П. Мати Лесі Українки. *Косач-Кривинюк О. Леся Українка: Хронологія життя і творчості*. Нью-Йорк : Вид. Спілки «Гомін України», 1970. С. 888–891.
7. Ми і наші діти. Збірник 1. Дитяча література, мистецтво, виховання. Торонто; Нью-Йорк : Об'єднання Працівників Дитячої Літератури ім. Л. Глібова, 1965. 390 с.
8. Офіційний сайт видавництва дитячої літератури «Веселка». URL: <https://web.archive.org/web/20140403102332/http://xn--80adjazf4b.com.ua/>
9. Пчілка Олена. Автобіографія. *Оповідання. З автобіографією*. Харків : Рух, 1930. С. 5–46.
10. Її ж. Годі, діточки, Вам спать!: Вірші. Оповідання. Казки. Фольклорні записи : для дошк. та мол. шк. віку / упоряд. та передм. О. М. Таланчук. Київ : Веселка, 1991. 334 с.
11. Її ж. Український дитячий театр / упоряд., підготовка текстів, передм., текстологічні коментарі Л. Мірошніченко. Київ : Веселка, 2015. 439 с.
12. Русова С. Наші визначні жінки: літературні характеристики-силуети. Вінніпег : Видано заходом Союзу Українок Канади, 1945. 106 с.
13. Сірий Ю. З моїх зустрічей (І. Олена Пчілка. ІІ. Іван Семенович Нечуй-Левицький). *Літературно-науковий збірник*. Корюген-Кіль, 1948. Ч. 3. С. 54–69.
14. Яблонська О. Творчість Олени Пчілки: шевченківський дискурс. *Волинь філологічна: текст і контекст. Олена Пчілка в літературному процесі порубіжжя*. 2019. Вип. 28. С. 64–76.

Розділ II. Педагогічна спадщина родини Косачів-Драгоманових в освітньому процесі сучасної школи

УДК 821(477.82)

Марія БОЙКО,
бібліотекар,

ОЗЗСО Торчинський ліцей, смт Торчин Луцького району

Творче використання педагогічної спадщини родини Косачів-Драгоманових у вихованні учнівської молоді

Прізвище родини Косачів-Драгоманових досить відоме в Україні. Їхня творчість глибоко хвилює читачів, а виховання дітей у родині стало прикладом для підростаючого покоління. Рекомендовано старшокласникам і вчителям, усіх тим, хто займається вивченням життєпису славетної родини, зокрема її найвідоміших представників – Олени Пчілки, Лесі Українки.

Ключові слова: *Ольга Петрівна Косач, родина Косачів, рід Драгоманових, Леся Українка, Олена Пчілка, родинне виховання.*

Виховуючи свою дитину, ти виховуєш себе.

Василь Сухомлинський

Виховання дитини – це не тільки теорія. Це, скоріше, вміння поєднувати свій життєвий досвід і вміння любити щиро. Сім'я – школа почуттів дитини.

В історії української педагогіки особливо помітний слід лишила високоінтелігентна родина Косачів. Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка) відзначалася винятковою толерантністю у виховній діяльності.

Мудра мама. Славна жінка з роду Драгоманових. Невтомно дбала про розвиток української культури, писала твори для дітей та дорослих. Була глибоко переконана, що «діти – се наш дорогий скарб, се наша надія, се – молода Україна».

Народилася Ольга 29 липня 1849 року в місті Гадячі на Полтавщині. Початкову освіту здобула вдома – Петро Якимович сам навчав своїх дітей. Малою дівчинкою Оля була сміливою та непосидючою, мала гострий розум. Навчалася в Київському пансіоні шляхетних панянок.

Першою публікацією майбутньої письменниці була її навчальна робота, твір з німецької мови.

Тільки на один рік раніше за свою дочку Лесю Українку почала Ольга Петрівна друкувати свої вірші під всевдонімом Олена Пчілка.

Дочка Ізидора пояснює мамин псевдонім так: «Мама придбала його собі, як була ще зовсім молода і дуже захопилася збиранням етнографічного матеріалу. Тато казав, що вона як тая пчілка працює. Ці комахи подобались їй, як символ невсипущої праці для загалу. Мама, де жила довгий час, то заводила пасіку, хоча б на 3–4 вулики». Це була вродлива жінка, що мала чоловіка – високого урядовця. Вона могла б жити безтурботне життя, пишатися модними сукнями в театрах. Няньки, гувернери виховували б і доглядали б її дітей. Але вона разом зі своїм чоловіком (в умовах царської росії) сама виховувала їх свідомими українцями, їхні діти гордилися своїм походженням, своєю історією та мовою, вважаючи її найкращою, бо рідна.

Про материнську мужність Олени Пчілки свідчить та самовідданість, з якою вона десятиріччями рятувала од смерті хвору Лесю Українку.

Майбутня поетеса була другою дитиною. Родина мала шестеро дітей. Великий вплив на Лесю – дитину мав батько. Лесина сестра Ольга згадує, що вона «зо всіх нас шістьох дітей найбільше була подібна до батька і вродою і вдачею».

Відомо також, що, коли народилася Леся, Ольга Петрівна не змогла годувати дитину, бо захворіла на важку анемію. І тоді Петро Антонович взяв відпустку, доглядав маленьку за лікарськими приписами – і врятував її від смерті. Ні сили, ні коштів не шкодував він ніколи задля Лесі, раніше від інших розгледів геній своєї

доньки, робив усе, щоб продовжити їй життя. У домі, завдяки матері, був суворий режим. Все було розписано, щоб діти жодної хвилини не гаяли. Багато читали, займалися мовами.

Для Лесі мама була завжди найвродливіша, найрозумніша і найталановитіша жінка у світі. У листах поетеса зверталася до неї ніжними словами: мамочко, голубко, ластівко. Ніжно й трепетно любила поетеса дітей. Дуже близьким і рідним залишався для неї світ дитинства впродовж усього її короткого віку. Ще дитиною вона відчула відповідальність за виховання молодших братиків та сестричок. Дружба зі старшим братом Михайлом була такою вірною та міцною, що їх називали не Михайлом і Лесею, а єдиним ім'ям – Мишолосія. Як старша сестра, Леся по-материнському турботливо дбала про молодших. З ніжністю і гумором називала їх пуциками, кна-кна. Якщо десь від'їжджали батьки, то в листах до них Леся повідомляла їм про успіхи молодших та про свої клопоти з ними. Так, вона вважала, що в молодшій сестрички Оксани «добрі лапки й вушка», тобто вона має неабиякі здібності до музики, й займалася з нею, розвивала її музичний талант. Дбаючи про освіченість сестер, вісімнадцятирічна Леся написала для них підручник з історії східних народів.

У сім'ї Косачів закладалися основи подальшого життєвого шляху Лесі Українки, що саме батьки, починаючи з дитинства, опікувалися її майбутнім, переживали хвилини радощі і розпачу, раділи літературним успіхам і громадській діяльності, бо підтримка родини, близьких і друзів дали їй змогу стати Людиною, письменницею, внести свою частку у розвиток вітчизняної педагогічної науки.

Родинне виховання в сім'ї Косачів здійснювалось з урахуванням народних навчально-виховних традицій. Жива народна мова, традиційно звичаєва обрядовість у сукупності з загальнонародними нормами, виховували у дітей любов до ближнього, повагу до національних цінностей, історії. Навчання було могутнім чинником у формуванні особистості, а приязнь, сердечність стосунків робили дитину незалежною і повноправною частиною родини. Батьки зробили чимало для того, щоб їх діти вирости гідними громадянами своєї країни. І, як наслідок, – велика публіцистична, літературно-громадська діяльність Лесі Українки, її світове визнання, її внесок в історію педагогіки України.

Джерела і література

1. Ошушкевич О. Ф. Родина Косачів і волиняни : спогади, перекази. Луцьк : Волин. обл. друкарня, 2004. 64 с.
2. Українська література для дітей : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / упоряд. А. І. Мовчун. Київ : Арій, 2011. 680 с.
3. Гаврилюк С. О. Лесин віночок. *Шкільна бібліотека*. 2011. № 1. С. 4–5.

УДК 3704

Анастасія ВЕСНЯНКА,

здобувач освіти,

КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради;

Науковий керівник: Анатолій КРАВЕЦЬ,

викладач-методист,

КЗВО «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, м. Луцьк

Вплив сім'ї Косачів на становлення української педагогічної думки

Означено вплив членів видатної інтелігентної сім'ї на освіту України. Серед яких: Петро Косач, Олена Пчілка, Леся Українка, Михайло Косач, Ольга Косач.

Ключові слова: *освіта, педагогічна думка, школа, діти, педагоги, культура України, література.*

Видатні педагоги вважають, що саме родинне оточення має найбільший вплив на формування особистості. У ньому формуються первинні моделі людської поведінки, нахили та звички, коло життєвих зацікавлень і вподобань. Оточення є територією на якій людина випробовує власні творчі сили, робить перші кроки великого життя.

Сім'я Косачів-Драгоманових зробила великий внесок у становлення української педагогічної думки. Свою активну громадянську позицію щодо становлення національної школи, освіти, виховання підростаючих поколінь представники сім'ї висловили у публіцистичних, педагогічних працях та літературних творах. Були також безпосередньо причетні до вчительської діяльності. Виступали виразниками потреб освітян та широких верств населення, які прагнули утвердження національної школи європейського рівня [1].

У формуванні педагогічних ідей нащадків родини колосальну роль відігравали визначні предки. У будинку Косачів часто збиралися українські митці (письменники, художники, музиканти). Саме спілкування серед таких відомих людей у свідомості дітей інтегрувало характерні гуманістичні погляди на виховання українців.

Петро Косач, батько сім'ї, будучи студентом, увійшов у товариство української Громади, працював у недільних школах, видавав «метелики». Серед товариства української інтелігенції, яка відроджувала національну свідомість, культуру, мову, Петро Антонович зустрів свою долю – майбутню дружину Ольгу Петрівну Косач (Олену Пчілку) [1].

Олена Пчілка посідає значне місце у розвитку української культури. Вона авторка багатьох прозових, поетичних і драматичних творів, критикиня, публіцистка, перекладачка, фольклористка та етнографиня, громадська діячка. Впродовж майже семи десятиліть можновладці намагалися стерти її ім'я з історії, але їм не вдалося цього зробити. Її роздуми про національне виховання надзвичайно актуальні, адже після довгих років шовіністичної русифікаторської політики ми зустрілися з проблемою, подібною до тої, яку намагалася розв'язати у свій час письменниця.

Шкільна наука того часу дуже непокоїла Олену Пчілку. Вона була впевнена, що русифікована школа зведе нанівець усі її намагання щодо національного виховання дітей. І тому вона запропонувала на початку навчання зовсім ізолювати дітей від російськомовної школи і самостійно дати їм початкову освіту. Педагогічною діяльністю Олена Пчілка займалася наполегливо і серйозно, бо вважала цю працю своїм патріотичним обов'язком та бачила шлях до щасливого майбутнього лише через зміну зовнішніх обставин. Вона вважала, що слід самоудосконалитися, зміцнити духом, проїнятися національною ідеєю і пронести її крізь життя [2].

Педагогічні здібності Олени Пчілки розкрилися при редагуванні дитячого журналу «Молода Україна». Вона бачила, що діти українських родин денационалізуються, і, щоб запобігти цьому, засновує у Києві в 1908 році український дитячий журнал «Молода Україна». На той час це був перший і єдиний в Наддніпрянській Україні журнал для дітей українською мовою. Тому його роль у патріотичному вихованні молодого покоління була дуже великою. Крім того, що Олена Пчілка була талановитим редактором дитячого журналу, вона була організатором і душею Гуртка Українознавства Галицької Української Шкільної Молоді. До складу Гуртка входили учні хлопчачої та дівочої гімназій, реальної гімназії, Вищої початкової школи й дворічних Педагогічних курсів. Гуртківці під керівництвом Олени Пчілки влаштовували Шевченківські свята, читали доповіді, інсценізували драматичні твори українських письменників. Для дітей початкових шкіл міста Гадяча Гурток Українознавства організовував дитячі ранки з різноманітними програмами [2].

У своїх творах Олена Пчілка зверталася до популяризації освіти, навчання. Як талановитий педагог і любляча мати, письменниця у творах для дітей зуміла збагнути і передати найтонші прояви дитячої психіки через засівання чистої дитячої душі прекрасним, етичним, духовним.

Найстарший син Ольги та Петра Косачів, Михайло Петрович, був ученим, який займав активну громадянську позицію та продовжив традиції родини. З 1901 року дістав посаду приват-доцента кафедри фізики і метеорології Харківського університету і став активним членом Товариства фізико-хімічних наук при Харківському університеті. Публікувався в міжнародному журналі

«Meteorologische Zeitschrift», який видавався у Відні, завідував магнітно-метеорологічним відділом фізичної лабораторії, метеорологічною станцією університету, організовував метеослужбу на Харківщині. Крім того, викладав загальну фізику у Ветеринарному інституті та в школі технічного товариства. За незвичне поєднання «лірика та фізика» студентство любило його, горнулось до нього, відчуваючи в ньому друга і порадника. До письменницько-перекладацького й наукового доробку Михайла Косача належить ще й етнографічна робота, посмертно видана анонімно 1905 року, «Кобзарські Думи», яку впорядкував і доповнив коментарями в примітках [3].

У сучасній загальноосвітній школі педагогічні погляди величної постаті Лесі Українки можна враховувати у змісті національного та загальнолюдського виховання; формування гуманістичних цінностей загальнолюдського плану без приниження значення національних цінностей українського народу. Однією з важливих проблем, яких торкалася Леся Українка у своїх творах, був стан освіти, навчання і виховання дітей в Україні. Її творчий спадок може розглядатися в сучасній педагогіці як джерело творчих ідей для науковців і практиків.

Поетеса звертала особливу увагу на необхідність навчити дорослих і дітей самостійного читання. На думку Лесі Українки, читання – це не лише шкільний предмет, а й спосіб вивчати інші предмети, що вивчаються в школі. Необхідно всіляко заохочувати дітей до вдумливого та осмисленого читання, адже українські діти дуже здібні, їхні розумові здібності закладені в генетичному коді нашої нації.

Леся Українка в роботі з учнями рекомендувала дотримуватися педагогічного такту. Акцентувала увагу на тому, що кожен вчитель має культурно спілкуватися з учнями.

Суттєву роль вона відводила індивідуальному підходу до кожного з учнів, їх віковим особливостям. У питаннях освіти Лесею Українку турбувала діяльність царських чиновників, які забороняли організацію шкіл для бідних, а істинний стан освіти свого часу розкрила у нарисі «Школа». У своїх працях вона не оминула освіти дорослих, наполягаючи на організації колективних читань для народу. Саме для таких читань вона склала каталог видань популярних брошур, що формували істинну уяву соціально-політичних проблем суспільства, висвітлювали правдиву вітчизняну і світову історію.

Після Лесі у подружжя народилася ще одна донька – Ольга Косач, відома свого часу перекладачка. Ольга працювала вчителькою української мови і літератури в трудовій школі. У 1924-му разом з чоловіком та дітьми переїхала до Києва. З 1929 року Ольга Петрівна працювала бібліографом у Київській медичній бібліотеці. У доробку Ольги Косач-Кривинюк є чимало цінного в різних сферах. Серед іншого – альбом «Українські народні узори з Київщини, Полтавщини й Катеринославщини». Письменниця друкувалась у журналах «Зоря», «Дзвінок»,

«Молода Україна», збірках «Мати», «Вінок Т. Шевченкові» під псевдонімом Олеся Зірка. Разом із чоловіком вона перекладала українською мовою з російської, французької, англійської, чеської твори всесвітньо відомих письменників: Ч. Діккенса, Жорж Санд, Р. Кіплінга, Г. Х. Андерсена, Гі де Мопассана та інших. Особливо полюбляли з чоловіком перекладати чеських авторів, яких видавали сто років тому в Січеславі [1].

Видатні Українці зробили великий внесок у становлення української педагогічної думки, вдосконалення освіти в Україні. Сім'я Косачів-Драгоманових подарувала світу найвидатніші постаті, які внесли кардинальні зміни в суспільне життя, освіту українського народу та прославили Україну на весь світ. Кожен з представників сім'ї у надважкий час свого творчого шляху зміг залишити нащадкам творчі доробки, що протягом століття формують українську ідентичність.

Джерела і література

1. Стечак Г. Педагогічні аспекти виховання в родині Косачів. URL: <https://ena.lpnu.ua/bitstream/ntb/56249/2/2021> (дата звернення: 18.06.2022 р.).
2. Олена Пчілка – найкраще для дітей. URL: <https://ukrlit.net/article/351.html> (дата звернення: 18.06.2022 р.).
3. Н. М. Мислович. Драгоманов Михайло Петрович – учений, політик, публіцист. До 170-річчя від дня народження. URL: <https://kpi.ua/dragomanov> (дата звернення: 18.06.2022 р.).

УДК 821.161.2.09:82.09

Олександр ДЕМ'ЯНЮК,
доктор історичних наук, професор,
заступник директора з науково-педагогічної діяльності,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк

Віктор Купченко про життя і творчість Лесі Українки

Здійснено огляд і проведено аналіз дослідницьких праць поета, письменника, публіциста, представника української діаспори в Канаді Віктора Купченка, присвячених життєвій долі й творчості Лесі Українки (Лариси Косач). Акцент зроблено на двох розвідках автора, які маловідомі українському читачеві.

Ключові слова: *Леся Українка, Віктор Купченко, українська діаспора, творчість, життєвий шлях.*

Зі здобуттям Україною незалежності в 90-х роках ХХ століття життєвий шлях і творчість Лесі Українки, інших представників родини Косачів неодноразово ставали предметом наукових розвідок, в основу яких лягли нові підходи

до національного джерелознавства та методології. Українським дослідникам поступово ставали відомими праці закордонних та діаспорних поціновувачів творчості Лесі Українки. Упродовж наступного тридцятиліття розширилася документальна та джерельна база, з'явилися монографічні дослідження, статті, відгуки, рецензії, присвячені волинській поетесі.

Поряд із цим, відчувалася відмінність у підходах до вивчення проблеми. Яскраво про це підмічено у Т. Скрипки: «У той час як у радянській критиці творчість Лесі Українки припасовували до більшовицької ідеології, то за кордоном у роздумах над життям і діяльністю письменниці під різними кутами зору розглядалися проблеми української духовності, історичного розвитку України, звучала тривога за її майбутнє» [1, с. 21–22].

Кілька слів про Віктора Купченка. Народився в 1892 році на Буковині. У 1911 році виїхав до Канади, де оселився у Вінніпегу. Майже відразу долучився до українського руху – став членом Українського народного дому, Червоного Хреста, Взаємної помочі, драматичного гуртка «Боян», став одним із засновників Української Греко-Православної церкви св. Покрови у Вінніпегу. В 1932 році разом із родиною переїхав до Едмонтону. Спочатку працював в тижневику «Українські вісті», а по закінченню Другої світової війни разом із сином Володимиром (майор канадської армії) застував власну друкарню «Альберта Прінтінг».

Упродовж свого життя (помер у 1970 році) Віктор Купченко написав чимало статей, поезій, прозових творів, значну частину яких друкував в «Українських вістях». Серед літературно-мистецьких статей відмітимо присвяти Тарасові Шевченку, Юрію Федьковичу, Василю Стефанику, Олександрю Кошицю і Лесі Українці. Волинській поетесі Віктор Купченко присвятив дві розвідки.

У першому творі дослідник звертає увагу на ранню літературну творчість Лесі Українки. Відтак, згадує про переклад тринадцятилітньої дівчини «Вечерниць» Миколи Гоголя разом зі своїм братом Михайлом (Михайлом Обачним). Оцінюючи життєвий і творчий шлях поетеси, автор статей вказує на визначальну роль матері Лесі – Олени Пчілки, яка була настільки значною, що тривала впродовж усього її життя: «Листи Лесині свідчать про те, що вона відносилася до матері як до своєї керівниці й порадиці в останні роки свого життя» [2, с. 201].

У наступній праці, поглиблюючи тему домашнього виховання в родині Косачів і вплив на становлення майбутньої поетеси матері Ольги Петрівни Косач, дослідник пише: «ми не здивуємося тим, що Леся Українка дістала з дому все те, що мало її підготувати до праці на літературній ниві, до якої готувала її мати» [3, с. 212–213].

Саме матір майбутньої поетеси займалася навчанням і вихованням усіх дітей родини Косачів «мабуть, ніхто з дотеперішніх письменників українських не дістав такої широкої і всебічної освіти, як дістала Леся Українка» [3, с. 213], саме вона спонукала доньку до вивчення мов: «бо говорила вона прекрасно, крім української,

ще мовами: німецькою, французькою, англійською, російською і польською, а крім цього розуміла добре мови: італійську й еспанську, а також мови старовинні: латинську й грецьку. При цім колосальнім запасі мовного знання Леся мала широко відчинені скарбниці світової літератури і вже це саме дало їй змогу скоро й жваво піднятися високо вгору. Це знання вона одержала дома від спеціальних вчителів» [2, с. 201], «і як в ній розгорівся творчий вогонь, вона могла була його пустити далеко й широко, бо ніякі перешкоди знання й відомостей зо світової культури не спинювали її» [3, с. 213].

Віктор Купченко аналізує умови, в яких з'являлися твори Лесі Українки, в яких перебували українські митці наприкінці XIX – на початку XX століття. Резюмуючи, зазначає: «Але, яка була доля української землі, така доля була, між іншим, і українського письменства. Падала держава, падало з нею й письменство. Мало того; руйнувалися нанівець народні надбання матеріяльні, йшли тим же шляхом і надбання духовні. Отрясався потрохи народ з лихоліття і знов виростала його духовна творчість» [3, с. 211–212].

Оцінюючи творчість Лесі Українки, дослідник зауважив, що «її письменницька діяльність така багата й плідна, що мало наших письменників може її під цим оглядом дорівняти. А коли говорити про її творчість, як поета-мистця, поета-лірика, поета-громадянина й поета-філософа, то Леся Українка займає місце зараз по Шевченкові і стоїть поруч Франка, Куліша, Тичини й Рильського» [2, с. 200]. Як аргумент для підтвердження своїх слів, дослідник згадує проф. Кіркконелла, який каже, «що Леся Українка як жінка-поетка найбільша в слов'янському світі» [2, с. 208].

Поряд із цим, В. Купченко висловлює, відмінний від історіографії радянської доби, погляд на спрямованість творчості поетеси: «І заспівала вона нам на громадські мотиви з великою силою, оспівуючи болі рідного краю в його боротьбі за волю. Впізнавши те горе свого народу, вона постановила нести вінець той терновий, що доля положила на неї» [2, с. 201–202], «ні разу вона не впала в дусі, ні разу не спустила вниз прапору, лиш держала його високо, як безстрашний фронтовик» [2, с. 205].

У кожній з цих розвідок В. Купченко згадує про хворобу поетеси та її незламний дух, про те, що «Леся Українка майже від дитини хворіла на сухоти. Її здоров'я піддержувало лиш гаряче сонце південних країв та лікувальні місцевості, в яких вона перебувала більшу частину свого життя» [2, с. 208] і «... та недуга не покинула її до самої смерти» [3, с. 214].

За таких життєвих обставин поетеса неодноразово, якщо не постійно, виявляла мужність, силу волі, жагу до життя, хоча на думку автора досліджень: «Ледве чи можна було Лесі Українці в деяких хвиликах не попадати в душевний розлад – людині, що така молода віком і така багата в творчі сили, а яку так немилосердно вбивала тяжка недуга» [3, с. 215].

Резюмуючи життєвий шлях поетеси, чи радше шлях боротьби за повноцінне життя, В. Купченко зазначає: «Не станемо говорити, що ця велика жінка була б нам ще дала, коли б дожила поважного віку. Говоримо лиш про те, що вона нам дала, і про те, до яких висот вона піднялася» [2, с. 208].

Окреме місце в своєму другому дискурсі В. Купченко надає порівнянню юнацької та зрілої творчості Лесі Українки. Ззначаючи, що писати вона ніколи не переставала, дослідник стверджує, що «в дозрілому віці вона перейшла було головно на драму, в якій показала себе незрівняною в українській літературі. За сюжети брала вона здебільша старогрецькі та інші теми стародавньої історії народів Західної Європи» [3, с. 214]. «В них вона заторкує сучасність, в екзотиці проводить і висвітлює ті самі проблеми, що з ними бореться український народ її сучасности» [3, с. 214].

Загалом, оцінюючи творчий доробок Лесі Українки, автор розвідок про поетесу наголошує, що «справді цілком віддала себе на службу творчу своєму народові. Вона, як її попередники, сучасники й нащадки, працювала-творила для народу, на те, щоб винести його з домовини на світ, на сонце, до чести і слави... до останньої перемоги над загарбниками, що зрабували в нас усе, включно з іменем народу» [3, с. 220].

Вимагаючи гідного поцінування творчого доробку та україноцентричної діяльності Лесі Українки В. Купченко наголошує: «Ми повинні в цей вечір зложити подяку Божому Провидінню за те, що воно наділило нас в часи національного лихоліття такими людьми, як Леся Українка, тими людьми, що в горобину ніч засвічували свічі й виводили нас з темряви на правильний життєвий шлях, із зневіри в надійність, з розпуки в силу власного «я». Не було б отих світочів серед українського народу, хто знає, чи ми ось тут були б сьогодні зійшлися, хто знає чи навіть пам'ять між людьми була б по нас залишилася» [3, с. 220–221].

Аналізуючи твори й життєвий шлях Лесі Українки, переказуючи найцікавіші, на думку автора, сторінки її життя й боротьби, В. Купченко вважає, що українцям необхідно: «радіти, що Бог зволив дати нашому народові таку жінку. Та на цьому не кінець. Нам треба її твори читати, читати, читати» [2, с. 208].

Дослідження Віктора Купченка, поза всяким сумнівом, можна вважати одними з лесезнавчих студій діаспорян, скерованих проти «фальсифікації творчості Лесі Українки радянським літературознавством» [4, с. 246], вдалою спробою представника української еміграції розглядати творчість Лесі Українки в контексті західноєвропейської літератури, неупередженим, без тенденційних поглядів дослідників творчості Лесі Українки радянської історіографічної школи, без табу тоталітарної радянської системи на працюванням.

Насамкінець наведу слова Віктора Купченка, які, на жаль, сьогодні не втратили актуальність, ба більше – набули наповнення новим змістом, сподіваюсь – пророчим:

«Хоч іще раз над Україною насунулася ніч, однак вона вже не буде безконечна. Бо нас кличуть – і ми вже чуємо їх, бо їх уже багато:

Вставай, хто живий, в кого думка повстала!

Година для праці настала!» [3, с. 221].

Джерела і література

1. Скрипка Т. Леся Українка: доля і спадщина. *Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка)*. Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія. Книга II. Нью-Йорк–Київ, 2015. С. 13–48.
2. Купченко В. Леся Українка (I). Поезія і проза. Едмонтон–Торонто, 1982. С. 199–209.
3. Купченко В. Леся Українка (II). Поезія і проза. Едмонтон–Торонто, 1982. С. 210–221.
4. Стащенко Н. Етапи та особливості вивчення творчості Лесі Українки дослідниками діаспори. Леся Українка в діаспорному літературознавстві. *Німецько-українські зв'язки* : зб. наук. праць за м-ми Міжнарод. наук. конф. в Мюнхені (3.04.2019–7.04.2019) / укл. і заг. ред. : Д. Блохин, М. Моклиця. Т. XI. Осадца Ю. В. Мюнхен-Тернопіль, 2019. С. 240–251.

УДК 930.85(477.82-25):796.5-047.74+929.52(477)

Алла ДМИТРЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент,

Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

Лесині / Косачівські місця в концепції туристичних «магнітів» Волині та системі національного виховання: Луцьк і околиці

Коротко аналізуються Лесині / Косачівські місця Луцька та околиць (Піддубці, Буяни, Торчин) і висвітлюється необхідність розробки туристичних / екскурсійних маршрутів і включення їх до складу туристичних «магнітів» Волині; відзначається роль таких маршрутів у системі національного виховання.

Ключові слова: культурний туризм, туристичні магніти Волині, Косачі, Леся Українка, Олена Пчілка, Волинь, Луцьк.

Місцеві краєзнавчі матеріали є першою і основною ланкою національно-патріотичного виховання. Адже любов до рідної землі, її людей, культурних надбань починається від батьківського порога. Знання місцевої історії і культури допомагають осягнути і зрозуміти своє місце у суспільстві. Але для чіткого усвідомлення потрібні міцні знання, які здобуваються не лише на уроках історії чи літератури, а поєднуються з різноманітними формами виховної роботи, позашкільної діяльності, у т. ч. екскурсіях і туристичних подорожах, які стали особливо актуальними.

В останні десятиріччя значного розвитку отримав культурний туризм, який, виходячи із сучасної практики туризму, доцільно розглядати у двох значеннях: як специфічний вид туризму і як елемент інших видів туризму (наприклад, рекреаційного). Тому особливої уваги потребує адаптація об'єктів культурної спадщини до інтересів і запитів різних категорій «культурних» туристів. Все це лежить в основі формування культурного туристичного продукту. Значну увагу слід приділяти і орієнтації на різні категорії відвідувачів, починаючи з дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Кожна вікова категорія туристів має отримати специфічний туристичний продукт, створений з орієнтацією на вік, рівень сприйняття, багаж знань. Тому на базі одного і того ж об'єкту культурної спадщини можна створити кілька версій культурного туристичного продукту. Тобто, змінюючи тему і комбінуючи виявлені культурні ресурси того чи іншого об'єкту у різних поєднаннях, можна більш повно використовувати як самі ресурси, так і культурний потенціал відвідувачів.

Значна увага на розвиток потенціалу культурного туризму в останні роки звертається і в Україні, свідченням чого став указ Президента «Про заходи щодо підтримки сфери культури, охорони культурної спадщини, розвитку креативних індустрій та туризму» (2020). З початком активної фази російсько-української війни жителі багатьох держав світу «відкрили» для себе Україну, як окрему Незалежну державу, де живуть сильні духом і вірою люди. Інтерес до української культури і світі зростає з космічними темпами. Віримо, що із завершенням воєнних дій Україна переживе туристичний бум. Але і ми, українці, повинні гартувати свій патріотизм, любов до України насамперед через вивчення її історії, культури, окремих родин і особистостей, які вже півтора століття тому плекали ідеї і закладали основи національного / патріотичного виховання, як то родина Косачів, в якій воєдино сплелосся коріння із центральних і західних регіонів України.

2020 року у нашій області презентували концепцію туристичних «магнітів» Волині. У той час було розроблено сім маршрутів і лише у складі четвертого – «Луцьк–Ковель» одним з «магнітів» став Музей-садиба Лесі Українки у с. Колодяжне [3]. Це, звичайно, добре, але для того, щоб у повній мірі досягнути місце Лесі Українки і родини Косачів в культурному житті Волині кінця XIX – початку XX ст., цього все-таки замало. Ми, волиняни, у першу чергу, повинні добре знати життя цієї родини, а візуалізувати його допоможуть саме мандрівки у ті місця, де вони в різні роки перебували. Пройтись доріжкою до Стиру і уявити, як Леся Українка ішла тут з водохрещенською процесією і саме тут вона простудила ноги, що спричинило поворот долі нашої Великої Землячки. Відвідування таких місць, які можна назвати місцями сили, місцями, насиченими українським духом, є дуже важливим у системі національного виховання, адже тут ми отримуємо зовсім інші враження, інші відчуття і сприйняття українського духу.

І першим таким місцем сили є Старе місто у Луцьку, де жили Косачі і де певний час мешкала Леся Українка (1879–1881, 1890–1891). Мандрівки Лесиним / Косачівським Луцьком можна включити як до туристичного маршруту по місту, так і зробити окремою екскурсією, яка займе не одну годину і може стати маршрутом вихідного дня. В залежності від віку певної групи, подаватиметься інформація про життя маленької Лесі у Луцьку, про її ставлення до міста і певні відчуття. Ми будемо говорити про любов до «старого замчища-руїни», у дворі якого так любила проводити час Леся і де вона, можна сказати, почала формуватися як майбутня Велика поетеса. Перебуваючи в замку чи під його стінами, цікавою стане інформація про автограф Ольги Косач на одній із його цеглин, а щоб візуалізувати інформацію – продемонструвати світлину з автографом (щоб не допустити мародерства, цеглину приховують від широкого загалу).

Від замку вирушимо до першого будинку Косачів у Луцьку про який добре знаємо зі спогадів Ольги Косач-Кривинюк: *«Оселлася наша родина в Луцьку одразу після приїзду в “першому” костьольному домі, тобто в мурованому домі поруч з “кафедрою” на Кафедральній чи Костьольній вулиці недалеко від замку. В цьому домі ми жили менше ніж рік...»* [8, с. 32]. Сьогодні – це навчальний корпус Волинського фахового коледжу Національного університету харчових технологій за адресою Кафедральна, 6. Однак, дотепер невідомо, в яких саме приміщеннях проживали Косачі.

Проходячи мимо костелу Петра і Павла, варто звернути увагу на «стосунки» Лесі з цією сакральною спорудою. Інтерес у присутніх викличе інформація про неоднозначне ставлення малої Лесі до костелу, в який любила ходили, щоб послухати гру на органі, й одночасно боялася скульптур, встановлених на ньому: *«... тоді ж, у дитинстві, казала вона, ці статуї були їй такі прикрі, що вона через силу дивилася на них, а частіше намагалася пройти коридором, не дивлячись на них, до костьолу, щоб послухати улюблену гру на органі»* [16].

Відчути атмосферу перебування Косачів і малої Лесі у Луцьку допоможе музей «Лесина вітальня» на вулиці Кафедральній, де родина Косачів жила у 1890–1891 рр. Тут на певний час можна зануритись в атмосферу кінця XIX ст., заглянути у віконечко, у яке колись дивилась Леся і відчути атмосферу старого луцького дворика. А зупинившись біля фортепіано уявити на мить, як Леся видає свої перші музичні звуки, навчаючись гри на цьому музичному інструментові від тітки Олександри Косачевої-Шимановської. При нагоді можна взяти участь у авторському мистецькому салоні Тетяни Ціхоцької «Лесина світлиця» і придбати дитячу пісенну збірку «Весна-чарівниця» з мелодіями, створеними співачкою і композиторкою [2; 6; 10].

Вийшовши з «Лесиної вітальні» можна влаштувати своєрідний квест, запропонувавши діткам, користуючись схематичним планом, намальованим

Ольгою Косач, пошукати місця, де колись жила родина Косачів. Пройтись до Стиру, проведений день на якому спричинив початок багатолітньої боротьби Лесі із тяжкою недугою. До того ж, саме біля Стиру знаходила друга домівка Косачів в Луцьку: «... тоді перебралися до оселі в садибі над самою річкою. Як звалася та частина міста і та вулиця, я, на жаль, не знаю» [16, с. 32].

Цікавою стане інформація про луцьке оточення Косачів, подана із врахуванням віку і зацікавлень екскурсантів. Косачі спілкувалися з тогочасною елітою Луцька, адже, як згадувала Олена Пчілка, «По службовому становищі мій чоловік... був у близьких стосунках із владою і цивільною, і військовою, повинен був брати участь і в клубному житті» [14, с. 82]. На думку Н. Пушкар, серед друзів родини були члени Хрестовоздвиженського братства, до якого належав і Петро Косач [19, с. 109–110].

Окрім того, в родині часто гостювала бабуся Єлизавета Драгоманова. 1880 року, після арешту чоловіка, до Луцька приїхала сестра Петра Косача Олександра Шиманська-Драгоманова, з якою дуже потоваришувала Леся. Найближчою до Косачів у той час була родина Михайла Биковського – луцького нотаріуса, земляка-чернігівця та університетського товариша батька Лесі. Діткам цікаво буде дізнатись про історію дружби двох маленьких дівчаток-одноліток – Лесі і Мані, які жили по-сусідству. Потоваришувавши в дитинстві, вони зберегли свою дружбу на все життя. А можливо, причиною цього було українське спрямування Лесі, яка не могла знайти собі багато товаришок серед дітей, які її оточували, хоч пізніше і згадувала про «товаришів колишніх». Під час екскурсії можна «пошукати» і «китайський» слід в житті Лесі Українки (А можливо вона була в Китаї?), який з'явився саме завдяки багатолітній дружбі поетеси з Манею Биковською. Повернувшись з Уссурійського краю, де була разом з чоловіком, Маня подарувала Лесі Українці ніж для розрізування паперу [13; 18; 19, с. 101–103, 109–110].

Різного віку й зацікавлень екскурсантам можна розповісти про луцьке оточення Косачів та про життя цієї родини в місті. Зокрема, про роботу батька, Петра Косача і «воїнське присутствіє», яке знаходилося в одному будинку з житлом Косачів. Леся мала нагоду практично щодня спостерігати, як заплакані матері прощаються зі своїми синами-рекрутами. Пізніше ці дитячі враження ляжуть в основу оповідання «Одинак» («...чути знадвору, як стара Іваниха часом заголосить, аж страшно слухати. Ба! не дивниця, – тож її одинак завтра на призви стає, а сьогодні оце до міста виряджається. То ж то веселі збори!») [22].

Краще зрозуміти Лесю, її внутрішній світ, допоможе й інформація про те, що вона любила котиків. У листі до бабуні у січні 1881 року Леся написала: «Моєї кицьки вже давно нема зато до нас прибудилась друга кицька красива така сіра з полосами як той тигр і в неї скоро будуть котинята» [7, с. 44–45].

Але Старим Луцьком наша мандрівка не завершиться. Подальша дорога проляже зі Старого міста до вулиці Лесі Українки. По дорозі, щоб відпочити, можна випити чаю і з'їсти тістечко у кав'ярні «Старе місто». Наступна локація – Театральний майдан, де 1977 року відкритий пам'ятник Лесі Українці. Продовженням маршруту буде парк імені Лесі Українки, де 1966 року встановлений ще один пам'ятник поетесі. І на підтвердження того, що «В Луцьку все не по людську», звернути увагу, що Леся Українка представлена тут у молодому віці, а цитата з «Лісової пісні» («*Ні, я жива, я буду вічно жити. Я в серці маю те, що не вмирає*») належить до останніх років її життя. З парку піднімаємось до головного корпусу університету, який носить ім'я Лесі Українки, але поруч стоїть пам'ятник Тарасу Шевченку (!).

Далі дорога приведе до єдиного в Україні і світі пам'ятника матері Лесі Українки – Олені Пчілці, встановленому біля Волинської обласної універсальної наукової бібліотеки, яка носить її ім'я. А у фойє бібліотеки є погруддя Великої Українки. Сьогодні на її честь названо лише кілька вулиць, бібліотек та гімназію у рідному Гадячі. Інформація про цю жінку, її інтереси, створену нею систему виховання в родині справжніх українців однозначно зацікавить екскурсантів / туристів. Хто вона? Просто Мати? Ні, вона письменниця, перекладачка, журналістка, громадська діячка, етнографиня та фольклористка, меценатка. Олена Пчілка була надзвичайно освіченою на той час жінкою, знала п'ять мов. Була першою жінкою членкинею-кореспонденткою АН України. Таке широке коло зацікавлень, невгамовна енергія і наполегливість дозволили Олені Пчілці залишити вагомий слід в історії української культури.

Але ж чому донедавна ми нічого не знали про цю жінку, окрім того, що вона Леся Українка? Та й то лише в останні десятиліття. Адже, як згадувала музейниця Тетяна Андрєєва, коли 1949 року у Колодяжному працювали над створенням першої експозиції, згадувати про Олену Пчілку заборонялось. Чому так боялись Олену Пчілку? – За українську мову (кажуть, що навіть київські поліцейські розмовляли з нею українською мовою); українську культуру; за вивчення народних орнаментів; за народні строї; за видання єдиного в Україні українського дитячого журналу; за Шевченка; за використання української символіки (синьо-жовтого прапора у 1920 р. у Гадячі); за те, що добре знала, звідки починається патріот своєї батьківщини. Все це спричинилося до того, що вона стала першою жінкою-націоналісткою. Можливо, саме стоячи біля пам'ятника Великій Українці хтось уперше зрозуміє її велич і яке велике значення для формування патріота має все, що вона робила.

Проживаючи в Луцьку, Олені Пчілці, за її висловом, «довелося закладати... камінчик української культури». Вона була членкинею луцького драматичного товариства і грала головні ролі у поставлених ним спектаклях. За її пропозицією, почали придбання для потреб бібліотеки Громадського і Військового зібрання:

«Коли зібралось трохи грошей з двох спектаклів..., я запропонувала – і це було охоче прийнято, – щоб до клубної бібліотеки виписано було самих-но українських книжок, бо до тієї пори таких книжок... не було. Повинна сказати, що члени клубу не робили перешкод при заснуванні українського відділу в бібліотеці, а навпаки, сприяли тому. Так було не тільки в «Общественном собрании», «Офицерское собрание» драгунського полку само просило мене, щоб і для їхньої бібліотеки виписати теж українських книжок на їхні кошти, і я те зробила» [14, с. 82–83]. Наведений уривок з автобіографії є своєрідним поясненням до того, чому іменем Олени Пчілки названа головна книгозбірня області і чому пам'ятник їй стоїть саме тут, а не в Старому місті, де вона жила з родиною. Варто звернути увагу, що та робота по українізації, яку Олена Пчілка проводила 130 років назад, актуальна і сьогодні, коли багато українців зрозуміли, для чого їм потрібна українська мова і українська книга.

Тому в сучасних умовах, коли до нас нарешті прийшло усвідомлення того, наскільки важливою для нас є правдива українська історія і культура, саме національна ідея повинна бути в основі усього виховання. Чому ми до недавнього часу більше знали про Толстого, Пушкіна, Єсеніна та ін., ніж про багатьох представників української культури (а Олена Пчілка ще у 1920-х роках по-українськи відреагувала на відзначення ювілею Толстого – А чому не Шевченка?). Чому на її рідній Полтавщині донедавна більше шанували Петра І, ніж видатну землячку, а той просто не знали про неї? Прийшов час міняти десятиліттями набуті «звички» і виправдовуватись тим, що культура, спорт та ін. поза політикою. Культура – найголовніша наша політика. І ми повинні будувати систему національного виховання саме на прикладі СЛУЖІННЯ і таких особистостей як Олена Пчілка, про яку волинський поет Петро Мах сказав, що «Олена Пчілка – це Україна» [1, с. 5]. Чому захопивши Мелітополь, російські окупанти одразу ж влаштовують свято російської мови і святкування дня народження Пушкіна? – Тому, що це найголовніша політика. І ми не повинні про це забувати і поширювати знання про тих людей, які по-справжньому служили народу і Україні. Наприклад, чи багато дітей знають про те, що Василь Стефаник, який отримував спеціальну пенсію від радянської України, відмовився від неї, дізнавшись про голод 1932–33 років, при тому, що жив у великій скруті. І таких прикладів багато...

Завершенням екскурсійного маршруту Лесиними / Косачівськими місцями в Луцьку будуть музей Лесі Українки Волинського національного університету імені Лесі Українки та Волинський краєзнавчий музей, які мають у своїх колекціях меморіальні речі Косачів, наприклад, сорочка, авторкою якою, як зазначено в уніфікованому паспорті, є поетеса, яка вишила її для своєї помічниці (у паспорті – няні) Варвари Дмитрук [5, с. 286].

Продовженням мандрівок Лесиними / Косачівськими місцями у Луцьку, стануть околиці міста. І першим місцем, звісно, стане село Піддубці, де упродовж

двох років (1890–1892) вчителювала подруга Лесі Українки Маня Биковська. Напевне цікавою стане й свого роду «детективна» історія проте, як дослідники «шукали» те село і школу, перебування в якому (1891 р.) Леся Українка описала в нарисі «Школа» (єдиний із задуманої серії «Волинські образки»), де не вказана назва села, прізвище вчительки і сільського священника. Вчительку пізніше назвала Ольга Косач-Кривинюк. А от щодо локалізації села, то довгий час у літературознавстві існувало твердження, що Маня Биковська вчителювала тоді у с. Бережці над Бугом. Батько відомої української письменниці Оксани Забужко, тодішній викладач Луцького педінституту Стефан Забужко повідомляв, що із розмов з тодішніми мешканцями йому вдалося з'ясувати, що у Бережцях ніколи не було «давнього кляштора католицького». Костели тоді були лише в Торчині та Несвічі. Так як торчинський костел завжди залишався католицьким, а в нарисі Лесі Українки мовилося, що костел був «обернутий на православну церкву», то залишався лише Несвіч. На підтвердження гіпотези С. Забужко наводить інформацію, отриману від старожилів, які підтвердили, що в їхньому селі вчителювала Марія Биковська і був священник Й. Голдаєвич-Надводовський.

Науковий працівник Волинського краєзнавчого музею Олекса Ошуркевич пізніше повідомив, що у фондах Житомирського архіву виявлено документ, який підтверджує, що Марія Биковська з 1890 року вчителювала у с. Піддубці Луцького повіту. Таким чином було з'ясовано, що прототипом вчительки із нарису «Школа» була Марія Биковська, яка в той час вчителювала у с. Піддубці [15]. У селі зберігся храм Святої Покрови, де понад 130 років тому побувала Леся Українка.

Однак окремі автори дотепер, незважаючи на документально підтверджені факти, намагаються перебрати «славу» собі. Рівняни, наприклад, вважають історично-підтвердженим фактом, що це після відвідин їхнього села Мощаниця Леся Українка написала нарис «Школа». Тут навіть відкрили меморіальну дошку, яка засвідчила цей «факт» [12].

З Косачами пов'язані й інші населені пункти біля Луцька. Зокрема, біля Торчина була Лесина земля, куплена батьком 1905 року, а через два роки продана заради коштів на лікування поетеси [21].

Відомий краєзнавець, засновник і багаторічний керівник Торчинського народного історичного музею Григорій Гуртовий висловлював припущення про можливість перебування Лесі Українки у с. Буяни, так як саме з цього села була наречена Юрія Косача – племінника поетеси – Тамара Сиротенко, тут було їхнє весілля [4].

Отож, у Луцьку є чимало місць, так чи інакше пов'язаних з Косачами і вони володіють великим потенціалом для національного виховання і поширення правдивих знань про нашу історію і культуру.

Залежно від вікового складу екскурсійної групи, їх уподобань маршрут «Лесиними / Косачівськими місцями у Луцьку і околицях» може відбутися в один,

бажано два дні (переважно для іногородніх), або ж розбита на низку тематичних блоків і представлена упродовж певного часу, а то й взагалі проведена в різні роки, залежно від того, яку інформацію у тому чи іншому віці можуть осягнути діти. Знання і враження, які можна отримати від такої екскурсії, дуже потрібні студентам різного профілю, але особливо для професійного зростання філологів, які пізніше передадуть ці знання діткам, і журналістам, які мають висвітлювати правдиву історію народу, а не створювати численні міфи навколо різних подій. Такі екскурсії допоможуть перенестися в ті часи, коли вулицями Луцька ходили члени родини Косачів, працювали, творили, а виховуючи дітей, закладали основи системи національного виховання. Варто відзначити, що значний досвід у проведенні таких мандрівок по Лесиних / Косачівських місцях Луцька нагромадили працівники Волинського Центру національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства. Названі локації можуть стати і важливими туристичними магнітами Волині.

Отже, культурний туризм сьогодні не просто форма відпочинку, набуття нових знань про культурно-історичні надбання, а й форма виховання патріотизму, поваги до здобутків попередників, завдяки яким і починала формуватись національна ідея, яку сьогодні так важливо на кінець починати втілювати в життя.

Джерела та література

1. «З братами ще я словом поділюсь» : біобібліогр. покажч. / упоряд. В. Бабій, ред. Е. Ксендзук. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2009. 112 с.
2. Весна-чарівниця (2021). URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/publications/vesna-charivnytsia> (дата зверн. 04.06.2022).
3. Волинь презентувала 7 головних маршрутів для туристів (2020). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3020830-volin-prezentuvala-7-golovnih-marsrutiv-dla-turistiv.html> (дата звернення: 08.05.2022).
4. Гуртовий Г. Промінчик Лесиної доли. *Слава праці*. 1988. 18 серпня.
5. Дмитренко А. Колекція вбрання з Ковельщини у Волинському краєзнавчому музеї. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ковель і Ковельщина в історії України та Волині* : наук. зб. Вип. 50 / упор. А. Силюк. Ковель, 2013. С. 284–296.
6. Кашталян О. У Луцьку відкрили мистецький салон «Лесина світлиця». URL: <https://lutsk.rayon.in.ua/news/350178-u-lutsku-vidkrili-mistetskii-salon-lesina-svitlitsia> (дата зверн. 04.06.2022).
7. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка = Lesya Ukrayinka : хронологія життя і творчості. Нью-Йорк : [Друком Вид. Спілки «Гомін України»], 1970. 923, [3] с., [6] арк. іл. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0003992 (дата зверн. 04.06.2022).
8. Леся Українка. Волинські сюжети : істор.-краєзнавчі нариси / упорядк. Н. Ю. Пушкар, В. М. Комзюк. Луцьк, 2012. 252 с.
9. Меморіальні речі Лесі Українки та родини Косачів зі збірки Волинського краєзнавчого музею : наук.-попул. вид. Ковель, 2013. 16 с., іл.

10. Музей «Лесина вітальня». URL: http://volyn-museum.com.ua/index/muzej_lesina_vitalnja_m_luck/0-65 (дата зверн. 04.06.2022).
11. Музей Лесі Українки Волинського національного університету імені Лесі Українки. URL: http://volyn-museum.com.ua/index/muzej_lesi_ukrajinki_volinskogo_nacionalnogo_universitetu_imeni_lesi_ukrajinki/0-37 (дата зверн. 05.06.2022).
12. Новосад Н. Село на Рівненщині, яке двічі відвідувала Леся Українка (2021). URL: <https://history.rayon.in.ua/news/350205-selo-na-rivnenshchini-iake-dvichi-vidvidovala-lesia-ukrayinka> (дата зверн. 03.06.2022).
13. Огнева О. Китайський слід у житті Лесі Українки. URL: <https://sinologist.com.ua/kitajskij-slid-u-zhitti-lesi-ukrayinki/> (дата звернення: 04.06.2022).
14. Олена Пчілка (Ольга Косач). З «Автобіографії». *Спогади про Лесю Українку*. Вид. друге, доп. Київ : Дніпро, 1971. С. 82–83.
15. Ошуркевич О. Побачення зі «Школою». *Радянська Волинь*. 1988. 23 берез.
16. Його ж. В Лесинім краю. *Світло Жовтня*. 1963. 20, 23, 25 лип., 1 серп.
17. Пушкар Н. Чому вона звалась Пчілкою? *Голос України*. 2019. 17 лип.
18. Її ж. Луцьке оточення Лесі Українки і родини Косачів. Маня Биковська. *Леся Українка: доба і творчість* : зб. наук. пр. і матеріалів. Луцьк, 2009. С. 114–185.
19. Її ж. Луцьке оточення Лесі Українки і родини Косачів. *Старий Луцьк* : наук.-інформ. зб. ЛДКЗ. Луцьк, 2009. Вип. V. С. 99–111.
20. Її ж. Пам'ятник Великій Українці в Луцьку. *Волинська газета*. 2012. Черв. С. 12.
21. Скрипка Т. Батько великої українки. URL: <https://www.t-skrypka.name/KosachFamily/BatkoVelUkrainky.html> (дата зверн. 05.06.2022).
22. Українка Леся. Одинак. URL: <https://www.l-ukrainka.name/Miscel/Odynak.html> (дата зверн. 04.06.2022).

УДК 069.5:908(477.84) (045)

Степан КОСТЮК,
завідувач науково-методичного відділу,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей,
голова Тернопільської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України, м. Тернопіль

Реклама Тернопільщини періоду воєнного стану та Леся Українка: пропагандивно-освітній аспект

У науковий обіг уперше вводиться інформація про цитування творів Лесі Українки рекламними засобами на теренах Тернопільщини періоду воєнного стану.

Ключові слова: білборд, мурал, реклама, цитата.

Серед «муральних» символів Революції Гідності 2014 року всенаціональний спротив обрав Лесю Українку. Віщі слова несхитної духом волинянки кріпив щодень порив. Трагічне сьогодніня покликала знову.

Тилова Тернопільщина «рясніє» великоформатними «табло». Закличні гасла – цілком оправдана данина часовим реаліям. Задум ініціаторів зрозумілий. Однак. Скажімо, Леся Українка-«військовик» подивовано «читає» приписану чужу ствердну думку: «Лиш боротись – значить жить!». Власне, процитована фраза належить Іванові Франку («Vivere memento!», 14 жовтня 1883 року).

Найразючіше сприймається переконання – «Одвага наша – меч_ політий кров'ю...» (після «меч» кома «загубилася»): зосереджено-рішучий Іван Франко споглядає підпис власного імені. Насправді, завважене переконання – перший рядок чотирнадцятого катрена поезії Лесі Українки «Товарищі на спомин» (інший варіант – «Нехай», 17.07.1896 // Леся Українка. Твори в десяти томах. Том перший. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1963. С. 163–165; Леся Українка. Зібрання творів у 12 томах. К. : Наукова думка, 1975. Т. 1. С. 130–131) [1].

Автором розвідки надіслано власні спостереження. Проте, шпальти часопису «Вільне життя плюс» іншим дописом заповнено [2]. Добре. Нехай.

Можливо, «карти сплутала» інформація про опублікування твору серед присвят знакового збірника на пошану 25-річчя творчості Івана Франка? (1898, «Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльності складають українсько-руські письменники» – С. К.).

Наскільки відомо, Каменяр та авторка «Лісової пісні» плагіату цуралися, тому...

Окрім завваженого, ініціаторами та видавцями запропоновано інші пропагандивні тексти. Деякі, щоправда, «грішать» синтаксично-стилістичними «нюансами». Наприклад, «Господь, дай силу нашим воїнам» (нормативно потрібно вжити кличну форму, котра вимагає відмінювання – «Господи»), «Тому_ що з тобою я прожену ворожі загопи, і з моїм Богом подолаю мури. Псалом 18:28-30» (перед «що» завжди ставиться кома), «Адже ти, Господи, спасаєш_ а очі пихатих упокорюєш» (перед «а» завжди ставиться кома), «Хлопці_ Ви – космос! Україна з вами!» (звертання виділяється комами) тощо.

Якщо запропоноване вважати серією ідеологічного спрямування, необхідно виробити стиль: одинаковий кегль шрифту, деякі речення закінчуються знаком оклику, деякі – крапкою, деякі – «незакінчені» (беззнакові), ін. Варто виправити.

Висновки. Надалі необхідно ретельніше опрацьовувати обрані тексти, використовуючи академічні першоджерела. Довідковою базою може послужити, зокрема, група «Рідкісні книги» (44 од. зб.) фондової збірки Тернопільського обласного краєзнавчого музею – роздільник «Леся Українка» [3].

Нехай «Все буде Україна!»

Джерела і література

1. Костюк С. Необхідно!, 30.05.2022, рукопис.
2. Брездень Р. А Леся за що?: [Про рекламні білборди Тернопільщини періоду воєнного стану]. *Вільне життя плюс*. 2022. 08 черв. (Отакої!).
3. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

УДК 373.5:82.09(477.82)

Олена ЛОПАКОВА,

викладач української літератури,

ДНЗ «Одеський професійний ліцей сфери послуг Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського»;

Олена ГРИНЬОВА,

викладач української літератури,

ДНЗ «Одеський професійний ліцей сфери послуг Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського»;

Оксана КОЗАЧЕНКО,

науковий співробітник,

Одеський літературний музей,

викладач громадянської освіти,

ДНЗ «Одеський професійний ліцей сфери послуг Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського», м.Одеса

Творче використання життєвого та творчого шляху Лесі Українки у навчанні та вихованні підростаючого покоління

Радимо вам відвідати Одеський літературний музей, відвідати його експозиції, які ознайомлять вас із творчістю та життєвим шляхом Лесі Українки в той період, коли вона перебувала в Одесі. Пропонуємо ознайомитись із проектами, які проводились у ДНЗ «Одеський професійний ліцей сфери послуг ПНПУ ім. К. Д. Ушинського» та поринути в атмосферу кінця XIX століття.

Ключові слова: *Леся Українка, Одеса, «Подорож до моря», проєкт, дочка Прометейя.*

Неодноразово в наше місто приїздила велика українська поетеса Леся Українка. Важко хвора, змушена тут лікуватися, вона, тим паче, багато працювала. В її поетичній уяві перебування на півдні пов'язане з морем.

За час, за годину

І знов мене прийме,

Тебе я покину,

Огорне, обійме

Величнеє море таємне!

Щоденщина й лихо наземне, –

це рядки із вірша, який увійшов в цикл «Подорож до моря» [1, с. 68].

Вона вперше приїхала до Одеси у 1888 році, а потім була тут щорічно. В Одесі вона вперше побачила море, і з того часу морська тема стала провідною в її поезії.

Море, море! Без краю просторе,

Забуваю і щастя, і горе –

Руху повне і разом спокою!

Все наземне, з'єднатись з тобою.

В експозиції музею збірка віршів Лесі Українки «На крилах пісень» (Львів, 1893), в якій був вперше опублікований цикл «Подорож до моря». Вірші та оповідання Лесі Українки публікувалися на сторінках одеської періодики [2, с. 62].

Література немає меж. А як же щодо вивчення літератури у навчальних закладах? Теж саме – відкриваємо всі кордони, не ставимо здобувачів освіти в обмежені рамки. Література відкриває світ мрій і фантазій, тому важливо під час вивчення літературного твору «не вбити» у здобувачів освіти бажання читати, смак до літератури...

Творчість Лесі Українки неможливо осягнути за декілька уроків, вона вимагає глибокого вивчення, розуміння всіх граней Лесиного слова. А як же щодо вивчення творчості Дочки Прометея у закладах професійно-технічної освіти? У нашому закладі ми вирішили, що урок поза кабінетом – це великий пріоритет у вихованні у здобувачів освіти любові до літератури, глибокому розумінню постаті митця.

Вважаємо, що відвідування музеїв, пам'ятних місць, проєктні роботи дають змогу відійти від стереотипних кліше у дослідженні творчості Лесі Українки та поєднати літературу з опанованими професіями.

Так, в ліцеї був організований масштабний проєкт «Створення образу Лесі Українки». Одразу сформували команду, яка поділена була на три групи:

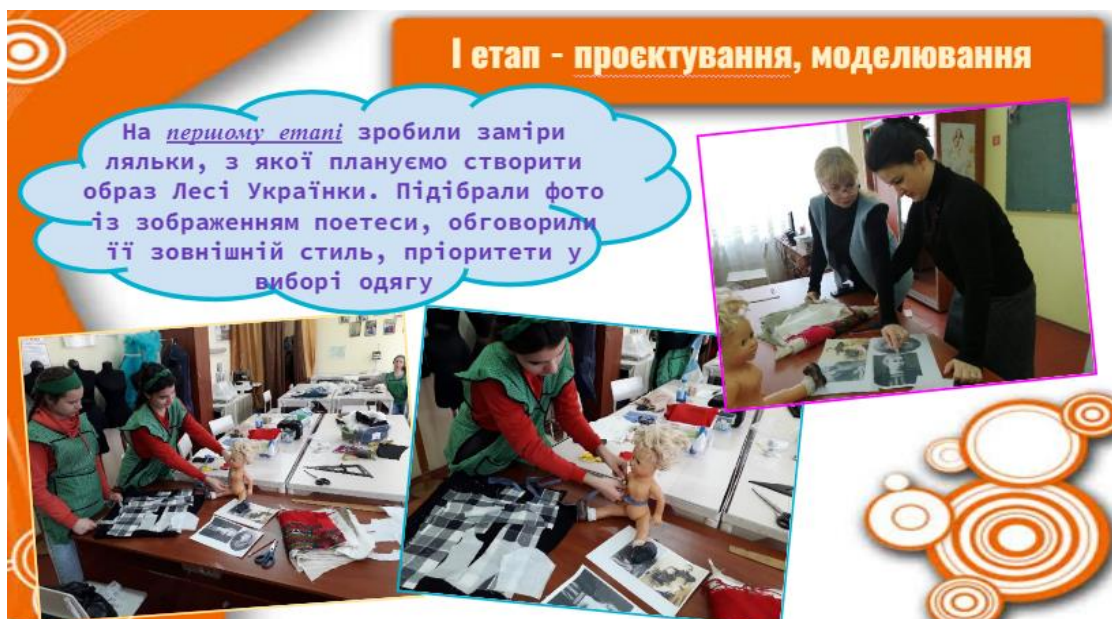
1 група – кравці;

2 група – перукарі (візажисти);

3 група – дослідники творчості та зовнішнього стилю Лесі Українки.

Кожна група обговорила свій план роботи: масштаб, матеріали, витрати. Всі зійшлися на тому, що образ створюватимуть на основі ляльки.

Зібрали фотоматеріал та опис зовнішності Лесі Українки. Обговорили процес пошиття одягу: обрали вид тканини та пріоритети поетеси у виборі стилю.

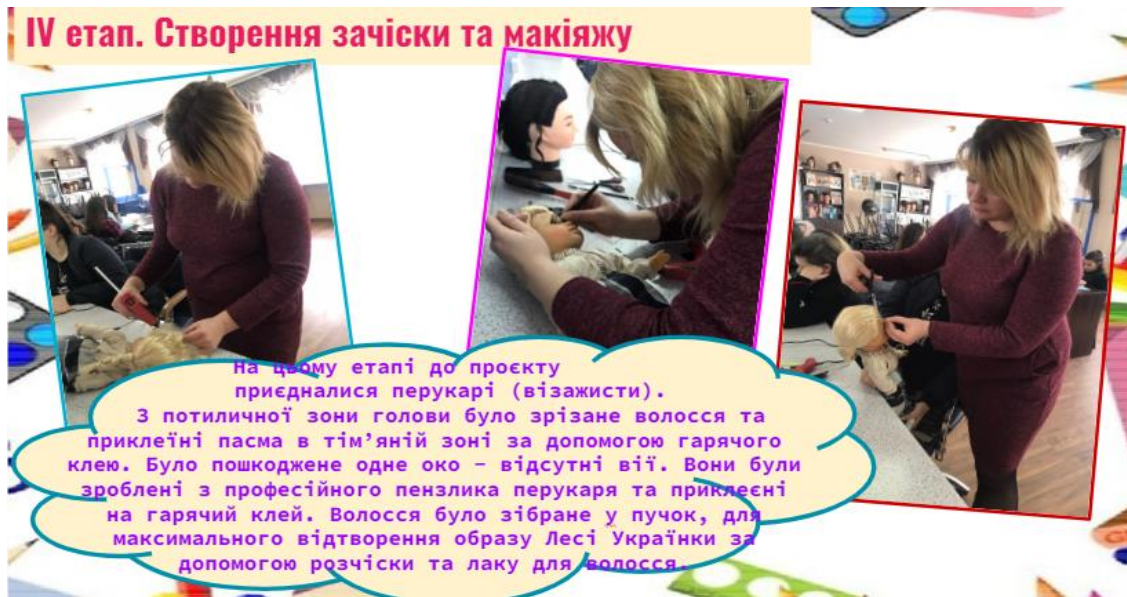
Група дослідників зовнішнього стилю поетеси зібрали документальний матеріал, який свідчив про смаки у одязі Лесі Українки. Так, як Леся Українка була однією з активних феміністок того часу і, як представник української інтелігенції, поетка із розумом ставилася до свого гардероба і не використовувала одяг для пошуку визнання та уваги. Українська письменниця й перекладачка Оксана Старицька-Штепенко згадує Леся Українку так: «Леся... завжди була у центрі уваги. Коли вона пережила операцію, то носила мітенку на лівій руці (щоб приховати прооперовану руку, яка була уражена туберкульозом – прим. ред.) і ходила з палицею». І цю особливість учасники проекту передали на експонаті – ляльці: пошили чорну рукавичку для лівої руки.

Здобувачі освіти, у ході дослідження образу Дочки Прометея (під час відвідування Одеського літературного музею, коли працювали з фотоматеріалами та історичними документами), звернули увагу на те, що в той час, коли жила поетеса, жінки вже відмовлялися від корсетів та пишних спідниць. Тому вже в уяві визрів макет пошиття одягу. (Цей етап тісно пов'язаний у здобувачів освіти з майбутньою професією «Кравець; закрійник»).

Наступний етап був пов'язаний з детальним відтворенням обличчя та зачіски на експонаті, щоб був близький до образу Лесі Українки. Знову ж таки група дослідників зовнішності поетеси опрацювала документальні джерела на базі Одеського літературного музею. «Достатньо було їй чимось загорітися, вона ставала неймовірно привабливою. У Лесі були прекрасні сірі очі, вони випромінювали таку силу ясного розуму, що все обличчя сяло внутрішньою красою» (з документальних джерел).

На цьому етапі проєкту приєдналася група перукарів (візажистів). Як вони працювали над зачіскою та обличчям ляльки? З потиличної зони голови було зрізане волосся та приклеїні пасма в тім'яній зоні за допомогою гарячого клею. Було пошкоджене одне око – відсутні вії. Вони були зроблені з професійного пензлика перукаря та приклеєні на гарячий клей. Волосся було зібране у пучок, для максимального відтворення образу Лесі Українки за допомогою розчіски та лаку для волосся.

Щоб здобувачі освіти мали змогу детальніше ознайомитися із життям та творчістю Лесі Українки, на наступному етапі – «Літературна майстерня», група дослідників створила дерево з інформаційними «ягідками», яке було розміщене біля виставки – образу Лесі Українки.

Цікавим моментом в проєкті було те, що здобувачі освіти добре знали, що Леся Українка все своє життя любила музику і з дитинства грала на фортепіано. Тому вони забажали створити макет музичного інструменту, який би дійсно відтворював цілісний образ поетки.

Таким чином, здобувачі освіти за допомогою участі у проєкті змогли:

- 1) створити образ Лесі Українки за допомогою наочного матеріалу – ляльки;
- 2) вивчити та дослідити образ (зовнішній стиль) письменниці;
- 3) залучити до проєкту професії, які допомогли б детально відтворити зовнішній вигляд письменниці;
- 4) дослідити творчість письменниці у поєднанні із її зовнішнім виглядом.

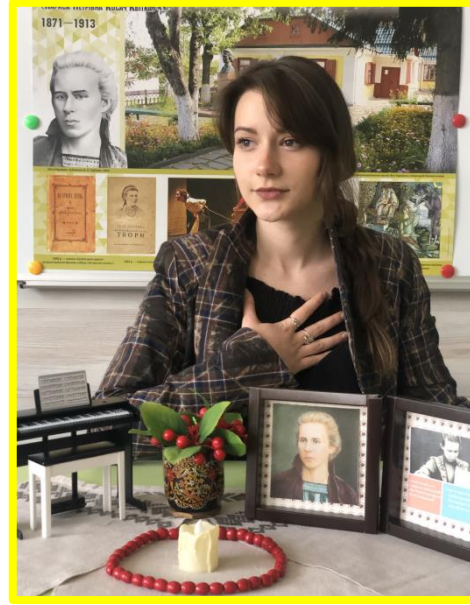
Над проєктом працювали впродовж одного місяця.

Цікавим форматом, в рамках «урок поза кабінетом», був похід до моря під час вивчення творчості Лесі Українки. Адже поетка дуже любила море і навіть була в Одесі біля моря.

Такий урок ми назвали «Література з присмаком солоного моря». На березі читали вірші Лесі Українки мариністичної тематики та відчували нотки морського прибою. Це був цікавий формат. Здобувачі освіти мали змогу по-іншому відкритися, атмосфера моря їх дещо розслабила, зняла напругу та активно залучила до творчої діяльності.

Якщо ми створили проєкт по відтворенню образу Лесі Українки на основі ляльки, то в минулому році запропонували здобувачам освіти самим поринути в образ поетки та відтворити живий образ із декламуванням поезій Дочки Прометєя. Тут вже учні самі фантазували, придумували образ з одягу, але головна умова було – детально відтворити – максимально наблизити до реальності свою зовнішність.

Учні проявили різноманітний креатив, вони експериментували, переодягалися, тренували декламацію. Це був атмосферний день – день Лесиної епохи.

Радимо проводити уроки, позакласні заходи та проекти у співпраці з літературними музеями. Такі уроки надихають та зацікавлюють здобувачів освіти до нових звершень!

Джерела та література

1. Давидова М. С., Вискребенцева С. Т., Кудінова Н. П. Одеський державний літературний музей : путівник. Одеса : Маяк, 1986. С. 144.
2. Ліптуга Т., Закіпна Г., Семикіна Г., Яворська О. Одеський літературний музей : путівник. Одеса, 2017. С. 159.

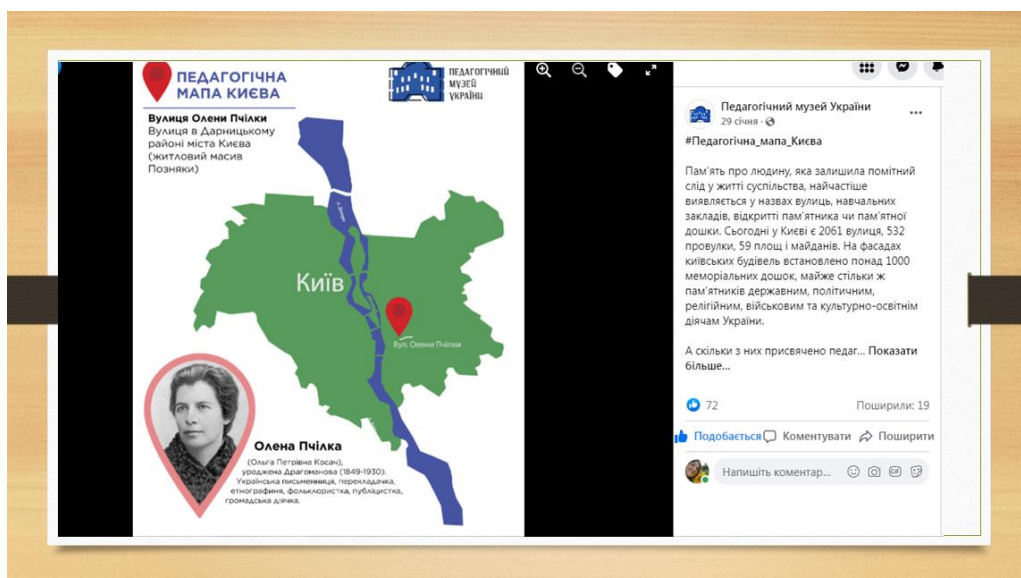
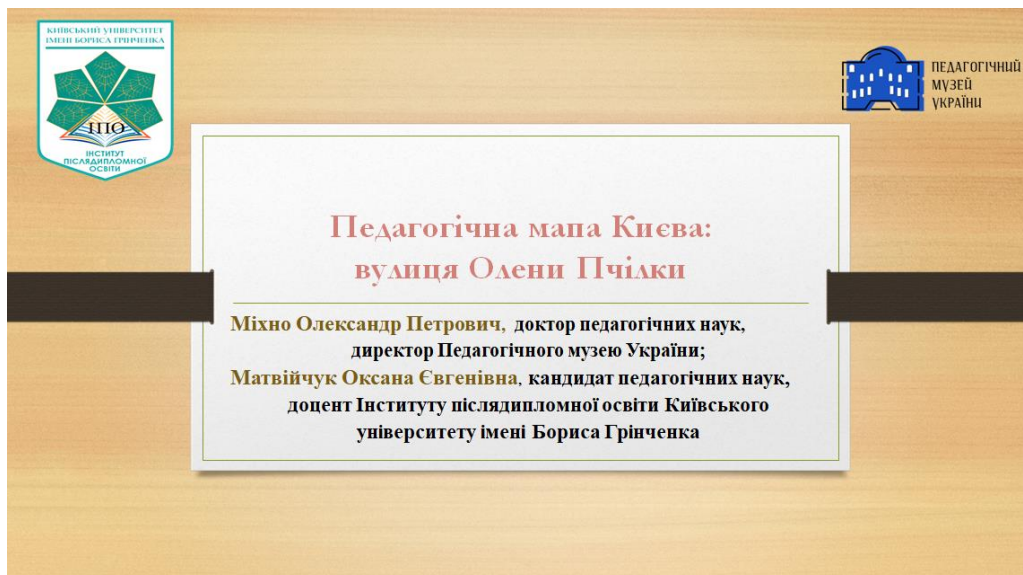
УДК 374.7:069

Олександр МІХНО,
доктор педагогічних наук, директор,
Педагогічний музей України, м. Київ;

Оксана МАТВІЙЧУК,
кандидат педагогічних наук, доцент,

Інститут післядипломної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ

Онлайн-проект «Педагогічна мапа Києва»: вулиця Олени Пчілки

Українська письменниця, меценатка, перекладачка, етнографка, фольклористка, публіцистка, громадська діячка, член-кореспондентка Всеукраїнської академії наук.

Своє покликання знайшла у просвітницько-виховній роботі.
«Діти – се наш дорогий скарб...», писала вона.
Для своїх двох синів й чотирьох дочок була прекрасним педагогом-наставником.

17.06.1849 - 4.10.1930

Була та гадяцька садиба на високій, крутій горі і спускалася до річки Псла. Під самим Гадячем впадає у Псьол річка Грунь і разом з водами Псла оточує великий острів з кучерявими вербами, а поза островом розстеляється зелена долина, поки не замика її на обрію великий вічнозелений бір сосновий...

Дивлячись з нашого вікна на все те поєднання гір, води і зеленощів, я завжди думала, що се чи не найкращий на всю Полтавщину краєвид...

Українська течія – се було наше природне оточення...

Щодо пісень українських, то не знаю, чи ще в якому панському домі співано їх так багато, як у нас. Мама й сама мала гарний голос, знала безліч пісень і співала їх дітям. А коли діти підростали до «книжної науки», тоді вчив їх батько.

Доленосна для України жінка

Її біографія, коли б була написана, могла б замінити собою цілий посібник з історії української культури останньої чверти XIX – початку XX ст. ...

У нас досі хіба те й відомо, що вона «мати Лесі Українки», – а те, що вона мати українського націоналізму, так і не зважуються вголос сказати навіть «найпоступовіші» політичні історики.

Оксана Забужко

«Жінка епохи (до речі, й перша українська жінка-академік — член-кореспондент УАН з 1924 р.). Бо великою жінкою Олена Пчілка безперечно була, вшановувати її, нівроку, таки є за що (а сучасники її буквально божествили):

- **Вольова, владна, пристрасно-імперативна, одержима «одною ідеєю» — національною, — і, як знати з усіх про неї спогадів, невідпорно харизматична.**
- **У XX ст. в будь-якій із європейських країн на пані Косачеву з певністю б чекала блискуча політична кар'єра — у колоніальній же Україні XIX ст. про неї найточніше випадає сказати словами В. Петрова про П. Куліша: «парламентар без парламенту, лідер без партії, громадський діяч без трибуни, журналіст без журналу» ...**

- **Олена Пчілка втілювала в собі той маркантний для європейської історії XIX ст. тип націєтворця, «ідеаліста як Бог приказав» — де їй не вдавалося скорити світ, вона завзято «творила собі новий» і порядкувала в ньому за власними правилами.**
- **У кожному разі, свою країну вона, що називається, здала нащадкам у цілком іншому вигляді, ніж прийняла...**

Сучасна назва на честь української письменниці Олени Пчілки – з 1993 року.

- Вулиця у Дарницькому районі міста Києва, житловий масив Позняки – житловий масив у Києві, історична місцевість, колишнє село на лівому березі Дніпра.

dia.org/wiki/Вулиця_Олени_Пчілки

Вулиця Олени Пчілки

Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії.

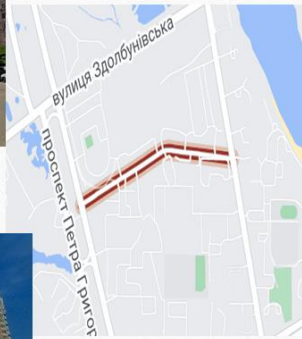

Цю назву мають декілька географічних об'єктів, сторінка містить посилання. Якщо Ви потрапили сюди за внутрішнім посиланням, будь ласка, поверніться та виправте її.

Людина, на честь якої названі ці об'єкти: **Олена Пчілка**

Вулиця Олени Пчілки — назва вулиць у деяких населених пунктах України.

- **Вулиця Олени Пчілки** — вулиця в місті Дніпро.
- **Вулиця Олени Пчілки** — вулиця в місті Житомир.
- **Вулиця Олени Пчілки** — вулиця в місті Золочів Львівської області.
- **Вулиця Олени Пчілки** — вулиця в місті Калуш.
- **Вулиця Олени Пчілки** — вулиця в місті Київ.
- **Вулиця Олени Пчілки** — вулиця в місті Львів.
- **Вулиця Олени Пчілки** — вулиця в місті Полтава.
- **Вулиця Олени Пчілки** — вулиця в місті Первомайськ Миколаївської області
- **Вулиця Олени Пчілки** — вулиця в місті Рівне.
- **Вулиця Олени Пчілки** — вулиця в місті Чернівці.
- **Вулиця Олени Пчілки** — вулиця в місті Ужгород.

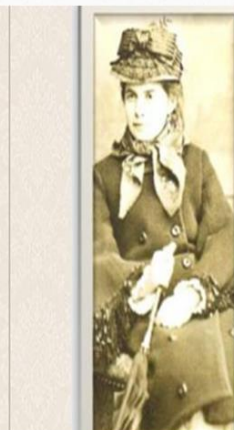

вул. Овруцька 6 у Шевченківському районі м. Києва

- Будинок, в якому у 1925–30 роках проживала Олена Пчілка.
- Планується відновлення меморіальної дошки.

Ресурси про Олену Пчілку

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О.Сухомлинського

ПЧІЛКА ОЛЕНА

Українська письменниця, етнограф, фольклорист, перекладач, публіцист, редактор, видавець, педагог, громадський діяч, член-кореспондент Української Академії Наук.

**Видатні педагоги України
та світу:
інформаційно-бібліографічний
ресурс**

Пчілка Олена

ОЛЕНА ПЧІЛКА

29.06.1849 – 04.10.1930

- Біографія
- Бібліографія творів Олени Пчілки
- Бібліографія публікацій про життя та діяльність Олени Пчілки

- Заклад, якому присвоєно ім'я Олени Пчілки
- Літературна премія імені Олени Пчілки
- Повнотекстові документи
- Фотогалерея
- Ушанування пам'яті

ВОЛИНЬСЬКА ДЕРЖАВНА ОБЛАСНА УНІВЕРСАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Провідний просвітницький, культурний, науково-інформаційний центр області;
найбільша публічна книгозбірня регіону; депозитарій краєзнавчих видань;
інформаційний та науково-методичний центр для бібліотек Волині

Ми знаходимося:
вул. Шопена, 11,
м. Луцьк 43025
тел.: (0332) 72-48-46
e-mail: ounb.volyn@gmail.com
Ми на [карті](#)

ГОДИНИ ПРАЦІ
Пн – Чт: з 10 до 19;
Сб – Нд: з 10 до 18.
Вихідний – п'ятниця.
Останній четвер місяця –
санітарний день

Головна Електронний каталог Віртуальна довідка Видання Про нас Запис онлайн Знаменні дати 2022 року
Медичний календар 2022 року Публічна інформація

ДЛЯ ГРОМАДЯН З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ!

На урядову «гарячу лінію» приймаються звернення до органів виконавчої влади за допомогою жестової мови. Будь ласка, звертайтеся через Skype-з'язок за таким іменем:

Урядова гаряча лінія 1545-1
Урядова гаряча лінія 1545-2
Урядова гаряча лінія 1545-3

Урядова гаряча лінія 1545 для громадян з порушенням слуху

Інформаційний центр "WINDOW ON AMERICA"

ТРЕНІНГ-ЦЕНТР

Дізнайтесь про діяльність органів державної влади

Пости в соціальних мережах

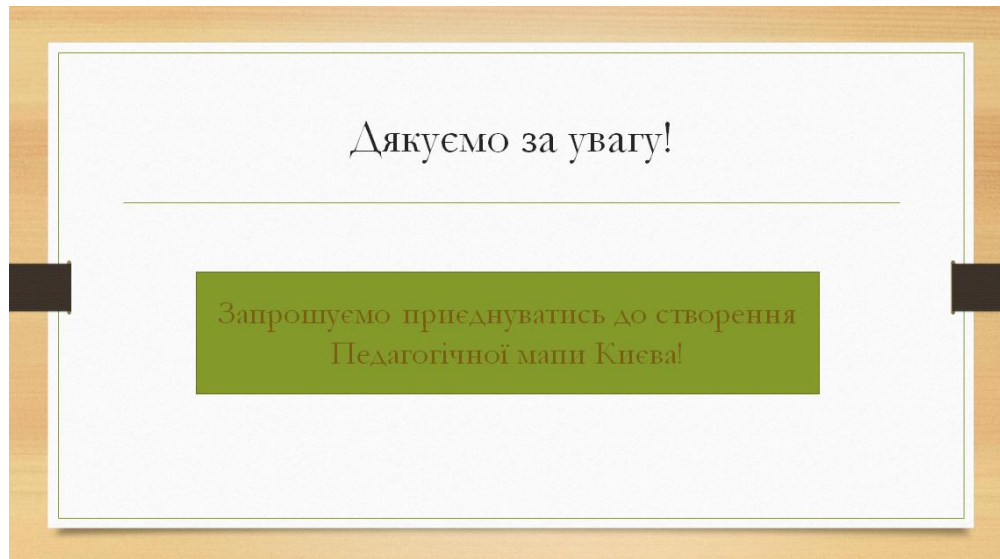

Стелікова Ганна
19 травня о 12:35

Мало хто знає, що Олена Пчілка – це творчий псевдонім Ольги Петрівни Косач, аристократки з міста Гадач, що на Полтавщині, рідної сестри славетного професора Михайла Драгоманова і дружини впливового юриста, статського радника Петра Косача, мами шістьох дітей, серед яких Леся була аж п'ятою за рахунком.

Отже:

1. Першою запровадила моду на вишиванки серед тогочасних жінок.
2. Пчілка була першою україночкою, чий чоловік пішов у... декретну відпустку.
3. Пани Косач у свої часи була вдатнішою за свою знамениту доню. Її поважали не лише як господиню великої зразкової сім'ї, а й за її публіцистику і перекладацький фак: вона адаптувала світову класику – від Овідія до Гюго, написала чимало літературно-критичних статей про Старицького, Гребінку, Лисенка.
4. Першою впорядкувала і видала книжку про особливості і види наших розписів, узорів з 23 кольоровими замальовками писанок і вишивок. Дослідження Пчілки «Українське

УДК 821.161.2

Тамара НАЙДЮК,
викладач вищої категорії,
Технічний фаховий коледж,
Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

Павло Филипович – дослідник творчості Лесі Українки

Зроблено спробу представлення літературознавчого доробку П. Филиповича, а саме його праці, присвячені творчості Лесі Українки.

***Ключові слова:** поема, передмова, образ, літературознавець, рецепція.*

1971 року в післямові до видання «Павло Филипович. Література. Статті, розвідки, огляди» Григорій Костюк, осмислюючи дослідницьку спадщину Павла Филиповича, наголошував, що ця праця повинна зайняти належне місце в історії української літературно-критичної думки і це «був би заслужений і гідний пам'ятник замученому українському поетові і вченому» [1, с. 553].

Сьогодні можемо стверджувати, що науковий доробок чи не першого українського компаративіста Павла Филиповича суттєво увиразнює розвиток національного літературознавства ХХ ст. Водночас об'єктивно оцінюючи нинішню рецепцію літературознавчих праць ученого, мусимо визнати той факт, що пильним об'єктом наукових студій стала лише шевченкіана Павла Филиповича [7], хоча у сфері його наукових зацікавлень була творчість майже всіх українських класиків:

І. Котляревського, О. Олеся, І. Франка, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, Лесі Українки.

Спробуємо уважніше придивитися до проблеми осмислення творчості Лесі Українки в літературознавчих студіях П. Филиповича, бо ж відомо, що «коли він брався за яку-небудь тему, то можна було бути певним, що ця тема буде висвітлена якнайгрунтовніше» [4, с. 58].

Як науковець, Павло Филипович належав до того покоління вчених, які сприймали Лесі Українки як «безумовно найвидатнішого представника нового українського письменства» [6, с. 105]. Зауважимо, що саме в 20-х рр. ХХ ст. творчості письменниці були присвячені праці М. Драй-Хмари, М. Євшана, М. Зерова, А. Музички, Б. Якубського та ін. Саме це покоління українських літературознавців означило першочергову потребу видання творів Лесі Українки, і за перше пореволюційне 15-ліття широко розгорнуло видання національної класики. Вже 1918 р. у видавництві «Друкар» побачили світ «Вибрані твори Лесі Українки» за редакцією М. Зерова, а 1920 р. друком виходять «Поєми Лесі Українки» з передмовою П. Филиповича, у якій дослідник чітко окреслює мету: популяризувати творчість письменниці. Він зауважує, що творів Лесі Українки «український з походження, московський з виховання інтелігент» [2, с. 5] майже не може дістати. Поєми Лесі Українки, вважає дослідник, цінні читачеві «своім ідейним надбанням, і красою багатства словесного» [6, с. 107]. Автор передмови переконаний, що письменниця хотіла розворушити темні і пасивні маси, «підняти до боротьби пригнічену націю і, хоч знає, що вона одна, але відважно йде своїм шляхом» [6, с. 107].

Серед видань, що відкрили творчий всесвіт Лесі Українки, чільне місце належить зібранню її творів у 12-ти томах за загальною редакцією Бориса Якубського. Окрім поезії, драматургії, прози, літературно-критичних статей письменниці, воно містило супровідну серію наукових студій. У III томі цього видання видання уміщено три статті П. Филиповича до поем «Русалка», «Одно слово (*Оповідання старого якута*)», «Місячна легенда», а IX том містить дослідження «Гене́за драматичної поеми Лесі Українки «У пущі»» [3].

Не менш цікавою з огляду осмислення теми є дослідження «Образ Прометея в творах Лесі Українки» [5, с. 116]. Вже на початку статті, автор зазначає, що його завдання – «детальне вивчення образних засобів поетки Лесі Українки». П. Филипович робить глибокий екскурс в історію літературного життя легенди про титана, залучаючи при цьому світовий літературний контекст. Повз його увагу не проходять непроминальні факти з біографії Лесі Українки, як-от: вплив українського красного письменства і поезії «всесвітньої»; приклад «незмінного поради́ника і проводи́ря» М. П. Драгоманова, який присвятив образу Прометея брошуру-оповідання про «Заздрих богів» [5, с. 115]. За спостереженнями вченого,

цей сталий символ зустрічається у семи оригінальних творах Лесі Українки: «Сон» (1892), «Товарищі на спомин» (1896), «Fiat pox!» (1896), «Іфігенія в Тавриді» (1898), «Ніобея» (1902), «В катакомбах» (1906), «Оргія» (1913).

Дослідник узагальнює, що Леся Українка «не внесла чогось нового, оригінального в інтерпретацію старого міфу», проте частотність використання і поетичне піднесення образу Прометея в її творчості стають знаковими для літературного процесу кінця XIX – початку XX ст., уособленням духу змагання з «терпеливістю і покорюю», символом слова, що «піснею було, а не квилінням» [5, с. 108].

Наголосимо ще на одній темі, що була в полі зору літературознавця, а саме: «Леся Українка в літературному оточенні». Він вважав, що талант письменниці формувалася під впливом її близького родинного оточення – Олени Пчілки та М. Драгоманова; класиків національної та світової літератури і в колі сучасників. Филиповичу імпонує професіоналізм Українки-критика, адже вона включає національно-мистецький рух у загальноєвропейський контекст (це яскраво простежується в оцінці творчості О. Кобилянської) [8, с. 21]. Подібні міркування зустрічаємо в розвідках П. Филиповича «Українське літературознавство за 10 років революції», а також у «Програмі до курсу історії нового українського письменства (XIX – XX ст.)» з темами для семінарів і короткою бібліографією.

Зрештою, маємо ще одну точку дотику творчості Лесі Українки та поетичної спадщини П. Филиповича. Детальний аналіз поезики обох митців дозволив би віднайти чимало спільних ідей, тем, образів.

Отже, все сказане переконує, що літературознавчі праці П. Филиповича про Лесю Українку заслуговують на окреме видання.

Джерела і література

1. Костюк Г. Поет-учений. Дещо про поетичну і наукову спадщину Павла Филиповича. *Филипович П. Література. Статті, розвідки, огляди*. Нью-Йорк–Мельбурн, 1971. С. 551–563. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/21172/file.pdf>
2. Українка Леся. Поеми. Передмова П. Филиповича. Київ, 1920. 77 с.
3. Її ж. Зібрання творів : у 12 т. Т. 1–12. Київ–Харків : Книгоспілка, 1927–1930.
4. Филипович О. Життєвий і творчий шлях Павла Филиповича (до 70-річчя з дня народження). *Сучасність: український часопис літератури, мистецтва та суспільного життя*. 1961. № 10. С. 46–71.
5. Його ж. З новітнього українського письменства : історико-літературні статті. Київ : Культура, 1929. 168 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=7970>
6. Його ж. Література. Статті, розвідки, огляди. Нью-Йорк–Мельбурн, 1971. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/21172/file.pdf>
7. Його ж. Шевченкознавчі студії. Черкаси : Брама, 2002. 220 с.
8. Його ж. Українське літературознавство за 10 років революції. *Література*. 1928. № 82. С. 5–28.

УДК 821.161.2Українка:821'06(477.53)

Юлія ПАВЛЕНКО,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти,
природничих і математичних дисциплін та методик їх викладання,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава*

Леся Українка і сучасна Полтавщина: увіковічення пам'яті

Представлено результати вивчення зв'язку між сучасною Полтавою, областю, полтавцями та Лесею Українкою. Аналізуються різноманітні джерела інформації – місця перебування, події, музейні предмети, історичні пам'ятники – приклади вшанування пам'яті визначної письменниці й членів родини Драгоманових-Косачів.

Ключові слова: *Леся Українка, Полтавщина, Гадяч, Драгоманови, пам'ять, музей.*

Тема зв'язку постаті Лесі Українки із Полтавщиною надзвичайно цікава і, водночас, недостатньо досліджена, що перешкоджає глибокому усвідомленню історії нашої держави, вшануванню пам'яті про письменницю, а також ефективному використанню краєзнавчої інформації у справі навчання і виховання дітей і молоді.

За підрахунками вчених-істориків на Полтавщині (переважно в Гадячі і в урочищі Зелений Гай) Лариса Косач (Леся Українка) перебувала два з половиною роки (якщо додати тривалість всіх її відвідин полтавського краю), усього це – 12 візитів, які відбулися в проміжку часу від 1874 р. до 1908 р. [2].

Гадяччина стала улюбленим місцем відпочинку, відновлення здоров'я і творчої праці Лесі Українки. Прикро, що нині там жодного сліду родинного гнізда Драгоманових немає. Є вказівник «Садиба Драгоманових», а, власне, на місці будинку – камінь з написом «Тут жила родина Драгоманових, дядько та мати Лесі Українки – Олена Пчілка (Ольга Драгоманова) та Михайло Драгоманов». Крім того, на честь 170-річчя від дня народження Михайла Драгоманова відкрито пам'ятний знак, збудовано альтанку та амфітеатр. На місці дачі, що збудувала Олена Пчілка для Лесі і всієї родини Косачів, в урочищі Зелений Гай знаходяться пам'ятні камені: Лесі Українці, її матері, Михайлові Драгоманову. На жаль, більше нічого не лишилося, садибу за радянських часів знищили спеціально і повністю, а столітні дерева порубали на дрова [1].

Були плани про спорудження літературно-меморіального музею Лесі Українки в Гадячі, однак, їх так і не було реалізовано.

В іншому музеї – Гадяцькому літературному музеї родини Драгоманових (Полтавська обл., м. Гадяч, пл. Соборна, 11) – зберігається близько 170 експонатів,

які розкривають гадяцький період життя і творчості родини Драгоманових. Серед цінних речей музею знаходиться і статуетка «Єгиптянка» – особиста річ Лесі Українки, яку вона привезла до Гадяча після подорожі до Єгипту, а також фрагмент вишивки чоловічої сорочки, зробленої руками письменниці [5].

Ім'ям Лесі Українки в Гадячі названо центральну вулицю, районну бібліотеку, якою вона користувалась. При цій бібліотеці створена літературно-меморіальна кімната письменниці.

У Полтаві є вулиця названа іменем Лесі Українки. Це невеличка вузька вуличка між багатоповерхівками, яка, згодом, проходячи повз будиночки приватного сектору через промислову зону, закінчується вузькою доріжкою, що проходить крізь чагарники. Знаходиться вона на околиці міста, колись вона називалася – П'ята Кобищанська [4].

У місті та в області широко відзначалися ювілеї від дня народження видатної української письменниці: 100-річчя (1971), 120-річчя (1991), 140-річчя (2011) та 150-річчя (2021). Щороку в Зеленому Гаю проводиться обласне літературно-мистецьке свято «Дивоцвіт Лесинога гаю».

Всекримський конкурс учнівської та студентської творчості «Змагаємось за нове життя!» (Леся Українка), котрий був започаткований у 2004 році відомою громадською діячкою п. Марією Фішер-Слиж (Торонто, Канада), уперше відбувся одночасно в Сімферополі, Севастополі та Ялті й упродовж 10 років проводився в Автономній Республіці Крим, а от у квітні 2015 року Конкурс «Змагаємось за нове життя!» відродився на теренах Полтавщини. У 2016 році конкурс відроджено у Всеукраїнському масштабі, а минулого року (2021) до 150-річного ювілею письменниці було проведено Перший Міжнародний (VII Всеукраїнський, XVII Всекримський) фестиваль-конкурс учнівської та студентської творчості «Змагаємось за нове життя!», присвячений Лесі Українці [3].

Полтавський край має ще й інші приклади увіковічення пам'яті Лесі Українки, а саме: у репертуарі полтавських театрів є постановки творів Лесі Українки та театралізовані автобіографічні нариси, що розкривають її долю і внутрішній світ («Лісова пісня», «Леся Українка. Жіноча доля», «Одержима» та ін.); функціонує ТОВ «Леся Українка» (м. Полтава, вул. Балакіна, 20) – об'єднання майстрів полтавської традиційної та сучасної полтавської вишивки, що виготовляє блузи, сорочки, дитячі одягові вишиванки, столову білизну, прикраси та аксесуари, народні костюми.

Джерела і література

1. Барбір Н. Гадячина: колись найукраїніша Україна. Що тепер? *UA-Travels*. URL: <https://ua-travels.in.ua/2018/08/07/gadyachchina-kolis-najukrainisha-ukraina-shho-teper/>
2. В ефірі полтавського телеканалу розповіли про книгу «Леся Українка і Полтавщина». *Новини Полтавщини*. URL: <https://np.pl.ua/2021/03/v-efiri-poltavs-koho-telekanalu-rozprovily-pro-knyhu-lesia-ukrainka-i-poltavshchyna/>

3. Всеукраїнський конкурс «Змагаймося за нове життя!» (Леся Українка). URL: <https://konkurs-lesya.com.ua/pro-konkurs.html>

4. Вулиця Лесі Українки (колишня Пята Кобищанська). *Полтава історична*. URL: http://poltavahistory.inf.ua/hisp_u_153.html

5. Гадяцький літературний музей родини Драгоманових. *Рідна країна: світоглядний портал*. URL: <https://ridna.ua/museums/hadyatskyj-literaturnyj-muzej-rodyny-drahomanovyh/>

УДК 811.161

Вероніка ПИРОГ,
студентка,

Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк;

Світлана БОГДАН,

кандидат філологічних наук, професор,

завідувач кафедри історії та культури української мови,

Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

Образ Ольги Драгоманової-Косач в сучасних аудіо-та відеопроєктах: домінанти мовного моделювання

Розглянуто особливості сучасних аудіо- та відеопроєктів про Ольгу Драгоманову-Косач, виокремлено їхні найпосутніші комунікативні та стилеві диференційні ознаки. Основну увагу зосереджено на визначальних мовних засобах моделювання образу Ольги Петрівни, до яких належать численні найменування, що експлікують основні способи її професійної самореалізації та сферу уподобань. Семантично значущими в мовному портретуванні можна вважати також частотні епітетні оцінні характеристики.

Ключові слова: аудіо- та відеопроєкт, моделювання образу, домінантні найменування.

Ольга Драгоманова-Косач належить до кола тих відомих українських особистостей, які дотепер не позначені великою увагою сучасних дослідників. І її творча спадщина, і її життєпис як об'єкт наукових студій усе ще мають радше факультативний статус, зокрема, якщо йдеться про праці мовознавчі.

Водночас в останнє десятиліття спостерігаємо активізацію інтересу до її особистості в цілій низці відео- («*Велич особистості. Олена Пчілка: про першу українську націоналістку*» (2014 р.); «*Невигадані історії № 14 (Олена Пчілка)*» (2019 р.); «*Ген українців. Олена Пчілка: матір українського націоналізму*» (2020 р.); «*Шалені авторки. Як Олена Пчілка Емський указ відмінила*» (2021 р.)) та аудіопроєктах («*Непам'ятники. Випуск 1 – Ольга Драгоманова (Олена Пчілка)*» (2021 р.)).

Важливою типологічною їх ознакою є те, що ці проєкти побудовані на розкритті образу не лише однієї людини, вони – повноцінна серія культурно-

просвітницьких епізодів про видатних українських діячів. Ці проекти підпорядковані одному з найважливіших завдань – представити образи відомих українських особистостей через маловідомі факти, їхню творчість та особисте життя, а також простежити, який внесок вони зробили у становлення національної науки, освіти та культури. Ще однією зі спільних рис цієї медіапродукції слугують також часові параметри, адже кожна передача зорієнтована лише на 20–30 хв. Це оптимальний час для того, щоб зацікавити та ознайомити глядача (слухача) з певною особистістю.

Переважальна форма цих проектів – діалогічна. Власне монологічний різновид має лише проєкт Ірини Фаріон «Ген українців...». Від форми подачі інформації істотно залежить її виклад в кожному з них і комунікативна поведінка учасників. Специфіка діалогічних проектів полягає в тому, що інтерв'юєрові належить визначальна роль, бо саме він задалегідь моделює структурно-змістову канву розмови, не уникаючи, звичайно, окремих коментарів. Іноді комунікативні ролі учасниць проектів виявляються змістово майже зрівноважені (як-от в «Непам'ятниках» (2021)). На противагу діалогічним проєктам, монологічна форма дозволяє вибудовувати цілісний, а не мозаїчний образ особистості Ольги Петрівни.

Типові запитання в аудіо- та медіапродукції стосуються здебільшого окремих біографічних моментів Ольги Драгоманової-Косач (наприклад: «Між її доньками, Лесею Українкою і Ольгою, було 17 років різниці, так? [7]; «Ти уявляєш, який у неї був внутрішній стержень?!» [7]), а також її громадської діяльності (як-от: «Її називали видатнішою за свою доньку, уявляєш?» [7]; «Це слово теж ввела Олена Пчілка?» [7]) тощо.

За умов діалогічної форми комунікативна поведінка інтерв'юєра та змістова складова проєкту загалом більш регламентована на противагу спонтанній мовноповедінковій моделі інтерв'ююваного. Власне, діалогічна форма значно полегшує комунікативну роль інтерв'ююваного, тому що саме запитання визначають в основному хід його міркувань і частково обмежують можливість висловлювати власну думку про інші деталі її життєпису й творчості. Натомість монологічна форма створює передумови для одноосібного персоналізованого моделювання особистості Ольги Петрівни.

Важливими елементами, що увиразнюють сприйняття інформації в аудіо- та відеопроєктах слугують різні гетерогенні засоби. Проєкт «Невигадані історії (Олена Пчілка)», наприклад, відрізняється від інших тим, що в ньому використано, крім названих, елементи інсценізації, які дають змогу реципієнтові не тільки уявити, а й побачити значущі події з життя Ольги Драгоманової-Косач у театралізованому виконанні. Особлива роль у сприйнятті інформації належить також музиці, що привертає увагу слухача (глядача) та урізноманітнює подання основного матеріалу.

Образ Ольги Петрівни змодельовано найчастіше за допомогою численних найменувань, які увиразнюють коло її професійних інтересів, різноманітних захоплень, виокремлюють домінуючі риси характеру тощо. Зокрема, в аудіо- та відеопроєктах частотні номінації, які вказують на рід її занять і уподобань, яким вона надавала перевагу, а також різні оцінні характеристики: *етнографиня, перша збирачка й знавчиня українського орнаменту, законодавиця моди / модниця, акторка, феміністка, політична діячка, перекладачка, мати українського націоналізму, аристократка української літератури* – Лариса Латипова та Ілона Довгань [7]; *перша жінка націоналістка, перша жінка академік, перша жінка журналістка* – Ірина Фаріон [2]; *письменниця, драматургиня, публіцистка, членкиня та кориспондентка Всеукраїнської академії наук* – ведуча Наталія Андрощук [1]; *українська буржуазна націоналістка, авторка дитячих віршів, дипломатка, наша модниця, запекла радяноненависниця* – Віра Агеєва [8]; *видавчиня, громадська діячка, одна з піонерок української праці, яскрава зірка в сузір'ї талановитої української інтелігенції* – Світлана Новицька [6].

Посутньо вирізняється оцінна складова в портретуванні Ольги Петрівни, головно актуалізована однослівними епітетними одиницями: (*виняткова, важлива постать, непересічна письменниця, велика мати* [8]; *гаряча людина, стихійна українка, щира українка, жива людина* [6]; *щира патріотка, велика особистість* [1]; *непохитна жінка у своїх поглядах та принципах* [2]; *крута жінка, крутіша за свою доньку, смілива, важлива персону, закохана в українську вишивку* [7]), рідше – двокомпонентними (*сильна і незалежна* [7]; *неосяжна і незбагненна жінка* [2]; *дуже глибока, неосяжна і незбагненна, божественна жінка* [1]).

Загальновідомі стереотипні оцінки видатних людей про Ольгу Драгоманову-Косач актуалізовані також спорадично в деяких відеопроєктах, зокрема, це фіксовано в проєктах Ірини Фаріон «Ген українців. Олена Пчілка: матір українського націоналізму» та «Велич особистості. Олена Пчілка: про першу українську націоналістку» та в «Непам'ятниках». Ірина Фаріон, зокрема, використовує узвичаєні оцінні характеристики щодо Олени Пчілки її сучасників (в основному без вказівки на персоналію, зважаючи на їх загальновідомість): «*родюча, як земля*» [1], «*кусяча, як бджола*» [1], «*гаряча патріотка свого краю*» [2], «*сварлива баба*» [2], «*така баба, що їй сам чорт на вилах черевички подавав*» [2] тощо. Водночас у ситуації менш відомих міркувань про Ольгу Петрівну Ірина Фаріон чітко зазначає джерело, наприклад: «Була це постать, яка трохи осторонь стояла від української суспільності. Багато було питань, які ділили її від тої суспільності. А головно – її вдача, безкомпромісова, мілітарна, горда, що можна побачити й на портреті...» (характеристика Дмитра Донцова) [2], «мармурова жінка» (Софія Русова) [2]. У «Непам'ятниках» заактуалізовано цілий ряд відомих

оцінок: Дмитра Донцова («одна з найвидатніших постатей українського жіноцтва»), Софії Русової («ніколи на крок не відходила, не йшла на жодні компроміси щодо своїх національних переконань»), Максима Славинського («несла в собі священний вогонь до рідного краю»), Олени Теліги («мала виняткове відчуття потреб нації»), Оксани Забужко («перша в нашій історії модерна жінка ібсенівського типу») [7]. У відеопроєкті «Шалені авторки. Як Олена Пчілка Емський указ відмінила» Віра Агеєва також схарактеризувала письменницю, скориставшись словами Дмитра Донцова: «велика мати українського націоналізму» [8].

Домінантними в моделюванні Ольги Драгоманової-Косач можна вважати також назви, семантично пов'язані з її донькою, Ларисою Косач, які можна кваліфікувати також як стереотипні: *мама великої українки, мати великої письменниці* [8]; *мама Лесі Українки* [6]. На противагу їм фіксуємо поодинокі зіставні контексти протилежного оцінного вектора, які руйнують узвичаєний її образ в українському соціумі, як-от: *видатніша за свою доньку* [7].

А отже, аудіо- та відеопроєкти уможливають моделювання доміантних елементів у формуванні образу Ольги Драгоманової-Косач і його сприйняття в сучасному українському соціумі. Визначальна роль у її мовному портретуванні належить різноманітним оцінним найменуванням, які увиразнюють реальний, а не заідеологізований і стереотипізований десятиліттями образ цієї відомої особистості.

Джерела і література

1. Велич особистості. Олена Пчілка: про першу українську націоналістку : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=КНОaCkllbLg> (дата звернення: 17.06.2022).
2. Ген українців. Олена Пчілка: матір українського націоналізму : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=42j4ry2wuWU> (дата звернення: 17.06.2022).
3. Донцов Д. Дух нашої давнини. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3517/file.pdf> (дата звернення: 17.06.2022).
4. Драй-Хмара М. Леся Українка. Життя і творчість. *Літературно-наукова спадщина*. Київ : Наук. думка, 2002. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Drai-Khmara_Mykhailo/Lesia_Ukrainka_zhyttia_i_tvorchist/ (дата звернення: 15.06.2022).
5. Зеров М. Леся Українка. *Українське письменство* / упоряд. М. Сулима; післям. М. Москаленка. Київ : Вид-во С. Павличко «Основи», 2003. 1301 с.
6. Невигадані історії № 14 (Олена Пчілка) : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-НВWebVZsq8> (дата звернення: 17.06.2022).
7. Непам'ятники. *Український культурний фонд* : вебсайт. URL: <https://podcasts.nv.ua/ukr/podcast/183-непам'ятнику.html> (дата звернення: 15.01.2022).
8. Шалені авторки. Як Олена Пчілка Емський указ відмінила : вебсайт. URL: <https://www.youtube.com/channel/UCXНkeT2D9F1yE5Ue9dBexBA> (дата звернення: 17.06.2022).

УДК 821.161.2(092)

Тетяна СЕРЕБРЕННІКОВА,

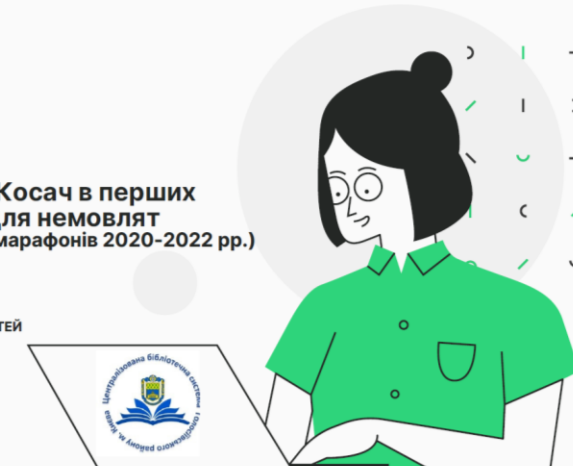
завідувач,

Бібліотека ім. В. А. Симоненка для дітей

Централізованої бібліотечної системи Голосіївського району, м. Київ

Орнаменти Ольги Петрівни Косач в перших вишитих сорочках-льолях для немовлят (за матеріалами 9-ти онлайн льолямарафонів 2020–2022 рр.)

VII Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання «Освіта та виховання в родині Косачів.
Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу»

Орнаменти Ольги Петрівни Косач в перших вишитих сорочках-льолях для немовлят (за матеріалами 9-ти онлайн льолямарафонів 2020-2022 рр.)

ТЕТЯНА СЕРЕБРЕННІКОВА
ЗАВІДУВАЧ БІБЛІОТЕКИ ІМ. В. А. СИМОНЕНКА ДЛЯ ДІТЕЙ
ЦЕНТРАЛІЗОВАНОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ СИСТЕМИ
ГОЛОСІЙВСЬКОГО РАЙОНУ М. КИЄВА

Що таке #льолямарафон

Розпочався 6 січня 2020 року і набув популярності в період ізоляції під час пандемії covid-19

Що таке льолямарафон?
21 день онлайн навчання шиття та вишивки, етнографії, психології, артерпії, теорії і практики водночас

Що є кінцевою метою марафону?
Власноруч вишита і пошита льоля - сорочечка для немовляти чи більш старшої дитини

Небхідна умова
Гарантовано дійдете до результату, якщо не лінуватиметесь і хоча б 20 хвилин або пів-години на добу присвячуватимете традиції

VII Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання «Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу»

#льолямарафон

Одним з перших завдань льолямарафону є вирізання паперового макету льолі і орнаментування його, зважаючи на ступінь давності вишивки, її розміщення на речі

Читаємо передмову до "Українский народный орнамент: вышивки, ткани, писанки" О.П. Косачева, Киев, 1876":

Речі, прикрашені вишивкою, як відомо, мають різні ступені давності, – так, сорочка буде давнішою, ніж наволочка, рушник – давнішим, ніж фіранка тощо. Цікаво простежити, як ця відносна давність відображається на прикрашанні вишивками частини тієї речі; усе, що має зв'язок з характером узору, може бути простежено в системі цієї збірки. Із вишитих частин хустин будуть старші вишиті кайми, ніж фігури, розміщені посередині хустини: в рушниках те саме: у застосуванні сорочки – прикрашання подолу – давніше, ніж пазухи, пазухи – низу рукавів; звичай вишивання цих трьох частин сорочки старший, ніж вишивання передпліччя; прикрашання одного передпліччя давніше, ніж вишивання всього рукава; на кінець самого рукава, розкидання окремих фігур по рукаву, тобто взагалі прикрашання вишивкою середньої частини рукава, буде новіше, ніж вишивання тільки його частини, що прилягає до передпліччя. З усього загальний висновок такий, що старішим звичаєм у прикрашанні речі вишивкою треба вважати прикрашання її країв.

VII Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання «Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу»

#льолямарафон

Іншим завданням є ознайомлення зі схемами вишивки, зібраними і описаними О.П. Косач, позначеними як дитячі, тобто ті, які Perezняті з дитячого одягу (переважно це уставки дитячих сорочок)

VII Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання «Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу»

Деякі льолі, вишиті орнаментами О.П. Косач

VII Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання «Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу»

Відомі льолі з родини Косачів

VII Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання «Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу»

Льолі за орнаментами Косачів

VII Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання «Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу»

Льоля за іншими Пчілчиними орнаментами

Звертаємось до різноманітних джерел. Це цікава пошукова робота...

Вишивається річ вже з певною історією, яку легко переказати як дітям, так і дорослим, і зацікавити першоджерелами

VII Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання «Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу»

#льолянаблагодійність для дітей, народжених під час війни

Перша льоля для дитини козака Дарія, народженого в Василькові під час боїв з ворожим десантом, вишита люблячими руками в Чернівцях в березні, доставлена благословенною працюючою "Новою Поштою" і передана черед діда Петра в Бучанському районі на початку квітня 2022-го року

Потім почали шити для дітей, народжених в бомбосховищах, потім адресно для дітей Героїв, в тому числі вагітних вдов батальйону "Азов"...

Вітаю. Намагалася набрати Вас телефоном, не вийшло. То пишу сюди. Ой, розчули до сліз! Дякую до неба!

Такий несподіваний і тріпотливий подарунок від незнайомих людей! Дякую, робімаю! Хай усім щастям вродиться! Хай твориться і мсдиться на мирну, прекрасну і квітучу Україну!

Проміжні підсумки, або жива традиційна культура

2020-2022 рр. проведено 9 льолямарафонів.

9-й, благодійний, триває до завершення війни, і кожен охочий може вільно долучитися до шиття льолі з метою благодіяльності, арттерапії, психологічної допомоги та утвердження України в продовженні традиційної вишивки та матеріальної культури в кращих традиціях родини Косачів.

З квітня по червень 2022 р. пошито близько двох десятків льоль і передано новим українцям на щасливу долю під мирним небом вільної України.

Всього за 2020-2022 рр. пошито кілька сотень льоль.

Є жінки, майстрині, які вже навчають шити льолі на місцях, використовуючи орнаменти, зібрані і описані жінками родини Косачів

VII Всеукраїнські Косачівські педагогічні читання «Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне красзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу»

Дякую за увагу!

ТЕТЯНА СЕРЕБРЕННІКОВА

Завідувач бібліотеки ім. В.А. Симоненка для дітей
Централізованої бібліотечної системи Голосіївського району м.Києва

Для питань і пропозицій
мої контакти

simonenko2011@ukr.net

<https://www.facebook.com/tana.sribna/>

УДК 7.071.1(447):821.161.2

Анатолій СИЛЮК,
*методист відділу виховної роботи,
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти,
заслужений працівник культури України,
член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк*

Леся Українка та Косачі у житті та творчості волинської художниці Валентини Михальської

Вперше представлено та проаналізовано творчий доробок волинської художниці, кавалера орденів Княгині Ольги II і III ступенів, лауреата Волинської обласної мистецької премії імені Йова Кондзелевича, присвячені життю і творчості Лесі Українки, Олени Пчілки та родини Косачів.

Ключові слова: *Леся Українка, Олена Пчілка, Валентина Михальська, дитяча ілюстрована книжка.*

Постать та творчість Лесі Українки, Олени Пчілки, членів родини Косачів завжди привертала увагу не тільки літературознавців, але й широкого кола митців, особливо художників, живописців, графіків, скульпторів, майстрів народного і декоративно-прикладного мистецтва. Загальновідомі живописні, графічні та скульптурні витвори Івана Труша, Фотія Красицького, Миколи Обезюка, Михайла Черешньовського, Софії Карафи-Корбут, Ореста Скопа, Петра Гулина, Ігоря Микули та ін. «На жаль, – пише О. Левицька, – досить небагатою є художня спадщина минулого як для такого масштабу письменниці та й радянський період не дозволив прочитати Лесю Українку належним чином, а за останні 30 років незалежної України ми лише потроху повертаємося до поетеси й починаємо переосмислювати її творчість та місце в історії нашої модерної культури» [1]. Значний доробок в цій царині мають і волинські митці Михайло Савицький, Леонід Хведчук, Микола Шамрило, Едуард Бельський, Леонід Литвин, Світлана Костукевич, Тетяна Мялковська та ін. Своє переосмислення Лесиної та Пчілчиної спадщини пропонує і волинська художниця Валентина Михальська.

Валентина Михайлівна Михальська народилася 15 серпня 1964 року у селянській родині села Хворостів Любомльського району Волинської області. У 1971 році пішла в перший клас місцевої школи. Однак, через погіршення стану здоров'я продовжила навчання в Костопільській школі-інтернаті на Рівненщині. З 1976 року через важку недугу Валентина перестала ходити і повернулася в рідне село. Освіту здобувала самотужки, захоплювалась малюванням. Рівненський самодіяльний художник Михайло Найдьонов, помітивши зародки мистецького таланту, порекомендував більше малювати з натури. Активно почала малювати

з 1985 року. У творчості, як і у житті, сповідує ідеї гуманізму, світла та добра, християнської етики та життєрадісного оптимізму.

У творчому доробку Валентини Михальської понад 1500 робіт різних жанрів: портрети, пейзажі, натюрморти, іконопис, картини релігійного змісту, виконані олією, аквареллю, пастеллю, кольоровими олівцями, тушшю, в техніці монотипії. Найбільше працює акварельними фарбами. «Мистецтво, а саме живопис, стало супутником мого життя, – говорить мисткиня. – Я стала художницею, хоча довго не могла сама собі це ствердно сказати. Бо вважаю, що художник – це дуже високе звання: це людина із загостреними почуттями, яка не несе в собі лукавства, відверта перед собою, Богом і людьми, яка говорить фарбами і здатна змусити інших почути її. Здатність почути своє серце і чути інших – то вже мистецтво» [4, с. 7]. Мистецтво Валентини Михальської переконує в тому, що вона знає, заради чого варто жити, перемагати недугу і працювати.

Перша персональна виставка Валентини Михальської відбулася в Луцьку у 1991 році. Всього художниця мала понад 50 персональних виставок в Україні та за кордоном, зокрема в Італії та Польщі. Художниця брала участь у III Міжнародній виставці інвалідів, що проходила в місті Люблін Республіки Польща, а також у XXVI та XXVII міжнародних конкурсах «Премія Миру», що відбувались в Італії, у міжнародних конкурсах есклібрису, присвяченому Леонардо да Вінчі і Данте Аліг'єрі в Італії та ін. [6; 11].

Валентина Михайлівна – перший лауреат обласної мистецької премії імені Йова Кондзелевича (1994), присудженої їй за створення серії волинських пейзажів і натюрмортів у 1992–1993 рр. Протягом 12 років (з 1995 р.) працювала вчителем образотворчого мистецтва в Хворостівській ЗОШ I–III ступенів. Навчання здійснювала за авторською методикою.

У творчому доробку Валентини Михайлівни книжкові ілюстрації та дитячі розмальовки «Малювала киця хату», «Колобок», «На подвір'ї у бабусі». Зокрема, у 1998 році була видана збірка поезій Анатолія Махонюка «Дощу мелодія блакитна» з графічними ілюстраціями В. Михальської, а в 1999 році – збірка поезій Євгенії Лещук «Вершина», частково проілюстрована художницею, 2000 – «Загадайлівка» Миколи Онуфрійчука (Луцьк), 2002 – «Лілея» Лесі Українки, 2005 – «Рукавичка» Юрія Герасимчука, 2006 – «Про мишку і Мурку» Галини Ушакової та «У гromі неба» Наталії Сосенко (Рівне), 2008 – «Дорога до обрію» Ніни Шаварської (Київ), 2009 – «Давай дружити» та в 2012 – «Мартинові щедрування» Валентини Штинько (Луцьк), 2013 – «Казки діда Власа» Анатолія Щура (Рівне) та ін. У 2003 році Валентина Михальська репрезентувала свою творчість в унікальному альбомі графіки «Червоне і чорне». У книзі, що вийшла у світ у луцькому видавництві «Християнське життя», мисткиня сповна виявила свій талант у цілій серії графічних робіт. У цьому ж році управління у справах сім'ї та молоді Волинської

облдержадміністрації засновано обласну мистецьку премію імені Валентини Михальської. Її вручали молодим художникам Волині протягом декілька років.

У 2004 році відбулася виставка художниці у Великому залі Спільки художників України. В цьому ж році Валентина Михальська нагороджена Орденом княгині Ольги III ступеня, а в 2018 р. – Орденом княгині Ольги II ступеня. За активне творче життя, значний внесок в естетичне вихання молоді, особистий внесок в розвиток української культури художниця відзначена багатьма дипломами і грамотами. Її твори зберігаються у приватних та музейних колекціях України, найбільше – у Волинському і Любомльському краєзнавчих та Колодяжненському літературно-меморіальному музеї Лесі Українки [6; 7; 8].

В 2019 році мисткиня перемогла в акції в числі десяти «Самородків із народу», організованої редакцією газети «Волинь-нова» та отримала журналістську премію «За служіння суспільству» імені Степана Сачука. А ще редакція ініціювала випуск поштової марки із творами художниці.

Мисткиня живе і працює в с. Хворостів тепер Ковельського району на Волині.

З раннього дитинства Валя Михальська захоплювалась Лесею Українкою, в думках порівнювала свою складну життєву ситуацію із Лесиною, в її творчості та долі шукала життєвих орієнтирів та формування світоглядних пріоритетів, в основу яких поклала любов і віру, самоосвіту та самоствердження, постійну роботу над собою, результатом якої стала щоденна натхненна праця на ниві розвитку української культури, багатогранна художня творчість, педагогічна та культурно-громадська діяльність.

Вперше своє захоплення і інтерпретацію творчості Лесі Українки Валентина Михальська представила для широкого загалу у 1996 році, в рік 125-літнього ювілею поетеси. Творчі рецепції стосувалися знаменитої драми-феєрії «Лісова пісня», створеної за мотивами волинської міфології. Акварельна серія складалася з 7 картин. Для ілюстрування було обрано наступні цитата з драми, які і стали смисловими назвами творів: 1) Лукаш: «Березу ти сестрицею називаєш? Хто ж ти така?». Мавка: «Я – Мавка лісова»; 2) Мавка: «Весна ще так ніколи не співала, як тепер. Чи то мені так сниться?»; 3) Мавка: «Ні, милий, Ти душу дав мені, як гострий ніж, Дає вербовій тихій гілці голос»; 4) Русалка польова: «...Сестрице, пошануй! Краси моєї не руйнуй!...»; 5) Лісовик: «Де ж він тепер? Чому він не з тобою? Чи то його невдячність невмируща Так, як твоє кохання?»; 6) Мавка: «Сестрице, мушу! Твоя краса на той рік ще буйніше запалає, а в мене щастя як тепер зав'яне, то вже не встане!» [8]. Роботи виконані аквареллю та кольоровими олівцями, емоційні, наповнені світлом і повітрям, захоплюють багатством фарб, творчим підходом, нестандартною, характерною для творчого почерку мисткині, подачею як зображуваних героїв так і чарівної волинської природи. В 1999 р. Валентина повернулася до цієї теми, створивши велику, як для неї, за форматом акварельну роботу «Лісова пісня» [8].

Новим етапом професійного зростання і творчим досягненням Валентини Михайлівни стала серія графічних робіт під символічною назвою «Косачівни», виконані на замовлення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки з нагоди 130-річчя від дня народження Лесі Українки. Взавши за основу техніку «перо, туш, крапка», художниця протягом 1999–2000 років створила оригінальні графічні портрети: Олена Пчілка (1999, 2000), Драгоманова Єлизавета Іванівна, Леся Українка, Ізидора Косач, Оксана Косач, Кривинюк Ольга [2, с. 3, 71, 73, 79, 92, 96, 100]. Портрети у 2001 ювілейному році Лесі Українки експонувалися на великій мистецькій виставці в Колодяжному та Луцьку і були опубліковані у науковому збірнику матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури» [2].

Дефіцит дешевої ілюстрованої дитячої книжки, спілкування і викладацька робота зі школярами місцевої школи спонукали Валентину Михальську до інтенсивної праці в цій галузі. Мисткиня активно спілкується із поетами та письменниками, журналістами, видавцями, шукає спонсорів для фінансування проєктів. З понад 20-ти створених Валентиною ілюстрованих дитячих видань два – за творами Лесі Українки, одне – Олени Пчілки. У 2002 році мисткиня виконує 9 ілюстрацій до Українчиної казки для дітей «Лелія» [9], яка вийшла друком в цьому ж році у Луцьку на кошти, зібрані В. Михальською, і викликала позитивні оцінки освітян та бібліотекарів, а особливе зацікавлення – у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Отриманий схвальний результат окрилив художницю і вже через рік, у 2003, вона видає збірку дитячих віршів Лесі Українки «Вишеньки-черешеньки», для якої намалювала акварельні ілюстрації «Вишеньки», «На зеленому горбочку», «Літо краснее минуло», «Як дитиною, бувало...», «Колискова» [10]. Книжечка традиційно була подарована бібліотекам, школам, дитячим садочкам і будинкам та інтернатам.

В цьому ж році Валентина Михальська прийняла участь у Міжнародному конкурсі книжкових знаків, приуроченому 90-річчю пам'яті Лесі Українки та 55-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, організованого Українським екслібрис-клубом та Волинським краєзнавчим музеєм. Маючи досвід успішної участі у XXVI та XXVII міжнародних конкурсах «Премія Миру» та екслібрису, присвяченому Леонардо да Вінчі і Данте Аліг'єрі, що відбувались в Італії, художниця подала на суд журі три оригінальні тематичні роботи, виконані уже випробуваною технікою «туш, перо»: «Леся Українка. Лісова пісня», «Леся Українка. Волинь», «Леся Українка. 90 літ пам'яті. 2003». Екслібриси були високо оцінені професійним журі, отримали заохочувальну премію та опубліковані у Каталозі виставки «Леся Українка та родина Косачів в екслібрисі» [3, с. 48–50].

У 2014 році упорядники видання поеми Олени Пчілки «Козачка Олена», яка не перевидавалась більше 100 років, Віра Комзюк, завідувач Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки та Наталія Пушкар, головний хранитель Волинського краєзнавчого музею, зважаючи на досвід багаторічної

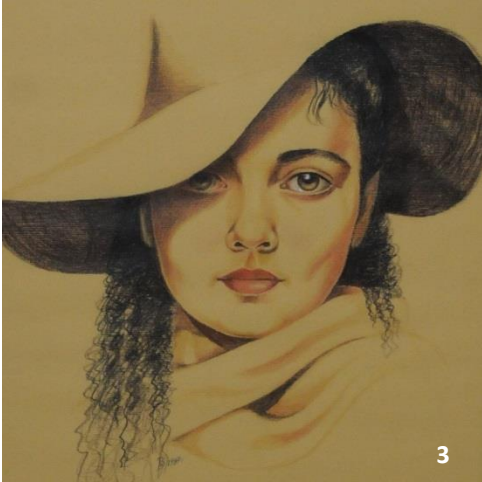
плідної творчої співпраці, працьовитість та відповідальність Валентини Михальської запропонували проілюструвати її. В результаті тривалої роботи над текстом, переосмислення викладеної в творі трагічної сторінки національної історії боротьби українців за незалежність, було створено 9 акварельних ілюстрацій, серед яких одиночний і груповий портрети, сюжетні картини та пейзажі. В. Михальська вміло відібрала головні сюжетні події та майстерно виконала ілюстрації, підкріпивши їх цитатами із поеми Олени Пчілки: «...Та вже-ж тее гарне личко І чорнії брови Козакові заможному Впали до любові»; «...то до ставу іде неньці Випрати сорочку. А все думка – кинуть слово Свойму голубочку...»; «... А і в любому куточку Змінилось усе: Он кучери з верби рясні Вітерець несе...»; «... Он верба твоя коханка, Висока, гілляста, Чи не гарна її шата, Прозірна, срібляста?...»; «...Зосталася у кімнаті Жіночка небога. На коліна упадає – Мати Божу просить...»; «...Тож колишня твоя мила Прощатись прийшла, Та гостинця на прощання Тобі принесла...»; «...Уже ж військо остатні Двори проминуло, Повз хату Оленину До греблі звернуло...»; «...Глухо в дворі Василевім, – Та й в оселі тиша; Тільки теща хлоп'яточко В колиці колише...»; «...На проводи смуглявая Дівчина з хлоп'ятком, Невеличким, білявеньким, Гарненьким дитятком...». Книжка побачила світ у луцькому видавництві «Надстир'я», віддрукована Ковельською міською друкарнею [5].

Творча спадщина волинської художниці Валентини Михальської багатогранна і має величезний освітній потенціал для різновікової дошкільної і шкільної аудиторії. Педагоги і вихователі закладів освіти мають значний доступний для широкого загалу багаж наочних джерел для забезпечення художньо-естетичного і національно-патріотичного виховання учнівської молоді, формування їх світоглядних позицій, організації краєзнавчої і науково-дослідної роботи учнівської молоді, поглибленого вивчення української мови і літератури, народної творчості та волинської міфології.

1. Валентина Михальська. 2013 р.

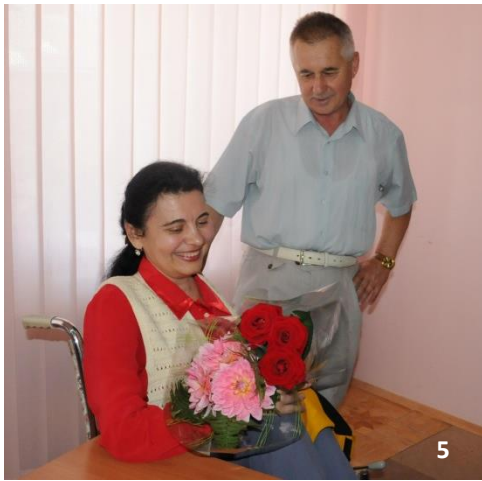
2. В. Михальська із мамою Тетяною Дементіївною. 2019 р.

3

4

5

6

7

8

3. Автопортрет в капелюшку. Олівець.
4. В. Михальська із Петром Гоцем. с. Колодяжне. 2004 р.
5. В. Михальська із Василем Геєм. м. Луцьк. 2011 р.
6. В. Михальська на зустрічі із луцькими школярами.
7. Зустріч із В. Михальською в Музеї Лесі Українки. Зліва направо: О. Рисак, А. Силук, В. Гей. с. Колодяжне. 1996 р.
8. Петро Олешко в гостях у В. Михальської. с. Хворостів.

9

10

11

12

9. Іл. до поеми Олени Пчілки «Козачка Олена». Акварель. 2014 р.

10. Іл. до вірша Лесі Українки «Колискова». Сторінка із книжки «Леся Українка. Вишеньки-черешеньки». 2003 р.

11. Іл. до вірша Лесі Українки «Як дитиною, бувало...». Сторінка із книжки «Леся Українка. Вишеньки-черешеньки». 2003 р.

12. Іл. обкладинки книжки «Леся Українка. Вишеньки-черешеньки». 2003 р.

13. Іл. до казки Лесі Українки «Лелія». Акварель. 2002 р.

14. «Лісова пісня. Мавка». Акварель. 1996 р.

13

14

Джерела і література

1. Левицька О. Львів мистецький – Лесі Українці. URL: <https://zbruc.eu/node/104336>.
2. Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури : наук. зб.; матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., с. Колодяжне 2001 р. / упоряд. Силюк А. Луцьк, 2001. 140 с., іл.

3. Леся Українка та родина Косачів в екслібрисі : каталог виставки творчих робіт переможців та учасників Міжнар. конкурсу книжкових знаків, приуроченого 90-річчю пам'яті Лесі Українки та 55-річчю Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. 1 серп. 2003 р. с. Колодяжне. Луцьк, 2003. 80 с.

4. Михальська Валентина: «Я люблю, тому і живу». *Волинь-нова*. 2012. 28 листоп. С. 7.

5. Пчілка Олена. Козачка Олена: Посвята М. В. Лисенкові / передм., підготовка до друку та упоряд. В. Комзюк, Л. Мержвинська, Н. Пушкар. Луцьк : Надстир'я–Ковельська міська друкарня, 2014. 58 с.

6. Силук А. Творчий світ волинської художниці Валентини Михальської. *Володимир-Волинський педагогічний коледж ім. А. Ю. Кримського: минушина, сучасність, майбутнє* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, присвяченої 80-річчю освітнього закладу; 28 листоп. 2019 р., м. Володимир-Волинський / упоряд., голов. ред. Б. Є. Жулковський. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. С. 449–450.

7. Фонди Волинського краєзнавчого музею.

8. Фонди Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки.

9. Українка Леся. Лелія / худ. В. Михальська. Луцьк : Надстир'я, 2002.

10. Її ж. Вишеньки-черешеньки / худ. В. Михальська. Луцьк : Надстир'я, 2003.

11. Штинько В. Та, що прикликає світло: уроки Валі Михальської. *Волинь-нова*. 2012. 29 листоп. С. 10.

УДК 821.161.09 (447.82)

Людмила СТАСЮК,
директор,

*Волинська державна обласна універсальна наукова бібліотека імені Олени Пчілки,
заслужений працівник культури України, м. Луцьк*

Лауреати літературно-мистецької премії імені Олени Пчілки – волиняни за походженням

Охарактеризований доробок митців, які випустили книги у видавництві «Веселка» (м. Київ), стали лауреатами премії імені Олени Пчілки та належать до уродженців Великої Волині (Антоніна Листопад, Євген Сверстюк, Вікторія Ковальчук, Володимир Василюк). Подані відомості також про авторів-лауреатів цієї відзнаки, які своєю творчістю споріднені з Волинським краєм (Оксани Сенатович, першої лауреатки 1992 року; Михайла Слабошпицького; Ірини Щукіної).

Ключові слова: автори, волиняни, лауреат, «Веселка», Гадяч.

Літературну премію імені Олени Пчілки засновано 1991 року видавництвом «Веселка» для нагородження авторів, художників, меценатів за книжки, що побачили світ у цьому видавництві. На нагороду претендують українські книжки для дітей, які сприяють національному відродженню та вихованню в дітей любові

до України. Мова йде не тільки про оригінальні твори, але й про антології, енциклопедії. На перший план виходить зміст видання, принцип добору й подання матеріалу, стилістика автора чи авторів.

Упродовж усього періоду існування премій організаторами допускалися до участі лише ті видання, котрі вийшли протягом попереднього календарного року й не були відзначені іншими літературними преміями. Видання на здобуття премій імені Олени Пчілки висували творчі спілки й товариства, педагогічні колективи, громадські організації, бібліотеки, редакції газет і журналів, творчі об'єднання видавництва «Веселка». 2012 року до складу співзасновників долучилися Гадяцькі міська рада, районна рада, районна державна адміністрація Полтавської області.

На сайті Вікіпедії зазначено, що роботу журі премії організовує видавництво «Веселка» за участі співзасновників. Премія вручається щороку в місті Гадяч до дня народження Олени Пчілки 29 червня.

Один з ініціаторів заснування премії, керівник видавництва «Веселка» Ярема Петрович Гоян (1940–2018) 29 червня 1999 року побував у Волинській державній обласній універсальній науковій бібліотеці імені Олени Пчілки. Під час зустрічі він подарував нашій установі, яка з 1991 року носить ім'я видатної письменниці і громадської діячки, добірку творів лауреатів означеної літературно-мистецької премії 1992–1998 років. Частина з цієї добірки експонується в куточку Олени Пчілки на 1-ому поверсі бібліотеки.

Літературно-мистецька премія імені Олени Пчілки – поважна мистецька нагорода, якої удостоєні поряд із відомими митцями, такими, як Валерій Шевчук, Дмитро Білоус, Євген Сверстюк та ін. і чимало скромних трудівників на ниві створення якісної дитячої літератури (укладачів, художників-оформлювачів тощо). Вся їх творчість відповідає життєвому кредо Олени Пчілки (Ольги Петрівни Косач-Драгоманової) – творити книги, які б сприяли національному вихованню маленьких українців.

У шерензі лауреатів зустрічаємо імена майстрів художнього слова і пензля, народжених на Волині або пов'язаних творчістю з нашим краєм.

Лауреатом літературно-мистецької премії імені Олени Пчілки 1994 року журі цієї відзнаки було визнано Антоніну Іванівну Листопад (Нікітіну), уродженку Великої Волині (с. Перекалі, нині – Дубенського району Рівненської області), 1941 року народження. Проживала в м. Краснодон Луганської області, донедавна – на Київщині в м. Ірпінь. Це їй належать слова, звернені до нашого краю: «Волинь, Волинь...Христосуюсь з Тобою. Цілую храми всі. І всі хрести». Нині є авторкою 17 поетичних книг. Неодноразово приїздила до Луцька, де 1996 року в Народному домі «Просвіта» мала поетичний вечір. Підтримувала творчі зв'язки з письменниками Василем Геєм, Тетяною Байдою (на жаль, нині покійними), спілкується і зараз з поетесою Ніною Горик, майстринею художнього слова

Галиною Кажан. Двічі – у 2001 та 2016 роках зустрічалася з читачами Волинської ДОУНБ імені Олени Пчілки. Василь Гей 2007 року на вихід поетичної книжки Антоніни Листопад «Почаїв» відгукнувся рецензією «Від болю – до гніву, любові і віри», де зазначив: «В сучасному світі аморальності, комунікативної мобільності й політичної дебільності голос Антоніни Листопад (Нікітіної) з волинського роду Бондаруків звучить не просто правдиво і щиро, але й застережливо, повчально-переконливо».

«Біла молитва братика» – книга для середнього та старшого шкільного віку, за яку Антоніна Листопад відзначена літературно-мистецькою премією імені Олени Пчілки. Видання побачило світ 1993 року накладом 28 тисяч примірників. Включає 12 поезій, присвячених темі голодомору (і це в 1993 році, коли ще ця тема лише стала підніматися з небуття). Фінансову підтримку виданню надали добродійні внески з США добродіїв Анастасії та Івана Горчинських та товариство української мови в Чикаго. Цінності виданню надає і хвилююча передмова академіка Миколи Жулинського, в якій він зазначає: «Тому й оживає завдяки мистецтву образного самовираження Антоніни Листопад «біла молитва» до Бога померлого від голоду хлопчика із 33-го, «остання коліскова» нещасної, доведеної до крайньої межі розпачу матері з 33-го, скорботна жалоба малих колосочків «на великій Руїні життя» 33-го». Додам, що літературним редактором цієї унікальної дитячої книги була Леся Гуцало, більш відома як радіожурналістка Леся Воронина.

1996 року премію імені Олени Пчілки присуджено Євгенові Олександровичу Сверстюку (1927–2014), уродженцю с. Сільце (нині – Горохівської міської громади Луцького району) за книгу «Отче наш: розповідь про віру і молитву», 1994 року видання.

Волиняни пишаються своїм земляком – відомим літературним критиком, есеїстом, поетом, мислителем, філософом, учасником руху шістдесятництва, політв'язнем радянського режиму у 1972–1983 роках. Наш земляк був автором книг, численних статей з літературознавства, психології та релігієзнавства, поезій, перекладів із німецької, англійської мов на українську, блискучим есеїстом. Його твори цього жанру – публіцистично актуалізовані, об'єднані спільною ідеєю боротьби за суверенність української культури. Із кінця 60-х років друкувався в «Самвидаві». Його твори друкувалися за межами Радянського Союзу. Окремою книгою у «Самвидаві» вийшов блискучий есей «Собор у рихтованні» (1970) – про роман «Собор» Олесея Гончара, що послужило, зрештою, приводом для арешту в січні 1972 і засудження на 12 років.

Книга «Отче наш» вийшла в «Веселці» 1994 року і являє собою розповідь письменника Миколи Ілляша, яка дає змогу прилучитися до українського варіанту перекладу молитви «Отче наш» – одного з найбільш відомих серед віруючих в Україні. Його було взято з Біблії, виданої 1998 року і поширюваної тоді ще Київським

екзархатом з нагоди 1000-ліття хрещення Київської Русі. Виклад спирався на сучасні й давніші посібники із «Закону Божого» та інші видання релігійної літератури, хоча й лишається світським. Його органічно доповнюють репродукції з робіт видатного французького художника XIX ст. Гюстова Доре. Тираж склав 25 тис. примірників.

Із 1989 року понад два десятиліття Євген Олександрович був головним редактором газети «Наша віра». Премія видавництва «Веселка» була присуджена йому саме за розлогу післямову до видання «Отче наш», яка мала назву «Молитва господня». Цей твір має самостійне значення і заслуговує бути виданим окремо. Послухайте: «Отче наш... визволи нас від лукавого», – волає людина в полоні.

Вузькою і крутою дорогою підіймаються до Бога чисті серцем, укріплюючи віру словами: «Бо Твоє є царство, і сила, і слава на віки вічні».

«А все інше – дим, гнаний вітром часу». До речі, співавтор книги «Отче наш» Микола Ілляш – теж лауреат літературно-мистецької премії імені Олени Пчілки 1996 року.

Виступаючи у Луцьку на конференції 1999 року, присвяченій Олені Пчілці з нагоди 150-річчя від її народження, Євген Сверстюк з-поміж іншого сказав: «Але залізна рука сталінського закону не випускає жертви навіть тоді, коли самої людини схопити не може. На члена – кореспонденту АН УРСР Ользі Петрівні Косач (Драгомановій) лежало ідеологічне закликання, а це при радянському режимі гірше за чуму і таку постать, таке ім'я здалеку обминають і всіляко гудять». Пізніше виступ на конференції ліг в основу статті «Повернення Олени Пчілки», опублікованої в книзі «Не мир, а меч» ще за життя автора 2009 року у Волинському видавництві «Терен».

Наступним лауреатом премії імені Олени Пчілки з «волинського кореня» була в 2003 році Вікторія Володимирівна Ковальчук, художниця – за ілюстрування видання «Благослови, мати» та книжки Івана Світличного «Побреженьки для Яремки». Хоча прожила ця яскрава, самобутня художниця майже все життя у Львові, місцем свого народження вважала Волинь, м. Ковель, де з'явилася на світ 1954 року. А померла в квітні 2021 року від ускладнення корона вірусної хвороби, в один день із своєю 92-річною матір'ю.

За своє життя оформила біля 200 книг, з них понад 30 – дитячих. Сучасники відзначають не лише високий художній смак і професіоналізм художниці, але й її літературний хист.

Її літературні здібності ще в дитинстві зауважила Ірина Вільде. Є авторкою книжок «Подорож з Нічним постояльцем» (Бучач очима Шмуеля Агнона), «Гусінь Мотя, війна і любов – Правда казочка», «Казка про ворону, яка хотіла лишитися чорною». А за авторську книжечку «Про фею Дорофею» (Маленькі оповідки для маленьких дітей) у 2013 році Вікторію Ковальчук було відзначено премією

Кабінету Міністрів України імені Олени Пчілки. Писала казки, новели, притчі та повісті.

Зупиняючись на творчості Вікторії Ковальчук як художника-ілюстратора, слід зазначити що за розроблене оригінальне оформлення українського Букваря, вона отримала диплом 1-го ступеня Всеукраїнського конкурсу «Мистецтво книги» (2000). «Буквар» був названий найкращою книгою року, витримав 9 перевидань загальним накладом 200 000 примірників. 4 роки художниця ретельно працювала над книгою, присвяченою народному вбранню «Український стрій» (1990–1994). Книга вийшла в 2000 році ексклюзивним тиражем і наступного, 2001 року, була визнана кращою книгою року.

У передмові «Диво писанкового світу (Слово про художника)» до відзначеної премією Олени Пчілки книги «Благослови мати» (колискові пісні, забавлянки, веснянки, заклички та промовка, колядки та щедрівки, скоромовки, лічилки, загадки, коломийки) Ярема Гоян писав: «Доброти і сердечності у Вікторії стільки, як синяви в небі... Талант Вікторії Ковальчук виростав у «Веселці», як виростає дитина в добрій сім'ї».

А про іншу книгу, ілюстровану Вікторією Володимирівною, директор видавництва у тій же передмові сказав так: «Тож коли ми у «Веселці» обдумували, як найкраще ілюструвати книжку Івана Світличного «Побрехеньки для Яремки», головний художник видавництва, народний художник України Микола Пшінка, одразу назвав автора ілюстрацій: «В Україні є тільки один художник, який любов'ю одарує слово Івана Світличного – це Вікторія Ковальчук».

Літературно-мистецька премія імені Олени Пчілки 2005 року дісталася ще одному нашому земляку – Володимиру Тихоновичу Василюку, українському перекладачу, журналісту, за професійність у сфері журналістики, значний внесок у розвиток творчих здібностей і талантів дітей України. Народився 1 травня 1941 року в с. Щурин (нині – Луцького району) Волинської області, відійшов у вічність 13 лютого 2021 року в м. Києві. Інформацію про життєвий і творчий шлях перекладала з німецької творів В. Бохерта, Г. Келлера, А. Зегерс, З. Ленца, М. Лобе, В. Ферри-Мікури, О. Пройслера, К. Нестлінгер, М. Енде, К. Функе, Г. Фіткау та ін., з англійської – Д. В. Шульца, Д. Роза, М. Епплта та ін. подає в книзі «Волиняни в дзеркалі преси» заслужений журналіст України, ветеран волинської журналістики Василь Федчук (1941–2021). Із Володимиром Василюком вони навчалися в старших класах Доросинівської середньої школи. По закінченню факультету іноземних мов Львівського держуніверситету працював учителем в Устилузі на Волині, тривалий час – у комсомольських органах, очолював редакції іноземної літератури у видавництвах «Дніпро», «Молодь», редакції часописів української редакції «Кур'єр ЮНЕСКО» та «Веселочка». Загалом, у різних видавництвах вийшло 27 книжок (разом і тими, що вийшли другим виданням). Видання його творів виходили

тиражами 100–150 тис. примірників. В останні роки життя співпрацював з видавництвом «Рідна мова», де вийшли переклади з німецької автора дитячих оповідань Валько. Інтерв'ю Василя Федчука з Володимиром Василюком було опубліковано в газеті «День» (№ 13–14 за 2018 рік).

Розповідь про лауреатів літературно-мистецької премії імені Олени Пчілки була б неповною, якщо не назву декілька авторів з інших регіонів, життєвий і творчий шлях яких дотичний до Волині.

Серед таких авторів – Оксана Павлівна Сенатович (1941–1997) – українська поетеса зі Львова, дитяча письменниця, перекладачка, письменниця. Саме вона стала першим лауреатом премії імені Олени Пчілки в 1992 році за книжку вибраного для дітей «Вчиться вересень читати»(1991), куди увійшов також оновлений варіант повісті «Не виростуть хлопці без дощу». У доробку поетеси – 5 поетичних збірок, проте найяскравіше таланти Оксани Сенатович розкрився у поезії для дітей (8 збірок). В останні роки життя написала 2 повісті для дітей «Пані Будьласка і вуйко Пампулько» та «Про Люлька Смока і Котів – місто чудес (не)». Повість «Малий Віз» дала назву збірці «Вибраного», яка побачила світ через 10 років по смерті письменниці 2007 року.

Оксана Сенатович була дружиною Володимира Івана Лучука (1938–1992), письменника з Холмщини, батьки якого по війні осіли на Волині. Закінчив середню школу у Рожищі. Мав добрі, приятні стосунки з волинськими майстрами слова, насамперед – з Йосипом Струцюком. Був лауреатом літературної премії Кабінету Міністрів України імені Лесі Українки (1995 – посмертно).

Певну причетність до Волині мав Михайло Федотович Слабошпицький (1947–2021) – український прозаїк, критик, літературознавець, громадський діяч, а також – дитячий письменник. Відзначений премією імені Олени Пчілки 1997 року за книгу для молодшого шкільного віку «Норвезький кіт у намисті», 1996 року видання. Наклад книги – 10 000 примірників. Неодноразово бував на Волині як засновник і керівник видавництва «Ярославів Вал». Підтримував тісні зв'язки з Іваном Корсаком та його родиною. У 2018–2020 роках очолював журі літературної премії імені Івана Корсака за найкращий історичний роман, запроваджений родиною письменника та видавництва «Ярославів Вал».

Серед лауреатів поважної мистецької нагороди премії імені Олени Пчілки третього тисячоліття – Щукіна Ірина Анатоліївна – лауреат премії 2020 року. За її подачі видавництво дитячої літератури «Веселка» зробило факсимільне відтворення книги Олени Пчілки «Книжка різдвяна для дітей. Оповідання та вірші», котре вийшло у грудні 1919 року і жодного разу не перевидавалося. Перу Ірини Анатоліївни належить науково-популярна розповідь «Книжка-різдвянка Олени Пчілки. Презентація через століття». З Волинню Ірину Щукіну пов'язували і пов'язують творчі проекти, зокрема видання 2015 року в Луцьку книги «Олена

Пчілка. На спогад Шубертової серенади». Має творчі контакти з Анатолієм Силуком, Тетяною Ціхоцькою.

На закінчення хочеться процитувати уривок із післямови Дмитра Чередниченка до книги Оксани Сенатович «Вчиться вересень читати»: «Ви пізнали, любі друзі, – це про Україну. Яку ми любимо, якою дорожимо, ради якої готові покласти життя. Є й такі, що чомусь сахаються її. Але даремно. Нас те не обходить. У нас жнива». Дозріло в перепілки жито, а косити нема кому... Нема? А в казці про Максима Івана Липи:

«– Гей, синку, – каже бабуся, – велика у тебе сила! Не вештайся ти по чужих світах, не розтрачай її даремно, а йди до тих людей, між якими родився, та обороняй її від лиходіїв, що не дозволяють їм розвивати орлині крила!».

Джерела і література

1. Благослови, мати! : колискові пісні, забавлянки, веснянки, заклички та примовки, колядки та щедрівки, скоромовки, лічилки, загадки, коломийки : для дошк. та мол. шк. віку / худ. В. В. Ковальчук. Київ : Веселка, 2001. 299 с. : іл., ноти.
2. Ковальчук В. Про фею Дорофею : маленькі оповідки для маленьких дітей. Львів : Априорі, 2012
3. Отче наш : розповіді про віру і молитву. Київ : Веселка, 1994. 95 с. : іл.
4. Сверстюк Є. Повернення Олени Пчілки. *Сверстюк Є. Не мир, а меч* : есеї. Луцьк, 2009. С. 283–285.
5. Сенатович О. Вчиться вересень читати : вибр. твори : для мол. шк. віку. Київ : Веселка, 1991. 214 с. : іл.
6. Слабошпицький М. Норвезький кіт у намисті : оповідання та казки. Київ : Веселка, 1996. 127 с. : іл.

УДК 82.09(477.82):78

Тетяна ЦІХОЦЬКА,
магістр музичної педагогіки,
керівник дитячої фольклорної студії «Жайворонки», м. Луцьк

Презентація збірника сценаріїв «На уродини до Лесі»

Висвітлено процес підготовки та створення дитячих пісенних збірок на вірші Олени Пчілки «Весна-чарівниця», на вірші Лесі Українки «На крилах пісень» та збірника сценаріїв «На уродини до Лесі» в рамках «Року Лесі Українки» в м. Луцьку.

Ключові слова: *Леся Українка, Олена Пчілка, Рік Лесі Українки, вокальний ансамбль «Жайворонки», «Лесина світлиця».*

2021 рік ознаменований відзначенням 150-ї річниці з Дня народження Лесі Українки. Для мене той рік – Рік Лесі Українки – був вінцем мого творчого доробку, який пов'язаний з творчістю мисткині, дослідженням її життєвого шляху, знайомством з її родиною, її оточенням. Багатожанровий творчий доробок, натхненницею якого стала Леся Українка створювався 10 років. Щороку в лютому місяці я з колегами організовувала музично-поетичний захід «На уродини до Лесі». Канвою для створення сценаріїв стали пісні написані мною на вірші Лесі Українки. Кожного року створювались нові пісні, програма заходів була доповнена фольклором записаним Лесею Українкою на Волині у виконанні моїх вихованців вокальної студії «Жайворонки», колектив відсвяткував своє десятиріччя і базовим репертуаром колективу є саме фольклор записаний Лесею Українкою та пісні написані мною на вірші Олени Пчілки. Минулого року, в рамках «Косачівських читань», я презентувала вам пісенну збірку «Весна-чарівниця», видання якої було реалізовано в рамках заходів до 150 річниці з Дня народження Лесі Українки. За фінансової підтримки Луцької міської ради. Під патронатом міського голови Ігоря Поліщука. Презентація відбулась у мистецькому салоні «Лесина світлиця». «Лесина світлиця» – це ще один мій мистецький проєкт за підтримки Луцької міської ради, салон на базі виставкових залів «Будинку Косачів», що в історико-культурному заповіднику «Старе місто». В салоні всі бажаючі мали можливість ознайомитись з фотовиставкою, яку я назвала «Цвіт Косачів-Драгоманових». Протягом року в салоні відбувались різноманітні тематичні мистецькі заходи: презентації, виставки, вистави, конкурси, концерти, екскурсії, які відвідували школярі міста, області, педагоги, творча інтелігенція. Створена сторінка у «Фейсбуку» мистецький салон «Лесина світлиця» і всі бажаючі мають можливість ознайомитись з активним творчим життям, що вирувало у мистецькому салоні «Лесина світлиця». Так життя в салоні вирувало і так мало продовжуватись і у цьому році, я підготувала цікавий оригінальний план заходів, але не сталося як планувалось. Війна зламала плани всіх українців. Виставкові зали мистецького салону опечатані, але маю наміри все ж відновити екскурсії з вересня місяця. Сподіваюсь мені це дозволить адміністрація заповідника, адже зараз, як ніколи Лесине слово дає нам сили боротись, жити, тому, сподіваюсь що двері світлиці знову будуть відкриті жителям міста Луцька, краю та нашим гостям, особливо внутрішньо переселених українцям, які вже неодноразово звертались з бажанням відвідати світлицю.

Минулого року, окрім дитячої пісенної збірки на вірші Олени Пчілки «Весна-чарівниця» [1], я презентувала ще дві збірки: пісенну на вірші Лесі Українки «На крилах пісень» [2], що вміщує нотні партитури та клавіри, та збірник сценаріїв «На уродини до Лесі» [3], який я хочу презентувати вам сьогодні детальніше. Презентацією збірника сценаріїв «На уродини до Лесі» я закривала

«Рік Лесі Українки» в мистецькому салоні «Лесина світлиця». Презентація відбулась за участі струнного ансамблю заслуженої академічної капели України «Трембіта», диригент, концертмейстер Володимир Вівчарик та народної артистки України, актриси театру імені Марії Заньковецької Ірини Швайківської. Ірина Швайківська є лауреатом Всеукраїнського конкурсу професійних читців ім. Лесі Українки (м. Ялта) і великою шанувальницею поетичного таланту та величності людського духу українського генія світового рівня Лариси Петрівни Косач. Мені пощастило зустріти на своєму життєвому шляху таку яскраву творчу особистість і співпрацювати з нею, як з ведучою, щорічних заходів «На уродини до Лесі», так і як зі сценаристкою, постановницею цих заходів. За роки співпраці сформувалися три сценарії. Хоча всі сценарії об'єднують музичне наповнення, а саме пісні написані мною на вірші Лесі Українки, все ж за тематикою і стилістикою вони різні.

Перший сценарій зі збірки, а він і був створеним першим, має назву «Тиха розмова на самоті». Для цього сценарію найкраще підходить камерна атмосфера, адже сценарій побудований, як діалог «Лесі-поетки» зі своєю «Співучою душею». «Лесю-поетку» грала Ірина Швайківська, а я, як вокалістка у ролі «Співучої душі», акомпанував мені Володимир Вівчарик. З цим сценарієм ми виступали в багатьох закладах, але вперше – символічно якраз в тому залі де я згодом створила мистецький салон «Лесина світлиця». Сценарій «Тиха розмова на самоті» це в'язанка поезії та пісень написаних мною на поезію Лесі Українки.

Другий сценарій має назву «Щось давнє так смутно в душі забриніло ...». Постановка за цим сценарієм більш масштабна від попередньої, її варто реалізовувати на сцені, учасників теж більше, за рахунок участі в програмі дитячого вокального колективу, струнного оркестру, вокального ансамблю. Тема сценарію це спогади яскравих моментів життя Лесі Українки. Це прозовий матеріал що переплітається музичними номерами і декламацією поезії Лесі Українки.

Третій сценарій – «Душі ніхто не бачить, а чує – не кожен». Назва говорить сама за себе, такий епіграф поставила Леся Українка до одного із своїх текстів і авторка сценарію Ірина Швайківська поставила собі за ціль розкрити нам глибини душі Лесі Українки, опираючись найперше на її творчість, на спогади про неї близьких, на події з її життєвого шляху. Матеріал прозовий, що оздоблений музичними номерами, декламуванням поезії, сценою з п'єси «Бояриня», та проекцією фотоматеріалів. Сценарій має патріотичний характер.

Сценарії є практичними у скористатись педагогами, вчителями вищих навчальних закладів. За умілості, кожен бажаючий може скористатись фрагментами зі сценаріїв. В підготовці до тематичних заходів, уроків педагоги мають можливість використовувати всі мої напрацювання, що розміщені на сайті на який можна зайти за к'ю ар кодом, що розміщений на останній сторінці кожного видання. На сайті є: аудіо записи пісень зі збірки «На крилах пісень», саме ці пісні є в сценаріях і якщо

немає можливості їх комусь виконувати – їх можна просто прослухати, також там є відеозаписи презентацій всіх пісенних збірок «Весна-чарівниця» – дитячої на вірші Олени Пчілки у виконанні вокального ансамблю «Жайворонки» та презентація пісенної збірки «На крилах пісень» за участі струнного ансамблю капели «Трембіта» та мене, як солістки, авторки пісень. Там ви зможете знайти і скористатись для перегляду музичний фільм «Веснянки з Колодяжного», режисером якого я являюсь і який був відзняти у співпраці з Волинською державною телерадіокомпанією. Для професійних музикантів на сайті розміщені електронні версії нотних клавирів та партитур. Також, на сайті є колекція світлин «Цвіт Косачів-Драгоманових».

Джерела і література

1. Ціхоцька-Підгайна Т. В. На крилах пісень : пісенна збірка на вірші Лесі Українки. Луцьк : Видавництво ТзОВ «Завжди Поруч», 2021. 80 с.
2. Її ж. Весна-чарівниця : пісенна збірка на вірші Олени Пчілки. Луцьк : Видавництво ТзОВ «Завжди Поруч», 2021. 48 с.
3. Її ж. На уродини до Лесі : зб. сценаріїв. Луцьк : Видавництво ТзОВ «Завжди Поруч», 2021.

УДК 37.018.1(477.82)

Наталія ЧЕРНЯК,

*учитель-методист, учитель української мови та літератури,
Боратинський ліцей Боратинської сільської ради, с. Боратин Луцького району*

Створення певного середовища як необхідна умова національного виховання (на прикладі родини Косачів-Драгоманових)

Описано мовне середовище, яке було створене родиною для молодого покоління Косачів-Драгоманових, щоб в умовах імперського вакууму, заборон на українське слово та думку сформувати в дітей глибоке розуміння власної ідентичності як українців, прищепити любов та пошану до рідної мови в колі європейських мов, створити український простір, виховати дітей справжніми патріотами свого краю.

Ключові слова: *родинне виховання, національна ідентичність, Леся Українка, Олена Пчілка, Михайло Драгоманов, Олена Косач.*

Нинішня нелегка ситуація в Україні, розмаїття думок щодо майбутнього безпечного національного та культурного розвитку країни виявили переваги та прогалини у вихованні покоління, яке нині стало рушійною переломною силою у боротьбі за дійсну незалежність та самобутність українського народу.

Окрім імперських амбіцій сусідньої держави, ми не можемо відкидати також внутрішні причини війни. Ці прогалини є наслідком русифікованого виховання, яке, так чи інакше, прибравши вигляд звички, штампів, банального небажання змінюватися, призвело до кризи в країні. Це вилилося в криваву боротьбу за рідну землю і рідне слово не лише на фронтах, а й у наших головах.

Середовище, у якому виховуються діти, мовний простір навколо них, оточення з рідних, близьких, друзів та знайомих є важливою умовою формування особистості, зароджують думки, які потім виливаються в погляди, переконання людини.

Яскравим прикладом і зразком національного виховання молодого покоління є родина Косачів-Драгоманових.

Із об'єктивних джерел ми бачимо, що велику роль у вихованні дітей родини Косачів-Драгоманових відіграла мати Ольга Петрівна Косач – українська письменниця Олена Пчілка. Після одруження 1868 року сім'я переїздить на Волинь, тут же народилося троє старших дітей – Михайло, Лариса та Оля. Олена Пчілка завжди мала українські симпатії та творчі поривання, розкішна мова, природа Волині лише зміцнили їх. Саме у Звягелі Ольга Петрівна займалася вивченням народної творчості: вишукувала українські етнографічні перлини, записувала пісні, обряди, народні звичаї, збирала зразки народних вишивок.

Батько Петро Антонович, хоч і був поміщиком середнього достатку, значну частину коштів віддавав не лише на утримання сім'ї, а й на українські громадські справи. Не шкодував він грошей також на освіту дітей, зокрема й Лесину приватну, досить дорогу на ті часи. Багато коштів йшло на утримання великих літніх «колоній», які щороку збиралися в Колодяжному, а згодом і в Зеленому Гаю, адже розумів, що для розвитку дітей конче потрібне відповідне оточення та спілкування. Безперечно, сам Косач і його коло спілкування стали визначальними у формуванні світогляду Лесі Українки. Він був одним із засновників «Старої Громади», витрачав багато часу і грошей на громадські справи.

Історичні передумови для виховання справжнього патріота-українця були абсолютно несприятливими. На «звягельський період» життя родини припадає дія Емського указу (1876) про заборону ввезення в імперію книг українською мовою, заборону сценічних вистав і навіть друкування текстів до нот. «Може, ніколи не було так грізно поставлено питання: чи жити, чи згинуть нашій нації? – як тоді», – писав Іван Франко [4, с. 20].

Заручившись підтримкою свого чоловіка та зважаючи на не сприятливе для виховання дітей російськомовне середовище, Олена Пчілка намагалася створити їм окремий «світ» українства: «діти з матір'ю їздили по навколишніх селах, знайомилися з побутом селян, поліським фольклором, волинськими ремеслами, незайманою природою. Одягала їх у національний одяг. Таким чином мати прищеплювала дітям любов до рідного краю, до України. Літо сім'я Косачів часто

проводила у селі Жабориці, де діти переймалися українським народним духом, слухали мову земляків, їх пісні, розповіді матері та легенди краю. Так формувалося усвідомлення національної ідентичності. Недарма у спогадах Ольга Косач-Кривинюк каже, що вони «так органічно зрослися зо всім колодяжненсько-полісько-волинським, що уважали себе ... потім усе життя... за волиняків-поліщуків» [2, с. 1].

«В дітей мені хотілося перелити душу й думку, – писала Олена Пчілка О. Огоновському. – Не знаю чи стали б Леся і Михайло українськими літераторами, коли б не я? Власне, я «наважила», і завше окружала дітей такими обставинами, що українська мова була найближчою, – щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше. Життя зі мною, та посеред волинського люду сприяло тому» [4, с. 20].

Знаючи, що тогочасне схоластичне та зрусифіковане навчання в гімназії може лише нашкодити дітям, вирішила взяти навчальний процес під власний контроль. Особливо це стосувалося Лесі, яка через затяжну хворобу не мала можливості повноцінно навчатися, тому компенсувала цю проблему самоосвітою, зокрема читанням. І в цьому найкращими товаришами для Лариси стали книги – українські та світові класики сформували ту Лесю Українку, яка прославила Україну на весь світ.

«У час, коли підозрілим стає саме українське слово, у затишній оселі Косачів дітям читаються казки з томів Павла Чубинського, сербські народні думи та пісні у перекладі Михайла Старицького, міфи стародавніх греків, твори Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Марка Вовчка. І це при тому, що, як зауважує Олена Пчілка, книжки української для дітей майже не було!» [4, с. 21].

У Луцьку, куди Ольга Петрівна Косач переїхала з сім'єю весною 1879 року, вона, будучи членом драматичного товариства, запропонувала зібрані від спектаклів гроші використати для придбання українських книг для клубної бібліотеки. Натомість сама писала для дітей: народні казки, дитячі пісеньки, ігри та забавлянки, приповідки, жартівливі віршики, колісанки, шаради, загадки, прислів'я, швидкомовки, сміховинки, колядки та щедрівки, різдвяні привітання, великодні жарти – ніщо не пройшло повз увагу талановитої дослідниці. Залучала до фольклорної роботи й свою доньку Лесю Українку. Таким чином Олена Пчілка намагалася компенсувати книжковий вакуум, який було штучно створено імперією.

Так званий «колодяжненський» період свого життя Олена Пчілка назве «літературно-педагогічним». Подружжя Косачів виховувало і навчало своїх уже шістьох дітей самотужки і дало їм різнобічні знання. Під домашнім патронажем діти вчилися музиці, малюванню, мовам, історії.

Ольга Петрівна виховувала дітей не тільки на національних традиціях, але й давала широку європейську освіту. Адже діти ішли до Київської гімназії із знаннями кількох іноземних мов: латинської, грецької, французької, німецької, володіли музичними інструментами, знаннями світової історії, грецької міфології, культури, літератури» [1, с. 43]. Сім'я Косачів дала всім дітям вищу освіту. Михайло –

професор математики й фізики Харківського університету. Ольга Косач – лікар з вищою освітою, закінчила Петербурзький медичний інститут. Оксана, Микола, Ізидора навчалися в Київському політехнічному інституті. Лариса Косач стала всесвітньо відомою письменницею.

Олена Пчілка дбала не тільки про власних дітей, а й про всіх українців, вела просвітительсько-виховну роботу, віддала цій справі багато енергії й таланту, «щоб не вирости вони перевертнями, щоб звикали шанувати своє рідне» [4, с. 20]. З вдячністю і гордістю називала Лариса Косач свою матір найкращою, найрозумнішою, найталановитішою жінкою світового рівня.

Звичайно, створення «національного середовища» для виховання дітей не обмежувалося сім'єю. Значний вплив на формування світогляду та переконань молодших Косачів мали також члени родини. Очевидці не раз стверджували, що для Лесі, наприклад, найбільшим авторитетом, ба більше, ідеалом, був дядько – Михайло Драгоманов.

Цих двох людей, дядька та племінницю, поєднувала взаємна любов. Саме йому Лариса завдячує вибором такого провокативного на той час псевдоніма – Леся Українка. Сам Михайло Петрович підписувався «Українець». Псевдонім став логічним результатом того національного оточення, родинного виховання, яке пощастило мати дітям родини Косачів-Драгоманових. Леся захоплювалася ним і хотіла бути в чомусь схожою на дядька. Натомість саме Драгоманову належить одна з провідних ролей у формуванні її світогляду, згідно зі своїми переконаннями, він допомагав Лесі як літературний критик та фольклорист.

Дитяче захоплення з часом переросло в хорошу дружбу й співробітництво, 17-літньою дівчиною Леся вже під протекцією дядька могла оцінювати історичні події, літературу, мистецтво. За допомогою ученого опанувала філософію, економіку, соціологію, всесвітню історію, вивчала іноземні мови. Навіть своє перше історичне дослідження, підручник для сестер «Стародавня історія східних народів», вона написала за сприяння та за допомогою дядька Михайла. Також з подачі Михайла Драгоманова Леся захопилася шотландським фольклором і згодом написала поему «Роберт Брюс, король шотландський», присвятивши її саме дядькові. Також Михайло Драгоманов був причетним до задуму поеми «У пущі», Леся присвятила йому багато віршів.

Через листування Михайло Драгоманов допомагав Лесі з перекладами, в публіцистично-критичній діяльності, інформував про наукові видання, фольклор зарубіжних країн, надсилав потрібну літературу. Співпраця дядька та племінниці була дуже плідною, адже Леся для Михайла Драгоманова збирала народні пісні, прислів'я, думи і надсилала йому для опрацювання. А якщо траплялися проблеми, часто зверталася до дядька за порадами й високо цінувала його думку [7, с. 2]. Наприклад, у листі до дядька 5 січня 1890 року Леся дякує йому за пораду

перекласти Мюссе, хвалиться власним успіхами та успіхами свого брата. Світогляд письменниці зазнає певного впливу європейської літератури: «Міша просить написати вам, що серед киян молодих остатнього часу починає ширитись європеїзм: вони починають учити європейські мови і інтересуватись європейською літературою». А закінчує листа словами: «Будьте ласкаві, одпишіть мені на сей лист, – якби ви знали, як для мене дорогі ваші листи!» [6, с. 92–94].

У 1894–1895 роках Леся Українка перебувала у Михайла Драгоманова в Софії (Болгарія). Вона багато займалася самоосвітою, навіть спала у бібліотеці, читала літературу, періодичні видання. Саме тут відбулося формування соціально-політичного світогляду письменниці. Якщо сім'я привила Лесі безмежну любов до свого краю, то Михайло Драгоманов застеріг її від надмірного захоплення «народництвом» у літературі: «Тепер я слухаю вашої ради і “спасаюсь від українсько-російського невежества”» [6, с. 115].

На жаль, така плідна дружба й співпраця були перервані трагічною подією – смертю дядька. Леся Українка на все життя зберегла любов і повагу до нього – кращого порадника, вчителя і друга. В. Погребенник писав: «Найголовніше те, що вона не зупинилась на дядьковій науці, а розвивалась і де в чому переросла М. Драгоманова».

Значний вплив на світогляд Лариси Косач мала також тітка Олена Антонівна Косач, сестра Лесиноного батька. Дружба з «тіткою Єлею» залишила помітний слід в житті й творчості поетеси. Завідувала притулком для дітей робітників, брала активну участь у народницькому русі. Олена Косач мала великий авторитет серед усіх Косачів, її називали «найлюбішою родичкою», а для Лесі стала прикладом жінки-борця.

У березні 1879 року Олену Антонівну було заарештовано за участь у замаху на шефа жандармерії, пізніше вислано в Олонецьку губернію, а 1881 року – до Сибіру на 5 років, згодом – у Тюмень. Леся сильно перейнялася звісткою про арешт тітоньки і свої почуття вилила у вірші. Саме улюбленій тітоньці Леся Українка ще в дев'ятирічному віці присвятила свою першу поезію – «Надія». У вірші згадується Україна, Дніпро, степ, могилки, ті реалії, які дорогі серцю кожного українця [5, с. 72].

Відбувши заслання, Олена Антонівна прагнула бути ближче до родини брата, тому й пригледілося їм місце поблизу Колодяжного. З великою приємністю навідувались до тітоньки на гостину Оксана, Ольга, Ізидора, Микола Косачі, гостювали в сестри й Петро Антонович Косач із братом Григорієм.

Багаточисельна епістолярна спадщина Лесі Українки свідчить про те, що вона дуже вибірково ставилася до вибору друзів, важко сходилася з новими людьми й ніколи не відкривалася малознайомим. Тому коло її спілкування було дуже обмеженим, але надзвичайно інтелігентним, вишуканим, по-справжньому українським.

Серед друзів, які були не тільки поціновувачами її таланту, а інколи й суворими критиками, у листах часто згадується видатний поет, прозаїк, драматург І. Франко, письменник, публіцист, громадський діяч М. Павлик, український композитор, диригент, педагог М. Колесса. Неодноразово гурт «Плеяда» збирався у домі українського композитора, товариша Косачів, М. Лисенка. На українські вистави запрошував письменник-драматург М. Старицький. Теплі дружні стосунки пов'язували Леся Українку з Ольгою Кобилянською. Щирим коханням і другом для Лесі став С. Мержинський, а згодом чоловік К. Квітка [3, с. 5].

Це україномовне середовище було свідомим вибором поетеси, серед цих людей вона відчувала себе вдома, їй імпонувала мова, дискусії, європейські діалоги, широкий кругозір товаришів. В оточенні високоосвічених людей того часу, еліти української нації, хоч і «прибитої на цвіту» імперією, вона поставала вже сформованою людиною, свідомою свого українського коріння. Але, звичайно, ідентифікація себе як українки відбулася саме завдяки власній сім'ї, яка змогла створити таке середовище для дітей, яке сформувало з них українців.

Очевидно, що для дітей цієї родини, хоч деякі з них були поліглоти, ніколи не стояло питання, якою мовою розмовляти і яка країна є їхньою батьківщиною. Родина Косачів-Драгоманових до сьогодні залишається предметом вивчення і прикладом справжнього національного виховання підростаючого покоління.

Джерела і література

1. Антипчук Н. Часопис для дітей «Молода Україна» Олени Пчілки. *Дивослово*. 2010. № 6. С. 39 – 43. Бібліогр.: С. 43.
2. Аркушин Гр. Поліські топоніми в листах Лесі Українки та сучасна проблема їх написання. *Мовна концептосфера Лесі Українки*, 2008. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/17080/browse?value=Мовна+концептосфера+Лесі+Українки&type=subject>
3. Климчук А. 11 друзів Лесі Українки: шляхетні люди красивої доби. URL: <https://uacrisis.org/uk/11-druziv-lesi-ukrayinky> (дата звернення 13.06.22).
4. Кондратенко Л. Олена Пчілка – мати, письменниця, педагог. *Дошкільне виховання*. 1990. № 7 (лип.). С. 20–21.
5. Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. Київ : Наук. думка, 1975. Т. 1. С. 72.
6. Її ж. Повне академічне зібрання творів : у чотирнадцяти томах. Т. 11. Луцьк, 2021. С. 92–94, 115.
7. Михайло Драгоманов і Леся Українка: вплив на формування світогляду поетеси. URL: <https://kultura-poltava.gov.ua/novyny/mihajlo-dragomanov-i-lesya-ukrainka-vpliv-na-formuvannya-svitoglyadu/> (дата звернення 12.05.22).
8. Петік Л. Мудра любов плекає особистість : родинна педагогіка Драгоманових і Косачів. *Палітра педагога*. 2012. № 2. С. 3–5.
9. Петік Л. Як Леся стала Українкою : родинна педагогіка Олени Пчілки. *Палітра педагога*. 2012. № 1. С. 3–5.
10. Тамара Скрипка. Персональний сайт. Про родину Косачів. URL: <https://www.t-skrypka.name/> (дата звернення 09.06.22).

УДК 821 (477.82)

Оксана ДЯК,

вчитель зарубіжної літератури,

Хорохоринський ліцей Торчинської селищної ради, с. Хорохорин Луцького району

Життєвий та творчий шлях Олени Пчілки у навчально-виховному процесі сучасної школи

Олена Пчілка високообдарована особистість, котра вклала в історію українського національного відродження тверді сходишки. У статті оглядово охарактеризовано діяльність Олени Пчілки у сфері відродження української мови, культури, освіти; становлення основ українського родинного виховання; проаналізовано педагогічні погляди. Зроблено акцент на її внесок у просвітницький рух в Україні кінця XIX – початку XX століть.

Ключові слова: *Олена Пчілка, освіта, нація, національне виховання, світова культура.*

Олена Пчілка (Ольга Петрівна Косач-Драгоманова) зробила вагомий внесок у розвиток української культури, літератури, етнографії, а також укріплювала українське у світовому просторі як громадський діяч, редактор, видавець, перекладач, публіцист, критик, письменниця. На жаль, багато десятиліть її ім'я, її внесок у розвиток всього, що стосувалось України не було широко відоме для загалу, усіляко замовчувалось і принижувалось, бо радянські можновладці патріотів України не любили, а знищували їх або відправляли в забуття. Ольга Петрівна будила національну свідомість у сучасників і нащадків пропагуючи українську культуру, мову, національні строї; послідовно пропагувала і обґрунтовувала у своїх працях спроможність української культури посісти гідне місце у світовому просторі. Вона дбала про виховання свідомої української молоді на національних та демократичних засадах.

Олена Пчілка багато писала для дітей і цей пласт її творчості дослідники не оминули. Різноманітна тематика та різножанровість не розгубила своєї актуальності і набуває нового, суто сучасного значення у вихованні дітей. В основу сучасної реформи української освіти (НУШ) закладаються найкращі світові та європейські практики. Наріжним каменем є практичний аспект. У працях Олени Пчілки про національне виховання (методи якого шукають нині у досвіді інших націй) є роздуми актуальні, дуже важливі і мало досліджені. Знову після довгих років великодержавної русифікаторської політики ми зіткнулися з проблемами, які свого часу намагалася розв'язати письменниця.

Олена Пчілка була стійкою і переконаною патріоткою у часи, коли потрібна була хоробрість у відстоюванні всього українського, самоусвідомлення своєї

національної самобутності, серед повсюдного поширення і нав'язування російського.

Вона народилась у Гадячі на Полтавщині, а вийшовши заміж і переїхавши на історичну Волинь у Звягель, її українські вподобання та творчі симпатії зміцнилися і були підкріплені національною піснею, розкішною природою, гарною мовою. Як натура творча Ольга Петрівна почала збирати зразки української вишивки, вишукувати етнографічні перлини. Саме вона ввела моду на народні українські строї серед тодішньої інтелігенції. У Звягелі (нині Новоград-Волинський), вона зацікавлено збирала фольклор. Видала 1876 року книжку «Український народний орнамент».

Потужну підтримку завжди вона отримувала від свого чоловіка Петра Косача, який став першим українським татом, що пішов у декретну відпустку і практично виходив хворобливе дитя, якою народилася Леся.

Свій, великої сили, педагогічний талант Олена Пчілка в першу чергу виявила у своїй родині, у вихованні власних дітей. В основному вихованням дітей у сім'ї Косачів займалася Ольга Петрівна. Вона була дбайливою, люблячою матір'ю і своїм дітям приділяла багато уваги та часу.

У ті роки літо Косачі проводили разом із дітьми у селі Жабориці, де діти переймалися українським народним духом, слухали мову земляків, їх пісні, розповіді матері та легенди краю. Виховання дітей було, виключно в українських національних традиціях, їх одягали в національний одяг, прищеплювали любов до рідної землі, мови. «В дітей мені хотілося перелити душу й думку, – писала Олена Пчілка О. Огоновському. – Не знаю чи стали б Леся і Михайло українськими літераторами, коли б не я? Власне, я “наважила”, і завше окружала дітей такими обставинами, що українська мова була найближчою, – щоб вони змалку пізнавали її якнайбільше. Життя зі мною, та посеред волинського люду сприяло тому». Олена Пчілка виховала дітей справжніми патріотами, вона створила для них живий український мікроклімат.

Заслуговує уваги той факт, що початкове навчання діти Косачів отримували вдома, аби вберегти діток від русифікаторського спрямування. Побоюючись, що «... школа зараз же зруйнує змагання виховати дітей в українській мові. Це був даремний шлях, бо потім я побачила, що коли дітей добре вправлено в українській мові, то тоді школа цієї мови не руйнує» [6, с. 143], – напише Олена Пчілка у своїй «Автобіографії». Вона організувала домашнє навчання, «возила дітей “на дачу”, щоб вони не одвикали од мови», там діти спілкувались і товаришували із сільськими дітьми, вчилися розуміти їхнє життя і працю, проймались їхніми турботами. Діти сім'ї Косачів отримали енциклопедичні знання, хоч жодного дня не навчались в школі. Г. Г. Аврахов пише: «Ольга Петрівна явила таку розсудливу вмільсть педагога, таку зрілу компетентність наставника, таку надзвичайну

відважність узяти на себе всю повноту відповідальності за початкову освіту дітей, що доводиться тільки подивляти її вроджений учительський хист» [6]. Вона влаштувала поїздки всією сім'єю на природу, у театри, на виставки, ініціювала шевченківські вечори, аматорські спектаклі. Дітей в родині Косачів не тільки не били, але й не карали. Виховували словом. Педагогічні принципи Олени Пчілки можуть бути зразком для теперішніх родин – діти мають рости шляхетними, національно-свідомими, освіченими, вільними у своєму мисленні. Леся ж ніколи до школи не ходила, бо хворіла, але у світовій спільноті її знають, як високоосвічену особистість. Решта діток продовжували навчання у Київській гімназії і поступали туди із знанням кількох іноземних мов (німецька, французька, грецька, латинська), світової історії, грецької міфології, володіли музичними інструментами. Зрештою, всі отримали вищу освіту: Михайло був професором математики і фізики Харківського університету, Ольга – лікар з вищою освітою (закінчила Петербурзький медичний інститут); у Київському політехнічному інституті навчались Микола, Оксана, Ізидора.

Свою творчу діяльність Олена Пчілка розпочала перекладами. Першою літературною спробою Олени Пчілки був переклад казок Андерсена за порадою М. Старицького. У 1880 р. опубліковані її «Переклади з Гоголя: Записки причинного. Весняна ніч», 1882 – книжка «Українським дітям», до якої вона переклала поетичні твори О. Пушкіна («Анчар»), М. Лермонтова («Три пальми», «Гілка Палестини», «Мцирі») та польського поета Сирокомлі («Співець»). Переклади Олени Пчілки «несуть ідейно-сміслову навантаженість, збагачують словник української мови, зберігають стиль і манеру письма оригіналу, є довершеними літературними зразками». Вважаючи перекладання засобом збагачення та розвитку рідної мови, Ольга Петрівна у передмові до власних перекладів з Гоголя писала: «Трудно зважить, що більше розвиває мову, чи переклади, чи первотвори? Либонь, треба сказати так: ті й другі однаково» [7].

Олена Пчілка належить до родоначальників української дитячої літератури. Її перу належать численні поезії, казки, оповідання, ціла низка п'єс. Крім власних творів для дітей, вона перекладає і переспівує на українську твори Гете, Гайне, Гюго, Овідія, Пушкіна, Надсона, опрацьовує український дитячий фольклор. Олена Пчілка була наставницею не тільки своїх дітей, а й інших українських діток, для яких писала. У 1882 році вона видає в Києві збірку своїх перекладів «Українським дітям». На той час вона була однією із визначних дитячих письменниць. «Майбутнє батьківщини залежатиме від того, чи дитина виросте приятелем чи ворогом України, од того, що їй буде защеplене в сім'ї». Багато праці та таланту вклала вона у виховання й освіту українських дітей, «щоб не виростали вони перевертнями, щоб звалили шанувати своє рідне». Наполягаючи на тому, що діти повинні читати українські твори, Олена Пчілка стверджувала: «Часто говориться, що наша

література, особливо дитяча, дуже бідна. Однак – не така вже вона убога, як здається: були і єсть у нас читанки дитячі, Грінченка й інших, що в найглухішу пору дбали про дитячу освіту українську; єсть і окремі збірники байок Гребінки, Глібова, Старицького й інших... Можна знайти і літературний знадібок для дітей, і силу, котра піклуватиметься тим вихованням дітей – щоб надати йому національний напрям, щоб діти ще змалку були свідомими Українцями» [7, с. 56].

Серед критичних розвідок, присвячених творчості Олени Пчілки як дитячої письменниці, слід назвати статтю О. М. Таланчук та Л. Ф. Дунаєвської «Олена Пчілка і дитяча література» [12].

Ольга Драгоманова-Косач друкувала свої твори під псевдонімом Олена Пчілка. Дочка Ізидора це пояснювала: «Олена Пчілка – псевдонім, що мама придбала собі, як була ще зовсім молода. Тоді молоде подружжя (наші батьки) жили у Звягелі на Волині, там часом Ольгу звать Олена, а що мама дуже захопилася збиранням етнографічного матеріалу (вишивки, тканини), то батько наш казав, що вона як тая пчілка працює. Та й усе життя мама любила пчіл – ці комахи подобалися їй, як символ невсипущої праці для загалу. Мама, де жила довгий час, то заводила пасіку, хоча б 3–4 вулики, то не задля там якоїсь вигоди, просто їй подобалось спостерігати тую доцільну метушню комашок і сам буколічний вигляд вуликів» [8].

Найбільш сприятливими були умови життя та побуту сім'ї Косачів у місті Луцьку та селі Колодяжному. Незнаний край захопив полтавчанку красою природи і вдачаю людей, бо називала вона волинян «коханим людом». І тут вона створила осередок літературного і театрального руху, назвала його НГВ (Невеликий Гурток Волинський), від його імені видала «Співомовки» Степана Руданського. Поставила декілька спектаклів українською мовою у Луцьку і в цьому їй, навіть, допомагали військові. Дякуючи її старанням у місті з'явилася перша українська бібліотека. Дім у Колодяжному став осередком, де збирався цвіт української інтелігенції.

Упродовж життя Олена Пчілка займалась і видавничою справою. В «часи глухонімії ... знімала полуду з очей сліпця», видавала жіночий альманах «Перший вінок» разом із Н. Кобринською. Фінансувала «Громадський рух» Івана Франка та Михайла Павлика. Із 1905 року у Полтаві почав виходити український тижневик (часопис літературний і громадський з ілюстраціями) «Рідний край», де вона була активною співробітницею, а із 1907 року стала редактором і видавцем. У неї, єдиної, хватило мужності видавати цей часопис без дозволу цензури у роки Першої світової війни. Також, виходив і дитячий журнал «Молода Україна», як додаток до «Рідного краю», він був передбачений для дітей. У статті «Олена Пчілка та українські діти» [9] Л. Новаківська стверджує, що найбільше педагогічний талант Олени Пчілки виявився у редагуванні нею дитячого журналу «Молода Україна». Ю. Тищенко-Сірий так пише про це: «Вона збагнула, що для національного

виховання майбутніх поколінь треба працю виховання починати з колиски. Будучи послідовною у своїх поглядах, вірячи в те, що боротьбою ми досягнемо того, що Україна прокинеться зі сну, вона не обмежувалась вихованням тільки своїх дітей в національному дусі. Вона не задовольнялась тим, що виховала й дала Україні славнозвісну поетку, свою доньку Лесю Українку. Вона бачила, що діти українських родин денационалізуються, і, щоб запобігти цьому, засновує у Києві в 1908 році український дитячий журнал «Молода Україна» [9, с. 8].

На той час це був перший і єдиний на Наддніпрянській Україні журнал для дітей українською мовою. Тому його роль у патріотичному вихованні молодого покоління була дуже великою.

Для цього дитячого журналу Олена Пчілка сама писала науково-популярні статті для малечі у напів белетристичній формі про море, звірів і амебу. Письменниці добре були відомі високоефективні виховні можливості фольклору. Тому у своїй просвітницькій діяльності вона широко використовувала як естетичні, так і етичні якості народної скарбниці, створеного і закріпленого в пам'яті народу морального кодексу. Так, у «Молодій Україні» Олена Пчілка друкувала фольклорні дитячі віршики і пісеньки, казки, сміховинки, приказки, загадки.

Друкуючи казки, письменниця іноді давала їх у своїй обробці, додавала нові цікаві кінцівки в добре знайомі твори. Є у Олени Пчілки і кілька власних казок, які вчать добра та справедливості, засуджують жадібність, невдячність, жорстокість.

Дитячий журнал «Молода Україна» був створений, як можливість дітям познайомитись із світовою культурою. В ньому друкувались переклади класиків різних народів світу українською.

У 1917 році письменниця запропонувала створити при товаристві «Просвіта» комісію, яка б дбала про дітей, бо «чи дитина виросте приятелем, чи ворогом України, се багато залежить од виховання». Олена Пчілка не була прихильницею революційних методів боротьби за соціальну справедливість, основний засіб перебудови суспільства вбачала в культурі та освіті. «Мама не була соціалісткою, – згадувала дочка Олени Пчілки Ізидора, – вважала соціалізм утопією, але демократкою вона була і на словах, і на ділі. Так само, як і ворогом соціальної нерівності мама була все життя і свої переконання висловлювала одверто не тільки в родині своїй чи серед друзів, а широко в громаді, в пресі» [8].

Під час громадянської війни Олена Пчілка проживала в Гадячі. Тут вона організувала аматорський дитячий театр, писала п'єси для дітей, редагувала місцеву газету. Потім вона переїздить до Києва, де в 20–30-ті роки працює в етнографічній та літературно-історичній комісії Академії наук УРСР.

В останні роки свого життя письменниця зазнала переслідувань від влади, лише поважний вік і важка недуга врятували її від репресій.

Ліберально-просвітительські ідеї знайшли відображення в творчості Олени Пчілки, найбільше в її драматичних та прозових творах, присвячених пошуку сенсу життя українською інтелігенцією. Багатогранна діяльність Олени Пчілки була спрямована на розвиток української культури, передусім мови.

Впровадження нових тем у літературу мало на меті довести цілковиту спроможність української мови в опануванні складних філософських, соціальних та суспільно-політичних явищ (всупереч твердженням деяких діячів російської та української культури, які вважали, що українська мова придатна лише для зображення побуту, природи та кохання).

Ольга Петрівна Драгоманова відома не лише як автор віршів, оповідань, байок, публіцистичних виступів, вона була визначним ученим-літературознавцем, етнографом, фольклористом. Їй належать такі праці, як «Українські колядки», «Український народний орнамент», «Українські народні легенди останнього часу», «Українська гумористика», «Очерки национальных типов в украинской народной словесности».

Про вшанування імені всебічно розвиненої, унікальної інтелігентки багато не скажеш. Єдиний в Україні й світі пам'ятник Олені Пчілці встановлено в Луцьку у 2011 році біля Волинської обласної наукової бібліотеки, що носить її ім'я. І то з ініціативи та за кошти громадськості, небайдужих українців. Сьогодні на її честь в Україні названо лише кілька бібліотек, вулиці у деяких містах та гімназію в рідному Гадячі.

Непересічна постать Олени Пчілки залишається для нас світочем, коли у війні із російським агресором ми захищаємо свої землі, коли у боротьбі за національне самоутвердження ми знаходимо натхнення у національній ідеї, котру виплекали патріоти минулих поколінь. Адже як громадський діяч Олена Пчілка була серед тих, котрі закладали фундамент для відродження нації українців.

Джерела та література

1. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-49007856>
2. URL: <https://www.tskrypka.name/LUkrainka/Gnizdo/Figures/OPchilka/Biography.html>
3. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/tvory/printit.php?tid=8610>; <https://www.ukrlib.com.ua/referats/printit.php?tid=12149&page=5>; останні дописи <http://vippp.org.ua/files/conference/--161365646619483.pdf>; <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-49007856>
4. URL: <https://www.tskrypka.name/LUkrainka/Gnizdo/Figures/OPchilka/Biography.html>
5. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/referats/printit.php?tid=12149>
6. Аврахов Г. Олена Пчілка: барви особистості і феномен духу. *Дзвін*. 1993. № 10–12. С. 140–144.
7. Дрофань Л. І правду й боротьбу благословити: До 150-річчя від дня народження О. Пчілки. *Дивослово*. 1999. № 6. С. 50–54.
8. Косач-Борисова Ізидора. Спогад про Олену Пчілку: [Наймолодша сестра Лесі Українки розповідає про матір]. *Українська культура*. 1996. № 1. С. 27–28.

9. Новаківська Л. Олена Пчілка і українські діти. *Рідна школа*. 1998. № 11. С. 8–9.
10. Її ж. Олена Пчілка: частіше доторкатися до народного джерела. *Рідна школа*. 1998. № 4. С. 14–16.
10. Пчілка О. Годі, діточки, вам спать! : вірші, оповідання, казки, фольклорні записи : для дошк. та мол. шк. віку / упоряд. та передм. О. М. Таланчук. Київ : Веселка, 1991. 334 с. : іл.
11. Її ж. Твори / упоряд., авт. передм. і приміт. Н. О. Вишнеvsька. Київ : Дніпро, 1988. 583 с.
12. Таланчук О. М., Дунаєvsька Л. Ф. Олена Пчілка і дитяча література. *Актуальні проблеми сучасного літературознавства та мовознавства*. Київ, 1991. С. 140–144.

Розділ III. Педагогічне краєзнавство: дослідження і матеріали

УДК 930.25:94(477.7)

Любов КОЦЬ,
начальник відділу інформації та використання документів Національного архівного фонду,
Державний архів Волинської області, м. Луцьк

Науково-методичний супровід педагогів у роботі з краєзнавчими документами Національного архівного фонду Державного архіву Волинської області

Висвітлено роботу Державного архіву Волинської області в царині педагогічного краєзнавства.

Ключові слова: Державний архів Волинської області, документ, користувач, вчитель, краєзнавство.

Державний архів Волинської області (далі – Держархів області) зберігає у своїх фондах документи Національного архівного фонду (далі – НАФ), які відображають історію духовного і матеріального життя українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації. Окрім основних завдань покладених на Держархів області, як то внесення до НАФ архівних документів, що мають місцеве значення, ведення обліку та постійне зберігання цих документів, Держархів області організовує і користування документами НАФ задовольняючи таким чином інформаційні потреби громадян.

Відповідно до абзацу 14 ст.1 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» користувачами архівними документів можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, які відповідно до законодавства ознайомлюються з архівними документами. Порядок користування документами НАФ, що належать державі, територіальним громадам (далі – Порядок) затверджений наказом Міністерства юстиції України від 19.11.2013 № 2438/5 зареєстрований в Міністерстві юстиції України 21 листопада 2013 року за № 1983/24515. Відповідно до Порядку в Держархіві області і здійснюється організація роботи користувачів з архівними документами у читальному залі [1; 2].

Щороку, до березня 2020 року, в читальному залі Держархіву області реєструвалося більше трьох тисяч користувачів, з них близько 1 % це вчителі, в переважній більшості – вчителі історії. У зв'язку із протиепідемічними заходами спрямованими на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби COVID-19 спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, які з 16 березня 2020 року почали проводитися на всій території України, кількість користувачів зменшилася. Так, у 2020 році зареєстровано 1 111 користувачів, з них 9 вчителів, у 2021 році – 1 352 користувача, з них 11 вчителів. У поточному 2022 році (січень – 23 лютого 2022 року) – 228, з них 2 – вчителі. Від початку воєнного вторгнення військ російської федерації в Україну вранці 24 лютого 2022 року, обслуговування користувачів у читальному залі припинено до завершення воєнних дій.

Найактивніше з архівними документами працюють вчителі опорних закладів загальної середньої освіти «Прилісненський ліцей Прилісненської сільської ради Волинської області» (Титаренко Н.), «Луківський ліцей» Луківської селищної ради Ковельського району Волинської області (Шевчук З.), «Ліцей села Копачівка» Копачівської сільської ради Луцького району Волинської області (Янішевський С.), Комунального закладу загальної середньої освіти «Заборольський ліцей № 32 Луцької міської ради Волинської області» (Василенко Н.), Комунального закладу «Луцька загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 25 Луцької міської ради Волинської області» (Лашук Л. та Кушмирук С.). Власне, і з цих навчальних закладів, з року в рік, в читальному залі працюють їх учні, які пишуть повідомлення, статті, проводять наукові дослідження, паралельно навчаючись у Волинській обласній Малій академії наук вже під керівництвом наукових керівників.

До слова, хочу сказати за користувача Держархіву області Зека Богдана Миколайовича, кандидата історичних наук, завідувача науково-експозиційного відділу новітньої історії Волині Волинського краєзнавчого музею, який розпочав свою роботу в читальному залі ще у 2009 році, будучи студентом історичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Зараз, працюючи з дітьми, в Малій академії наук розвиває у них науковий підхід до пошуку краєзнавчої інформації в архівній джерельній базі.

Тематика деяких краєзнавчих пошуків учителів за 2019–2022 роки: «Освіта на Волині (1944–1964)», «Храм Собору Пресвятої Богородиці у с. Забороль: історична ретроспектива та сучасність, XIX–XX ст.», «Преображенський храм у с. Четвертня, як усипальня князів Четвертинських», «Священича родина Лопуховичів на Волині XVIII–XX ст.», «Історія вулиць і площ Луцька XVII–XXI ст.», «Українські визвольні змагання на Волині у 1940–1950 роках», «Микола Косач», «Освітнє життя єврейської громади на Волині у міжвоєнний період (1919–1939)», «Волинь у XX ст.», «Органи міського самоврядування в Луцьку на початку XX ст.». Також продовжують проводитися дослідження з історії населених пунктів Волині, з життя та побуту мешканців поліських сіл, з історії родин.

Учні проводять пошуки інформації з історії свого роду, з історії Волині, з історії культових споруд періоду XIX–XX ст., з історії населених пунктів а також про життя та діяльність видатних особистостей краю, про діяльність освітніх закладів.

Історія освіти на Волині завжди викликала інтерес і у інших категорій користувачів. Але лише поодинокі беруться за її дослідження. До прикладу багаторічний користувач Держзахіву області пан Олексій Кирилюк разом із паном Сергієм Кирилюком провели титанічну багаторічну пошукову роботу та видали книгу «Школа у Прилуцькому (1894–2016)» (Луцьк, 2016). Книга розповідає про 122-літню історію виникнення, становлення та розвиток шкіл не тільки в селі Прилуцьке (колишнє с. Ківерці), а й у селах Дачне, Жабка, Сапогове колишнього Ківерцівського (зараз – Луцького) району Волинської області та нараховує 760 сторінок. У ній є відомості також про появу освіти в місті Ківерці та деяких селах району. Можна знайти відомості про умови навчання, про приміщення шкіл та їх місце знаходження. Можна ознайомитися з біографією керівників освітянських закладів, учителів. В книзі представлено багато спогадів, документів з фондів державних архівів Волинської, Житомирської, Рівненської областей та приватних колекцій.

Кандидат історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Волинського національного університету імені Лесі Українки) пан Микола Кучерепа в рецензії на рукопис книги «Школа в Прилуцькому (1894–2016)» зазначив так: «Дуже радий, що нині є люди, які наважуються на титанічну роботу, намагаються зберегти для наступних поколінь пам'ять про своїх земляків – пересічних мешканців. Можливо це вже штамп, але є правдою, що без знання історії немає майбутнього. Останнім часом історики та краєзнавці все більше уваги приділяють дослідженню окремих, так званих «вузьких тем» історії України.

Рецензована книга – це не лише історія сільської школи – це історія села Прилуцьке, яка хронологічно охоплює понад 120 років – від кінця ХІХ до початку ХХІ століття. Події, що відбувалися у цей час в селі, були складовою частиною загальноукраїнського розвитку. Ознайомлення з рукописом книги дозволяє зробити висновок, що ми маємо справу з оригінальним краєзнавчим дослідженням. Для історичної науки дрібниць немає. Хтось може сказати: «Подумаєш, написали книжку про історію однієї сільської школи, хай напишуть про щось більше, істотніше». Таким відразу зауважу, що нині наша історична наука знаходиться на перехресті – відмовилася від колишніх догм та комуністичних стереотипів і переходить до новітньої методології, до людської історії. Адже наша українська історія – це історія окремих людей, сімей, вулиць, сіл, міст, організацій та установ. ... Подана у книзі інформація охоплює історію села під царською, польською, німецькою, радянською владами... Кожна влада мала різне ставлення до освіти, але завжди вимагала виховувати учнів в дусі відданості їй... Рецензована книга – перша, як нам здається, вдала спроба здійснити системний аналіз історії школи, відстежити засоби, форми і методи реалізації освітньої політики російською царською, польською, радянською владами в межах однієї установи... Книга є завершеною самостійною працею, має вагоме теоретичне і практичне значення. Її матеріали можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць, підручників і науково-методичних посібників з новітньої історії України...» [7, с. 764–765].

Загалом, ця велика когорта користувачів, яка з року в рік працює в читальному залі, вибирає зі сховищ у читальний зал декілька десятків тисяч архівних справ в рік. І серед цього масиву документів проводять пошуки необхідної інформації. Виявлені ними відомості або спростовують першочергові, або доповнюють, або відкривають нові аспекти, нові події минулого. Часто наштовхуючи на певні роздуми.

Тематика досліджень – розмаїта. Хронологічні рамки досліджень користувачів за останні роки значно збільшилися. А зважаючи на те, що щороку Держархів області приймає на постійне зберігання тисячі архівних документів від установ, підприємств та організацій обласної ланки, від архівних відділів районних державних адміністрацій та міських (міст обласного значення) рад, від пересічних громадян, яким не байдужа історія краю, збільшується їх кількість та змінюється хронологічний період. Так на 01.01.2022 у фондах Держархіву області знаходилося на зберіганні 4 888 фондів, 1 236 423 од. зб. від ХVІ ст. до 2020 року, 3 од. зб. кінодокументів за 1951–1982 роки, 40 160 од. обл. фотодокументів за 1917–2018 роки, 414 од. зб. фонодокументів за 1945–2016 роки, 20 од. зб. відеодокументів за 1992, 1994, 1998, 2004, 2010, 2014 роки.

Серед цього значного масиву інформації, для користувачів важливим є момент організації пошуку. З метою надання консультацій по фондах архіву, по роботі з науково-довідковим апаратом, про строки зберігання документів в установах та організаціях та про час їх передачі на постійне зберігання в Держархіві області, зокрема безпосередньо у читальному залі, працюють кваліфіковані спеціалісти, які завжди готові прийти на допомогу, проконсультувати по фондах архіву, зорієнтувати подальший пошук.

Для полегшення роботи користувачів Держархів області укладає різного виду довідники, картотеки, покажчики, каталоги з якими можна працювати у читальному залі. Серед найбільш затребуваних є спеціальні довідники «Анотований реєстр описів. Фонди періоду до 1939 року» (2008), «Каталог метричних книг Державного архіву Волинської області (1600–1933)» (2009) та науково-довідкове видання «Державний архів Волинської області: Путівник» (2011) [4; 5; 6].

Всі видання входять до серії архівних довідників підготовлених та виданих за галузевою програмою «Архівні зібрання України». Для забезпечення віддаленого доступу до науково-довідкового апарату архіву всі довідники у форматі PDF представлені на сайті Державного архіву Волинської області в рубриці «Електронний архів» підрубрика «Довідковий апарат».

Одним з основних архівних довідників, який розкриває зміст і є, одночасно, обліковим документом – є опис справ, з яким, крім працівників Держархіву області, працюють користувачі у читальному залі. Безпосередньо описи справ призначені для обліку справ (документів), закріплення порядку їх систематизації та обліку змін в складі й обсязі [3, с. 41].

Для забезпечення віддаленого доступу користувачів до описів Держархів області здійснює їх оцифровку та оприлюднення на сайті архіву в рубриці «Електронний архів» підрубрика «Описи фондів в електронному вигляді». Станом на 23 червня 2022 року в підрубриці «Описи фондів до 1939 року» оприлюднено всі 584 описів 423 фондів Держархіву області періоду до 1939 року. Йде підготовка та оцифровка описів радянського періоду та періоду незалежності України, описів фондів колишнього партійного архіву. Це робить роботу користувачів з довідковим апаратом комфортною. Вони можуть працювати з ними віддалено, зі своїх гаджетів, не відвідуючи архів як раніше, а в зручному для них місці і в зручний для них час, що значно спрощує роботу, дозволяє робити попередні замовлення на видавання справ у читальний зал. А прийшовши а читальний зал – одразу розпочати роботу з підготовленими документами.

Паралельно Держархів області проводить роботи з оцифрування документів НАФ. Так, наразі в роботі 3 фонди, з них 2 фонди періоду до 1939 року (фонд Ф. 3 «Луцька міська управа» в якому зосереджені документи за 1870–1919 роки та фонд Ф. 158 «Магістрат міста Луцька», в якому зосереджені документи

за 1909–1939 роки), 1 фонд радянського періоду – 4 666 «Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів УРСР у Волинській області, м. Луцьк, Волинська область» А саме, опис № 2 – архівні кримінальні справи не судових органів на громадян репресованих радянською владою, які реабілітовані в установленому порядку. Оцифровані справи з цих фондів оприлюднюються на сайті Держархіву області в рубриці «Електронний архів» підрубрика «Електронні справи».

У 2020 році були оприлюднені частково збережені метричні книги Малоседлищанської єврейської общини (Ф. 351) (колонія Мале Седлице Костопольської гміни Костопольського повіту Волинського воєводства) за період з 1924 року по 1936 рік та документи Луцької єврейської гімназії імені Мойсея Глікліха (Ф. 20) за період з 1923 року по 1939 рік.

Також, у вільному доступі, в рубриці «Колекція документів на пергаменті Державного архіву Волинської області» представлені 8 документів на пергаменті з фонду Ф. 312 «Волинське товариство приятелів наук, м. Луцьк, Волинське воєводство». Серед яких найдавніший документ з фондів Держархіву області – «Підтвердження польським королем Сигізмундом І надання маєтків на користь Луцького вйтівства литовським князем Олександром. 1511 рік Мова латинська». Також «Документи римо-католицького братства милосердя при костелі св. Варвари в Кракові (Статут братства, листи Папи Григорія XIII та короля Сигізмунда III про підтвердження його прав і привілеїв). 1588–1611 роки. Мова латинська. Печатка», «Лист Папи Бенедикта XIV. Рим. 1744 рік. Мова латинська», «Лист Папи Пія VII до кліру Житомирської дієцезії. Рим. 1813 рік. Мова латинська. Свинцева печатка», «Лист Папи Бенедикта XV до кліру та вірних Кам'янецької дієцезії. Рим. 24 вересня 1918 року. Мова латинська», «Ухвала Сейму Віленської землі про входження краю до складу Польщі. 20 лютого 1922 року. Мова польська», «Лист Папи Пія XI до каноніка капітули при кафедральному костелі у Плоцьку титулярного єпископа Зенополітанського Стефана Вальчикевича у справі єпископських свідчень поза Римом. Рим. 20 липня 1928 рік. Мова латинська. Свинцева печатка».

Для забезпечення збереження оригіналів документів НАФ в Держархіві області з року в рік поповнюється фонд користування. Власне з оцифрованими справами з фонду користування у читальному залі за робочим комп'ютером працюють користувачі.

Крім того, для учнів та вчителів в Держархіві області організовуються інші заходи, направлені на популяризацію краєзнавства, вивчення своєї історії. Так, 01 березня 2017 року на прохання Волинського обласного центру національно-патріотичного виховання, туризму і краєзнавства Волинської обласної ради та з метою ознайомлення з роботою Держархіву області, в рамках краєзнавчих досліджень «Архів – скарби історії», на оглядовій екскурсії в Держархіві області перебували члени гуртка «Пізнайко – мандрівник» – найменші

наші відвідувачі, учні 4 класу тоді ще ЗОШ І–ІІІ ст. № 25 м. Луцька (керівник Поліщук Л., класовод Кушмирук С.). Учні ознайомилися із найдавнішими друкованими виданнями, які знаходяться у фондах бібліотеки архіву, організацією роботи користувачів у читальному залі. Оглянули тематичні виставки та музейну кімнату архіву, яка розповідає про розвиток архівної справи на теренах Волинської області. Гуртківці мали можливість поспілкуватися з краєзнавцем, користувачем архіву паном Олексієм Кирилюком, який розповів про свою пошукову роботу з історії церкви Святого Іоана Хрестителя с. Прилуцьке (у минулому с. Ківерці), з історії життя мешканців Прилуцької сільської ради, які воювали на різних фронтах Другої світової війни та з науково-популярним виданням «Школа у Прилуцькому (1894–2016)».

25 жовтня 2017 року, вперше, на прохання Управління освіти Луцької міської ради, з ініціативи Комунального закладу «Луцька загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 25», на базі Держархіву області відбувся семінар-практикум «Формування громадянської компетентності засобами сучасних освітніх технологій на уроках історії» для вчителів історії ЗНЗ м. Луцька. З учасниками семінару працювали директор Держархіву області Сергій Карасюк, начальник відділу інформації та використання документів НАФ Любов Коць, які висвітлили теми: «Організація роботи користувачів в читальному залі з документами Національного архівного фонду», «Державний архів Волинської області, як джерельна база генеалогічних досліджень». Та методист управління освіти Луцької міської ради Савчук І., заступник директора з навчально-виховної роботи комунального закладу «Луцька загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 25» Семенюк О., учитель історії КЗ «Луцька ЗОШ № 25» Лащук Л.

Щороку на екскурсії в Держархіві області перебувають слухачі секції історії України та історичного краєзнавства Волинської обласної Малої академії наук (керівник, кандидат історичних наук Зек Б.). Під час екскурсій слухачі мають можливість ознайомитися з діяльністю Держархіву області, організацією роботи користувачів з документами НАФ у читальному залі, із складом і змістом документів представлених на тематичних виставках.

Підготовлені вчителями та учнями статті та повідомлення пропагують чітке бачення майбутнього через призму набутого досвіду минулих поколінь, відродження глибинної історичної пам'яті, пробуджуючи струни любові до «малої батьківщини» та стверджують думку Вільяма Фолкнера: «Клаптик рідної землі, навіть завбільшки в поштову марку, заслуговує того, щоби про нього писали, і не вистачить життя, аби сказати про нього все».

Державний архів Волинської області і надалі всесторонньо сприятиме роботі вчителів, учнів, слухачів Волинської обласної Малої академії наук в роботі з документами Національного архівного фонду, розвитку краєзнавства.

1. Начальник відділу організації та координації архівної справи Державного архіву Волинської області Маковська С. в музейній кімнаті архіву розповідає членам гуртка «Пізнайко – мандрівник», учням 4 класу ЗОШ І–ІІІ ст. № 25 м. Луцька, про діяльність Державного архіву Волинської області. 01 березня 2017 р.

2. Члени гуртка «Пізнайко – мандрівник», учні 4 класу ЗОШ І–ІІІ ст. № 25 м. Луцька спілкуються з краєзнавцем, користувачем архіву О. Кирилюком, автором науково-популярного видання «Школа у Прилуцькому (1894–2016)». 01 березня 2017 р.

3–4. Семінар-практикум «Формування громадянської компетентності засобами сучасних освітніх технологій на уроках історії» для вчителів історії ЗНЗ м. Луцька проведений на базі Державного архіву Волинської області 25 жовтня 2017 р.

Джерела та література

1. Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи».
2. Порядок користування документами Національного архівного фонду, що належать державі, територіальним громадам, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 19.11.2013 № 2438/5 зареєстрований в Міністерстві юстиції України 21 листопада 2013 року за № 1983/24515.

3. Правила роботи архівних установ України, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08 квітня 2013 року № 656/5 зареєстровані в Міністерстві Юстиції України 10 квітня 2013 року за № 584/23116.

4. Державний архів Волинської області : анотований реєстр описів : фонди періоду до 1939 року. Луцьк : Надстир'я, 2008. 392 с.

5. Каталог метричних книг Державного архіву Волинської області (1600–1933) : спеціальний довідник. Луцьк : Надстир'я, 2008. 588 с.

6. Державний архів Волинської області : путівник. Луцьк : Надстир'я, 2011. 952 с.

7. Кирилюк О. С., Кирилюк С. О. Школа у Прилуцькому (1894–2016 роки). Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2016. 764 с.

УДК 929 (477-89)

Петро МАЗУР,

кандидат медичних наук, директор,

Кременецький медичний фаховий коледж імені Арсена Річинського,

м. Кременець Тернопільської області

Педагогічні роботи лікаря Арсена Річинського⁸

Про організацію гігієнічного виховання і навчання учнів в українських школах та гімназіях часів Української Народної Республіки 1917–1920 років та національно-патріотичного виховання в Пласті. Проаналізовано підручник Арсена Річинського «Курс гігієни» (науки про здоров'я) та працю «До щастя, слави і свободи!» (про пластове виховання).

Ключові слова: *Арсен Річинський, Українська Народна Республіка, навчання, гігієна, школи, гімназії, пластове виховання.*

Пишучи про Арсена Річинського завжди вказують, що він лікар, етнолог релігії, громадський діяч, композитор, фотограф. Згадок про те, що він ще й педагог, ми не знаходимо, хоча в творчому доробку просвітителя є дві педагогічні роботи.

Арсен Річинський, після закінчення медичного факультету університету Святого Володимира, від 31 травня 1917 року до 9 квітня 1920 року виконує обов'язки лікаря Ізяславської повітової лікарні. Він був постійним лектором на курсах українознавства для вчителів в жіночій гімназії графині Блудової у м. Острозі. За свідченнями очевидців на його лекції приходило нараз до 400 слухачів.

Також А. Річинський викладав гігієну в Ізяславській вищій початковій школі. Тут він зіткнувся з проблемою відсутності підручників українською мовою.

⁸ Педагогічний пошук. 2022. № 3 (115). С. 81–84.

«...Тепер, пориваючи зі спадщиною дореволюційних часів, пора припинити старе обмосковлення наших дітей, що призводило їх тільки до жорстокого рецидиву безграмотности і занепаду нашої національної культури», – писала з цього приводу газета «Нова дорога» [2, с. 3].

Враховуючи ці обставини, А. Річинський видав підручник «Матерьяли до навчання гігієни (науки про здоровля)», як додаток до Вісника Ізяславської Повітової Народної Ради «Нова дорога». Перша частина книги вийшла в друкарні З. А. Трахтенберга [4], друга – в друкарні П. А. Кирчика [5] в 1918 році. В 1919 році автор об'єднав обидві частини книги в одну і назвав «Курс гігієни» (науки про здоровля). Підручник пристосовано до програми VII–VIII класів гімназій та ухвалено Міністерством Народної Освіти.

У підручнику особливий наголос зроблено на завдання гігієни в захисті населення від заразних хвороб. У той час у Росії, до якої належала більша частина України, від гострих інфекційних хвороб помирало в 6,5 разів більше людей, ніж у Швейцарії, та втричі більше, ніж в Австрії. На думку автора, виникненню такого становища в значній мірі сприяли вади виховання, особливо ж – «нехтування в школі природознавством і гігієною, наукою про людське здоровля» [4, с. 6].

У наступних параграфах книжки на тогочасному рівні знань стисло викладено морфологію та фізіологію бактерій, їх сапрофітних і патогенних форм, захисне значення спор, еволюцію мікробного світу. Всі бактерії поділено на коки, палички, вібріони і спірохети. І хоча такий поділ не вичерпує все різноманіття мікробів, у цілому він дає гімназістам достатнє уявлення про багатство форм цих примітивних представників живої матерії. Залежно від місця проживання і живлення всі бактерії поділено на паразитів і сапрофітів, однак справедливо зауважено, що такий поділ є умовний.

Перелічено та пояснено джерела інфекції (людина і тварина), шляхи і способи поширення інфекції, сприйнятливість людського організму до різних збудників.

Детально описано передачу збудника від хворої людини до здорової при безпосередньому контакті, з різними виділеннями (наприклад, з калом), які потрапляють у питну воду та ґрунт, через повітря «з курявою» (пил) або слиною, із забрудненими руками та через комах, зокрема комарів, мух, вошей. Наводяться конкретні хвороби, які передаються відповідним шляхом, наприклад, малярія – через укуси комарів з роду *Anopheles*; плямистий тиф (тепер він називається висипним) – через укуси вошей. Автор підкреслює, що збудники інфекційних хвороб не можуть проникнути через здорову шкіру, але лише через пошкоджену. Проте легко долають слизову оболонку кишок, наприклад бактерії черевного тифу. Водночас в окремому параграфі стисло описано корисну роль більшості

бактерій в життєдіяльності людини, рослин і тварин. Обґрунтовано стверджується, що живий світ не може існувати без мікроорганізмів.

Цікаво викладена «боротьба тіла з заразою»: «Між бактеріями й тілом людини розгортається справжня війна, котра кінчається різно, в залежності від сили противників». Звернуто увагу на значення вірулентності бактерій та мобілізації захисних сил макроорганізму, здатність останнього виробляти фактори відпору. Висловлюється припущення, що у крові людини з'являється отрута для бактерій (специфічні антитіла – Авт.). Чітко показана роль фагоцитозу в боротьбі з хвороботворними мікроорганізмами, спроможність людського організму виводити назовні збудників та їх токсинів, наприклад з калом і сечею бактерій черевного тифу.

Доволі точно наведено час від моменту зараження до появи перших клінічних ознак захворювання (інкубаційний період). Автор зазначає, що в цей проміжок відбувається розмноження збудника, який проник в організм людини, завдяки чому мікроб набирає патогенної сили. Підкреслено, що цей період має важливе значення в боротьбі з поширенням заразних хвороб. В оточенні хворого може бути якась кількість людей, що заразилися від нього, але ще здорові. Таких осіб треба виокремлювати та скеровувати в лікарню, щоб завадити дальшому поширенню інфекції. Описується карантин як дієвий захід від розвитку епідемій [1, с. 90].

В окремому розділі говориться про придбану несприйнятливність до інфекцій внаслідок перенесеної хвороби або завдяки щепленню. Описано вакцинацію від натуральної віспи, а також про вакцини від сказу, чуми, холери, черевного тифу, сироватку від дифтерії, менінгіту, дизентерії, правця, скарлатини, сказу тощо. Ці щеплення автор називає «влучними і дуже потрібними».

Перераховано тогочасні основні засоби дезінфекції: окріп, водяна пара, сильні кислоти, сода, сулема, негашене вапно, формалін, сірка, спирт, йод, перекис водню тощо та описано методику знезараження помешкання, де перебуває хвора людина, її виділень, одягу, посуду, меблів та інших побутових предметів, а також туалету, вигрібних і помийних ям. У дохідливій формі наведено найголовніші санітарні правила водопостачання і харчування, основи індивідуальної неспецифічної профілактики інфекційних хвороб. Автор справедливо зазначає, що боротьбою з епідеміями та опікою заразних хворих повинна займатися держава. У наступних параграфах вдало описано клінічну картину дифтерії, кашлюку, крупозного запалення легень, туберкульозу (сухоти), сифілісу, гонореї, трахоми, дизентерії, холери, черевного тифу, висипного тифу.

Друга частина книги, якій автор дав підзаголовок «Спеціальна фізіологія й гігієна», складається з 17 параграфів.

Перший параграф розділу Арсен Річинський назвав «Загальний погляд на природу людини», в якому він описує розвиток землі, рослин, тварин та людини за даними геології та палеонтології в «азоїчну, палеозоїчну, мезоїчну, кайнозоїчну, антропозоїчну» [4, с. 3–9] ери; розвиток людського зародка за даними ембріології від однієї клітини до дорослого організму та хімічний склад і життєві функції протоплазми.

В другому параграфі «Значінне шкіри і догляд за нею» автор детально описує три шари шкіри та механізм утворення загару; будову і значення волосся та догляд за ним; механізм утворення і значення сальних та потових залоз, розповідається про миття тіла в лазні, купання в ставку, загартовування організму та першу допомогу при пораненнях, опіках та відмороженнях.

В параграфі «Одежа» висвітлюється значення різних матеріалів для пошиття одягу; фарбування, крій та чистку одягу; види жіночого одягу, головні убори, постільну білизну та взуття. «Постільну білизну треба за день вивітрувати, а не вкривати урочистим накриттям, як це прийнято подекуди міщанською модою... На ногах носять обуття й панчохи: хто боїться застудитися, вживає зимою вовняні панчохи, а літом легкі – нитяні...» [5, с. 43].

Про вибір місця під забудову житлових будинків, прокладання і замоцуння вулиці, санітарний стан осель, будівельні матеріали і причини вологості в оселях, планування дому і даху, облаштування підлоги та стін описується в параграфі «Житло». «Будівельний матерьял, як і одежа, повинен бути плохим передатчиком тепла і разом повинен сприяти газообмінові між повітрям у будівлі та атмосферою» [5, с. 49].

В параграфі «Опал» описуються, крім натурального нагрівання житла, гігієнічні умови гарного опалення і тепломісткість палива, опалення каміном, мурованою, залізною піччю, вигоди, дефекти та облаштування центрального опалення. Подається тут інформація про чадний газ і невідкладну допомогу при отруєнні ним.

Параграфи № 19 та № 20 присвячені висвітленню значення провітрювання та сонячного проміння для життя природи і людини.

Гігієнічні умови штучного освітлення за допомогою свічок, газових ламп, світильного та водяного газу, електрики описані в параграфі «Штучне світло».

Становище ґрунту і правила утилізації відходів описані в наступному параграфі підручника. Висвітлені також питання хімічного складу ґрунту та його мікробна флора, облаштування каналізації та правила поховання померлих.

Анатомо-фізіологічні особливості будови шлунково-кишкового тракту та значення для харчування людини тваринної та рослинної їжі, різноманітних приправ, види посуду автор описує в наступних двох параграфах книги. Подані тут правила зберігання харчових продуктів, види та властивості спиртових напоїв.

«Від постійного зловживання спиртовими напоями та від щоденного вживання горілки навіть у невеликій кількості настає врешті хронічна форма спиртового затруєння, відома під назвою алькоголізму, котра виявляється різними психічними та фізичними ознаками дегенерації» [5, с. 155]. «Таким чином вживання спиртових напоїв треба визнати некорисним і шкідливим» [5, с. 156].

В наступних параграфах посібника висвітлюються питання значення води та характеристика водопостачання, анатомія та фізіологія органів дихання, хімічного складу атмосфери, значення фізичної праці в житті людини та гігієна дитячого віку. Слід відмітити, що комплекс дихальної гімнастики («вдихальної руханки»), який подається автором, корисно використовувати дотепер у дітей різних вікових груп.

Звичайно ж, лікар А. Річинський висвітлює в своєму підручнику питання догляду за зубами та яснами, причини розвитку цинги («гнилець») та її профілактику, запори та проноси і допомогу при них, першу до медичну допомогу при простудних захворюваннях, методи зупинки кровотечі, шкідливість куріння. Завершується друга частина підручника рекомендаціями про терміни ізоляції школярів при скарлатині, корі, краснусі, вітряній віспі, коклюші (кашлюку), епідемічному паротиті (свинці), дифтерії та віспі, які були ухвалені Медичною Радою 7 квітня 1897 року [5, с. 224].

Передмову свого підручника А. Річинський закінчує словами: «Сподіваюся, однак, що моя книжечка буде корисною не тільки для школярів, а й для тих темних, глухих закутків мого рідного краю, де ще так міцно затремуються всякі бабські забобони, – де нігди не переводяться страшні пошести (епідемії), – де народ поняття немає, як боронитися від них і як взагалі доглядати за своїм здоров'ям, за своїм найдорожчим багатством. Вірю також, що національна українська ідея не вмре, а розцвітатиме з новою силою, і в цій величній сімфонії нашого відродження і моя маленька праця не лишиться неплодю» [4, с. 4].

Якщо перша робота була про гігієнічне виховання української молоді, то друга присвячена національно-патріотичному вихованню. Мова про працю Арсена Річинського «До щастя, слави і свободи!» (про пластове виховання), написану ним і видану у Львові в 1930 році, коли він вже проживав і працював у Володимирі.

Серед спортивних організацій Західної України (Сокіл – 1891, Січ – 1900) чільне місце зайняв «Пласт» (1911), покликаний виховати молоду еліту українського народу у всіх сферах суспільного життя: у політиці, культурі, науці, економіці, фізичній культурі і спорті.

Як полум'яний патріот та вдумливий аналітик А. Річинський бачив завдання Пласту в умовах поразки національно-визвольної боротьби (1918–1920) та засилля на нашій землі ворогуючих сусідів. Віки, неволі наголошував він, привели до занепаду «життєвого інтересу самозбереження», що зумовило «занепад соціального інстинкту» [3, с. 218].

Перший розділ праці автор назвав «Про деякі сторони нашого національного характеру та про виховання волі». Він пише: «У вирі історичних подій Українському народові судилося лише зрідка – раз на кілька століть – зазнати благословенної свободи, – неначе на те, щоби ще більше тужити за нею» [3, с. 218]. Арсен Річинський досить тонко характеризує, як довголітня неволя вплинула на національну вдачу українців і про хиби національної вдачі. А тому «чи вдасться нам витворити сильні характери, з великим почуттям відповідальності, а разом сміливі, відважні, скорі в рішенню, енергійні в діланню, неугнуті, – від того буде в значній мірі залежати наша будучність» [3, с. 219]. Далі він наводить приклади і методи виховання волі англійцями «щоби витворювати характери гармонійно всесторонні» [3, с. 220].

В розділі «В пласті росте новий люд» А. Річинський характеризує дружину «індіанських хлопців» або «товариство березової кори в Америці», скавтінг (звїздунство) в Англії, яких на Кубані називали пластунами, бо вони «стараються помічати все навколо й по тих слїдах, які залишає в природі кожна подія» [3, с. 224]. «Отже: – робить висновок А. Річинський, – Пласт є організацією молоді для всестороннього патріотичного самовиховання» [3, с. 227].

Далі він зазначає: «Передовсім члени пластової держави зростають з ідеєю непорушного авторитету пластової влади, щодо котрої обов'язує безумовний послух. А що вся влада тут з вибору, то цей послух означає врешті виконання власної ж волі» [3, с. 227]. «Для українців таке заціплення ідеї авторитету та при звичаєння до карности має особливу увагу. Досить згадати, що занепад римської імперії Гуельмо Фереро пояснює власне упадком всякого авторитету в тодішнім суспільстві. Раб завжди кориться тільки чужому авторитетові, не вміючи й не бажаючи узнавати владу свою, проти котрої він усе бунтується. Тим часом не навчившись послуху своїй владі, ніхто не зможе вимагати послуху від інших. Треба самому вміти слухатися, щоби вміти приказувати» [3, с. 228].

На сторінках брошури автор розмірковує про значення пластових організацій, ділиться досвідом відвідин таборів Пласту в Галичині, історію пластового руху в Україні, зосереджує увагу на міжнародному значенні пластового руху як трибуни, з якої можна пропагувати у світі ймення українство і Україна, наводить багато схем з орієнтування на місцевості і світлин з життя пластунів.

Нехай же радо, з довір'ям відгукнеться кожний з нас, зачувши бадьорий, життєрадісний пластовий спів: «Не зломим ми своїх, присяг... Веде нас гордо вільний стяг до щастя, слави і свободи!», – такими словами завершує А. Річинський свою працю [3, с. 256].

Сьогодні, коли ми маємо незалежну державу, в якій відбувається реформування шкільної освіти, педагогічні праці Арсена Річинського як ніколи актуальні в плані гігієнічного та національно-патріотичного виховання української

молоді. Варто було б в шкільну програму повернути таке глибоке вивчення гігієни та невідкладної домедичної допомоги, як це передбачалось програмою для шкіл та гімназій періоду УНР.

Джерела та література

1. Андрейчин М., Мазур П., Йосик Я. Інфектологічні міркування в підручнику Арсена Річинського «Курс гігієни» (1912 рік). *Матеріали ІХ Річинських читань з міжнар. участю «Арсен Річинський в житті Заславицини і в контексті української науки»*. Київ–Кременець–Ізяслав, 2017. 140 с.
2. Нова дорога. 1918. № 1–2. 10 берез. 36 с.
3. Річинський А. До щастя, слави і свободи! *Матеріали VIII Міжнар. Річинських читань до 120-річчя з дня народження Арсена Річинського* : наук. зб. / за ред. А. Колодного та П. Мазура. Київ–Кременець, 2012. С. 216–258.
4. Його ж. Матерьяли до навчання гігієни: (науки про здоровля) в середніх класах гімназій та вищих початкових школах. *Ізяславль на Волині*, додаток до «Нової дороги» – Вістника Ізяславської Повітової Народної Ради. 1918. Ч. І. 151 с.
5. Його ж. Матерьяли до навчання гігієни: (науки про здоровля) в середніх класах гімназій та вищих початкових школах. *Ізяславль на Волині*, додаток до «Нової дороги» – Вістника Ізяславської Повітової Народної Ради. 1918. Ч. ІІ. 228 с.

УДК 929:087.5:821.161.2

Наталія МАРЧЕНКО,

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник, Інститут біографічних досліджень,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, м. Київ

Персоналії «дитячих письменників» як важлива складова педагогічного краєзнавства

Розглянуто персоналії «дитячих письменників» як осібногo цеху українських літераторів і типу художнього обдарування. Визначено їх роль і місце в системі педагогічного краєзнавства.

Ключові слова: *біографістика, біографіка, дитячі письменники України, педагогічне краєзнавство.*

Поняття «дитячий письменник», яким зазвичай окреслюють коло авторів які пишуть для дітей і юнацтва, є на сьогодні досить розмитим, оскільки відсутня чітка класифікація та параметри зарахування до цієї категорії персоналій. Поряд із власне «дитячими письменниками» (пишуть саме і лише для дітей, є окремим авторським цехом і мають специфічний тип обдарування, як ось В. Нестайко, Гр. Бойко, С. Дерманський та ін.) у межі цього поняття увійшли митці, які свідомо

та рівноцінно впродовж життя писали і для дітей, і для дорослих (як ось Леся Українка, М. Стельмах, А. Кокотюха та ін.), а також автори, котрі жодним чином не мали б означуватися як «дитячі» (ніколи свідомо не писали для дітей, але були уведений до шкільних програм (як ось Т. Шевченко), або ж мали поодинокі тексти, адресовані дітям (як ось, Л. Костенко, О. Гончар та ін.).

Найбільшої уваги з боку педагогічного краєзнавства потребують нині власне «дитячі письменники», значні масиви біографій котрих досі не досліджені. Сталося так зокрема тому, що коли твори певного автора вивчали лише у молодшій школі, його доля навіть у довідковій літературі обмежувалася роками дитинства та згадками про появу основних видань, залишаючи поза науковим дискурсом доросле життя та здобутки в інших сферах (скажімо, мало хто згадує про роль В. Нестайка в становленні редакторської школи книговидання для дітей, формуванні низки знакових українських літераторів та ілюстраторів тощо). Водночас саме «власне дитячі письменники» здебільшого були і залишаються безпосередньо дотичними педагогічному дискурсу, оскільки довгий час ідентифікація «дитячого» письменника прямо корелювалася з педагогічною діяльністю та навіть висувалася вимога її підпорядкування останній, а багато хто з цієї групи авторів були педагогами, мали педагогічну освіту, долучилися до створення посібників для шкільництва та активно співпрацювали з педагогічною пресою.

Традиційно у межах педагогічного краєзнавства «дитячі письменники» виступають персоналіями, чий творчий і життєвий шлях відображається у вже знаних чи модернізованих формах, як то у шкільних музеях (скажімо, Гр. Бойка у с. Оленівка на Донеччині) чи сайтах (як ось, Володимир Малик на сайті, створеному у Лубенах на Полтавщині (URL: <http://malyk.ho.ua>) тощо. Також їх зазвичай долучають до місцевих видавничих проєктів, присвячених популяризації життєписів земляків (як ось аудіо книга для підлітків Наталії Дев'ятко «Скарби Олександра Поля» (URL: <https://youtu.be/stHoNXnBFaA>) та арт-бук для молодших школярів «Я, Олександр Поль» Д. та В. Капранових, М. Паленка, Е. Слободянюк, Н. Дев'ятко та Д. Каюка, створені в ході загальноміської програми «Рік Олександра Поля у Дніпрі»).

Натомість найпродуктивнішим і цікавим для дітей досвідом нині стало безпосереднє залучення письменників, які пишуть для дітей до педагогічних краєзнавчих проєктів. Так, поетеса та багатолітня редакторка журналу «Малютко» Оксана Кротюк зініціювала та проводить Всеукраїнський конкурс «Літературна візитка» (URL: <https://litvizytka.org.ua/imena>), у ході якого школярі різного віку уже створили 135 вебсайтів про письменників, використовуючи найрізноманітніші форми й методи опрацювання матеріалу (відеофільми, фотоархіви й фільмотеки, мапи пам'ятних місць, відеоінтерв'ю, буктрейлери, електронні видання та ін.) та промоції персоналії (програми на місцевому радіо

й телебаченні, читання, вистави тощо. Також оригінальним і напрочуд дієвим способом формування локальних ідентичностей як складових єдиного громадянського простору країни стали видавничі проекти, що включають у себе безпосередню взаємодію автора з юним читачем-краєзнавцем, як ось «Наші. Інженерна історія України» Олени Шульги (URL: <https://nashi.engineeringweek.org.ua/ukraine/index.php>; школярі досліджували історію свого міста чи села, аби відшукати інформацію про понад 50 відомих і призабутих українських інженерів), або проект Ольги Герасимової «Еллісів та еллісівці. Українці в Норвегії», що розкриває сучасний погляд дітей в Україні та діаспорі на історичну постать (Єлизавету Ярославну), яка єднає їх крізь час і простір (творилася у співпраці з Українською школою «Еллісів» в Осло та школярами України).

Також цікавою та продуктивною формою залучення школярів до краєзнавчої роботи з «дитячими письменниками» є створення аудіо- та відео архівів (скажімо, записування спогадів нині живих дитячих письменників про перебування у Вашому краї чи оповідей місцевих авторів про події постання незалежності в Україні, російсько-українську війну; аудіо- чи відео фіксація історії появи тих чи інших текстів, героїв тощо). Вагомою складовою «родинних історій» можуть стати проекти, присвячені дитячому авторові (чи й одній книзі), на творах якого зросло кілька поколінь (скажімо, «Веселинки» Гр. Бойка, «Тереадори з Васюківки» В. Нестайка та ін.).

Переконана, що персоналії «дитячих письменників» як і вони самі були і залишаються вагомою складовою та невтомним рушієм педагогічного краєзнавства, вартим уваги та пошанування.

УДК – 908:374

Володимир ПАРАЦІЙ,

старший науковий співробітник,

Бережанський краєзнавчий музей, смт Бережани, Тернопільська область

Краєзнавство як зміст і форма педагогічної діяльності

(з досвіду Бережанської гімназії кін. XIX ст. – 1930-х рр.)

Проаналізовано краєзнавчий аспект педагогічної творчості в Бережанській гімназії др. пол. XIX – поч. XX ст. на інформаційній підставі розвитку краєзнавства загалом, зокрема – краєзнавства педагогічного. На рівні організаційно-методичному окремі традиції шкільного краєзнавства можуть бути корисними для сучасних педагогічно-краєзнавчих ініціатив.

Ключові слова: *Бережанська гімназія, педагогічне краєзнавство, історія батьківського краю, туристичні мандрівки, екскурсії*

При узагальненому визначенні: «Краєзнавство – збір, накопичення і популяризація відомостей про певну територію з різних аспектів: географії, геології, метеорології, рослинного й тваринного світу, населення, господарства, історії, культури тощо. Краєзнавство є також суспільним рухом» [8, с. 91]. Тоді як: «Краєзнавство шкільне – освітньо-виховна робота, яка полягає у всебічному вивченні на уроках і в позакласній роботі частини країни (області, району, міста тощо). Основним завданням краєзнавства є вивчення природи, населення, господарства, історії та культури рідного краю з пізнавальною, науковою, навчальною, виховною, практичною метою. Краєзнавчий матеріал на уроках допомагає розкриттю загальних закономірностей явищ, які вивчаються, підвищує інтерес і глибину розуміння навчального предмета, збагачує учнів знаннями про свій край і перспективу використання місцевих ресурсів. Краєзнавча робота учнів дає цінний матеріал для науки й народного господарства (розвідка корисних копалин, гідрологічні й фенологічні спостереження, визначення фунтів, рослинності тощо)» [4, с. 179]. Це, майже універсально-довідникове визначення важко заперечити, коли сам хочеш бути лише об'єктивним, а не оригінальним.

Так само об'єктивним, методично-продуманим можна вважати нижче цитоване визначення змісту та завдань шкільного (учнівського, педагогічного) краєзнавства. А це: «У сфері освіти краєзнавство розглядається, перш за все, в контексті задоволення різноманітних пізнавальних потреб підростаючого покоління, формування відповідної системи цінностей щодо пізнання навколишнього світу. Причому, краєзнавство на всіх освітніх рівнях сприяє розвитку психічних, соціальних, моральних, патріотичних, національних, мультикультурних функцій виховання, забезпечуючи всебічний розвиток особистості, організацію вільного часу, власне кажучи, є основою психічного, соціального, морального, патріотичного, національного, мультикультурного, екологічного, естетичного та оздоровчого виховання.

Краєзнавство можна розглядати, певною мірою, як іскру, котра запалює інтерес до дослідження чинників сенсу вивчення свого краю. Причому, однією із форм краєзнавчої діяльності є організації пізнавальних туристичних заходів щодо вивчення рідного краю, його природних, історичних та архітектурних цінностей. Організацію екскурсій і туристичних поїздок, літніх таборів та зелених шкіл можна вважати важливим чинником навчально-виховного процесу сучасної молоді у формуванні її бережливого ставлення до надбань своєї держави. Функції, принципи, методи і організаційні форми таких видів виховної роботи найбільшою мірою розвивають знання про навколишній світ, природні, архітектурні, та історичні пам'ятки і є основним джерелом діяльності педагогів у вихованні патріотів своєї держави, які володіють сучасним рівнем пізнавальних цінностей» [12, с. 34–41].

І також: «Історичне краєзнавство в школі відіграє суттєву педагогічну роль у трудовому, моральному, естетичному та патріотичному вихованні. Воно є невід'ємною складовою історичної освіти у школі. Власні спостереження учнів щодо життя, праці, побуту населення виводять їх поза межі уроку, школи, розширюють їхній світогляд, сферу інтересів, розвивають спостережливість, спонукають до вдумливого ставлення до суспільних явищ. У школі пріоритетне значення мають не стільки результати історико-краєзнавчих досліджень, як їхнє освітньо-виховне значення. Залучаючи учнів до історико-краєзнавчої діяльності, учитель допомагає їм встановити взаємозв'язок між загальноісторичним та місцевим матеріалом. Саме краєзнавство загальне робить конкретним, образним, емоційним, усвідомленим» [2, с. 263–290].

Своє місце знаходить і визначення навчальної екскурсії, як «форма організації навчання в умовах виробництва, музею, виставки, природного ландшафту з метою спостереження та вивчення тими, хто навчається, різних об'єктів та явищ дійсності». Вона – екскурсія – «передбачає особливу організацію взаємодії педагога та учнів» [7, с. 3].

Таким чином, понятійний аспект педагогічного краєзнавства (предмет, завдання, напрями роботи, екскурсійний та загалом мандрівний аспекти), підходи до нього, а також його основні компоненти – усе це достатньо проаналізовано та окреслено [5, с. 96–99; 10, с. 38–44]. Залишається лише зрозуміти роль історичної традиції пізнання краю та її місця в сучасному педагогічному краєзнавстві.

А це роль доволі важлива. Адже знання методичних розробок минулих часів (років, десятиліть) дозволяє уникати помилок, вибрати краще та раціональніше, пристосувавши старі позитивні проекти до умов педагогічно-краєзнавчого сьогодення. Тому, безумовним для нас є те, що історичні аспекти регіонального освітньо-краєзнавчого руху повинні стати об'єктом вивчення (і запозичення позитивних методологічних розробок) на рівні сучасного розвитку педагогічного краєзнавства. Особливо, якщо вже наприкінці XIX – початку XX ст. краєзнавчий рух на західноукраїнських землях був доволі результативним. Зокрема – й через призму освітньо-виховного характеру.

Це був паеріод становлення краєзнавства, намагання визначити його в тогочасному інтелектуальному, пізнавальному та виховному просторі. За твердженням львівського дослідника Р. Голика: «Продукт культури XIX–XX ст., краєзнавство довгий час залишалося синтетичною дисципліною, що поєднувала географію з філологією, етнографією, археологією та «чистою» історією. Водночас професійний статус тих, хто його пропагував, довгий час залишався невизначеним. Прикладом цьому може служити тогочасна Галичина. Тут регіональне краєзнавство опинилося на перетині двох протилежних тенденцій: його прагнули перетворити на окремий різновид діяльності, проте

довго сприймали як один з варіантів туризму чи одним зі способів проведення вільного часу» [1, с. 77].

Але безумовно, у краєзнавстві з самих його початків було закладено виховне та пізнавальне підгрунття. Мандрівки по рідному краї підсвідомо виховують почуття любові до «малої батьківщини», далекі поїздки з пізнавальною метою розширюють кругозір й світогляд мандрівника. Тому їх можна апріорно включати у педагогічний процес на рівні допоміжних навчальних дисциплін й прийомів виховного процесу.

Ще в 1883 р. студентське «Академічне братство» створило «Етнографічно-статистичний кружок» для, згідно повідомлення І. Франка (в листі до Михайла Драгоманова), «студіювання життя та світогляду». Розроблена І. Франком Програма діяльності передбачала два напрямки:

– збір матеріалу з статистики та етнографії (із залученням широкого кола осіб і складанням вичерпної бібліографії);

– збір матеріалів «з народу» шляхом мандрівок по краю.

На відкритті гуртка І. Франко виголосив доповідь «Статистика яко метода і яко наука», означивши і видавничі проекти мандрівництва – збірник «В дорогу» [11, с. 128–130].

А в статті «Галицьке краєзнавство», вперше видрукованої польською мовою у випусках газети «Kurier Lwowski» за 1892 рік, Іван Франко зауважує: «Наука краєзнавства... в інших країнах, особливо в Німеччині, Данії, Швеції, становить один з найважливіших предметів шкільного навчання, починаючи вже з початкових шкіл... Адже це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе свіжим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму» [9, с. 116–117].

Це твердження – нині не відкриття, адже воно уже понад століття позитивно сприймається на європейському культурно-освітньому просторі. Краєзнавчий (краєзнавчо-туристичний) спектр запроваджувався і в практику навчального процесу та виховання старої Бережанської гімназії (принаймні з др. пол. XIX ст.).

Так, згідно Звіту директора Матеуша Куровського за 1874–1875 навчальний рік, серед надобов'язкових предметів у третьому-четвертому та шостому-сьомому класах Бережанської гімназії згадувалася, зокрема, й «історія батьківського краю». Серед викладачів курсу – д-р Маурицій Мацішевський – відомий у майбутньому краєзнавець. Предмет викладався «у чотирьох класах по годині щотижнево». У вказаному навчальному році його відвідувало 83 учні.

«Краєзнавчими» за змістом були й пропоновані у гімназії самостійні роботи. Приклад: серед тематичних завдань з польської мови (п'ятий клас, перше півріччя) були зокрема:

- Опис Бережан;
- Мандрівка до Раю (красового передмістя Бережан).

На друге півріччя додавалися теми:

- Опис Ринку в Бережанах;
- Опис родинного дому.

А серед тематичних завдань з руської (української) мови (також у п'ятому класі) подавалися й наступні:

- Опис ярмарку в Бережанах;
- Описи народних свят.

У цей ж час з'являються короткі згадки про музейні гімназійні збірки: природничі, нумізматичні [24, s. 41, 51, 53, 62–63].

Тенденція до пропонування творчих завдань краєзнавчого характеру продовжується і в наступні навчальні роки. У Звіті директора гімназії (згаданого вже М. Куровського) за 1875–1876 навчальний рік серед завдань для письмових робіт з польської мови за п'ятий клас були й такі:

- Опис замкової каплиці;
- Опис Бережан з Бернардинської гори;
- Опис Парафіяльного костьолу.

А серед завдань з руської (української) мови значилися теми:

- Опис родинного місця;
- «Які приємності подає мешканцям Бережан поблизький став».

Зберігається серед надобов'язкових предметів й краєзнавство (у чотирьох класах по годині щотижнево). Уже згадуються, як наявні, музейно-експозиційні, збірки кабінету натуральної історії [25, s. 23–24, 34, 36].

Подібні повідомлення дублюються і в подальших звітах – за 1881 й 1884 рр. (при тому ж Матеушу Куровському); також – у наступному десятилітті.

Так, у звіті директора гімназії Францішека Гржегорчика за 1892 р. зазначається, що учитель історії та географії читає ще й надобов'язковий предмет – історія краю (у третьому, четвертому та шостому класах по одній годині тижнево). А серед письмових тем з польської мови у п'ятому класі пропонувалися й такі:

- Замок Бережанський під поглядом топографічним та історичним;
- Опис спільної мандрівки до «Монастирка», яка відбулася 24 жовтня 1891 р.

З руської (української) мови у п'ятому класі також пропонували теми «краєзнавчих» письмових робіт, а саме:

- Різдв'яні свята у нашому краї;
- Опис родинного місця;
- Йорданські свята у Бережанах.

У шостому класі серед пропонованих тем була й наступна: «Порівняти людське життя з мандрівкою» [26, s. 54, 61–62, 66]. Близькими за змістом були навчальні пропозиції на 1895 рік (за директорства того ж Францішека Гржегорчика).

Принагідно слід зауважити, що тогочасні кореспонденції І. Франка «Вандрівка руської молодіжи» в газеті «Діло» (перша – 30 липня 1884 р., друга – п'ятого серпня 1884 р.) аналізують мандрівки у Карпати як форму пізнання історії, господарства, занять; так і спосіб з'єднання з народом. Це, на думку Івана Франка, робота на користь русинства; продумана, чітко організовуна й методично обґрунтована акція [6, с. 175–183].

Упродовж 1903–1906 навчальних років «надобов'язковий» предмет «Історія родинного краю» («краєзнавство») (три-чотири години додаткового тижневого навантаження) читає у Бережанській гімназії відомий пізніше історик Степан Томашівський [18, s. 5; 19, s. 29; 20, s. 5–6; 21, s. 5–6].

Проблема краєзнавства як фактору пізнавального та виховного починає якісно осмислюватися на професійному (державному та громадському) рівні. Зокрема, на засіданні краєзнавчого товариства у Варшаві 10 листопада 1909 р. д-р. Людомир Савіцький виголосив доповідь на тему «Географія і краєзнавство», яка була опублікована. Автор комплексно прослідковує взаємозв'язок географії та краєзнавства, особливо й через географію як науку – дослідницю конкретних просторових явищ, витворів. У вступі автор відзначає наступне: «Пізнання батьківського краю... є нашим громадським обов'язком, але й менше також милим заняттям, укріпленням духу і тіла». Адже: «Природа завжди є свіжа, здорова, весела та вільна» [17, s. 3–4].

Особливого значення (пізнавального та виховного) надавалося краєзнавству після Першої світової війни. Слід зазначити, що від часу становлення «другої Речі Посполитої» проблемі краєзнавчого туризму (й, загалом – туризму та краєзнавству), особливо серед молоді, почали надавати великого (державного) значення.

Тоді ж Польським краєзнавчим товариством було випущено методичний збірник (об'ємну за змістом розробку) з організації та проведення краєзнавчих мандрівок. У 1919 р. ця методичка, переосмислена та тематично доповнена, видана (у Варшаві) вдруге. Текст охоплював питання значимості туристичних краєзнавчих мандрівок, їх організація та безпосереднє проведення, відповідна кількісна основа, техніка безпеки, гігієна на маршруті. Також подавалася основа знань з флори та фауни, археології, історії архітектури, етнології, фольклору, геології. Аналізувалися питання щодо використання фототехніки під час краєзнавчих мандрівок. Самі ж мандрівки трактувалися як дидактична, виховна й патріотична (під кутом пізнання рідного краю) дія [14, s. 189].

Уже в 1921 р., при сприянні Міністерства релігійних визнань та народної освіти, було видано розробку д-ра Станіслави Немцовой «Методика праці в краєзнавчих товариствах молоді» (накладом редакції часопису «Orli lot» («Орлиний політ» – туристично-краєзнавче періодичне видання для молоді), як перший випуск його бібліотечки). У редакційній замітці методичка трактувалася як видання,

що формує «підвалини організованої краєзнавчої діяльності». Тут осмислюються проблеми молодіжного краєзнавства, аналізується наявний картографічний матеріал (зокрема, й по країнах Європи). Акцентуючи увагу на видах краєзнавства, автор відноситься до прихильників його об'ємного тематичного трактування (природознавче, людинознавче, мистецтвознавче, інше). Окремий розділ має назву «Нарис організації мандрівок краєзнавчих по південних землях Польщі», де подано й чисельну та різноманітну за змістом бібліографію по проблемі [15, 32 с.].

Ці пропозиції, практичні дії прямо чи дотично мали відношення й до професійної діяльності педагогів Бережанської гімназії. Зокрема, у названому навчальному закладі (згідно звіту директора Романа Кестліха за 1920/1921 навчальний рік) походить, як обов'язковий елемент навчального процесу, організовуються учителями географії та природознавства перш за все з пізнавальною метою [22, с. 8]. Ця ідея трактується і в директорському звіті за наступний – 1921/1922 – навчальний рік [23, с. 8].

Підтвердженням краєзнавчих зацікавлень бережанської гімназійної молоді слугують матеріали однієї з гімназійних одноднівок [13, с. 92]. Тут вміщено публікації гімназистів про замок, інші архітектурні об'єкти, «Райський» палац, екскурсійні маршрути по краю та за межі Бережанщини (навіть дуже далекі – як, наприклад, до Балтійського моря). Загалом осмислювалося минуле та сьогодення краю, життя гімназії.

Описувалися учнями враження від місцевих мандрівок – зокрема від «Чортового каменя» в урочищі «Монастирок» до Райського палацу (учня 8 класу Євстахія Ковбасюка). У краєзнавчих довідниках окремі околиці Бережан романтизовано рекламуються як місцевість, «освячена через культ поганський» (Чортів камінь «з яким в'яжуться повір'я людські», Бабина гора, Лиса гора «неподалік від ставу»).

Ділилися гімназисти враженнями про закордонні поїздки – до Балканських країн, Туречини й Угорщини (учня 5 класу Оттона Рубінека). Аналізувалася й геологічна структура Бережанщини (Маріан Якобець – учень 7 класу). Молодими авторами аналізувалося географічне положення Бережан, геологічна будова краю, опис ставу та «Чортового каменя» в урочищі «Монастирок».

Отримував своє розуміння й Краснопушчанський монастир (пізнаний через популярні легенди), Біщенський костюл, Райський палац. І, як підсумок, можна процитувати наступні слова молодої особи: «...околиці Бережан є не тільки красиві, тим самим створюючи естетичне задоволення, тут також знаходяться дуже цікаві історичні пам'ятки, котрі повинні бути метою культурницьких мандрівок».

І при такому переліку, об'єктивним і справедливим (якщо не звертати увагу на ідеологічну складову) видається наступне (офіційне) твердження: «Капіталом

польським є молодь». Вона є «...капітаном і багатством великої Польщі, становить предмет сердечної опіки і турботи» [16, с. 88, 115].

Пропонована проблематика далеко неоднозначна, особливо з сучасного погляду. У державі з складними міжнаціональними взаємовідносинами (а такою безумовно була й «друга Річ Посполита») будь-який вид діяльності мав ідеологічне підґрунтя. Зокрема й туристично-краєзнавча сфера – сфера, навколо якої зосереджується процеси виховні та пізнавальні, інформативні та популяризаційні, безумовно – ідеологічні, при якій державницька нація (не завжди – титульна в регіоні) має перевагу для власної презентації (адже підтримується на урядовому рівні).

Але вона (проблематика) потребує свого осмислення, як і загалом історичний процес чи історичний чинник, що часто є підставою для дій у пізніші часи. А така підоснова прослідковується. Адже традиції молодіжного туризму, зокрема – туризму краєзнавчого – проєктовані протягом кінця XIX та перших десятиліть XX ст., мають свою перспективу в сьогоденні; зокрема, на рівні відродженої Бережанської гімназії – гімназії з українським національним духом й світоглядом.

Сучасні висновки щодо гуманізації освіти передбачають «повернення освіти до цілісної картини життя інасамперед – до світу культури, людини, до олюднення знання і формування гуманітарного системного мислення... головний зміст якої – підготовка людини до гуманних, моральних стосунків з природою, усвідомлення нею свого місця і ролі в подальшому розвитку цивілізації» [8, с. 36]. Тому: «Перспективними напрямками подальших досліджень є проблеми виховання школярів у процесі історико-краєзнавчої діяльності, педагогічні засади використання краєзнавства у різних типах навчальних закладів...» [10, с. 42]. І, далі: «Краєзнавство є важливим та ефективним напрямом гуманітарної освіти і виховання. Краєзнавство у навчальних закладах як джерело додаткових знань і виховний засіб є визначальним чинником залучення учнів та студентів до вивчення своєї місцевості, забезпечення розуміння зв'язку глобальних, національних і регіональних аспектів у вирішенні сучасних проблем. Використання краєзнавчих матеріалів у викладанні шкільних предметів і практичне застосування набутих знань про рідний край надають широкі можливості для підвищення інтересу учнів та студентської молоді до культурно-історичної спадщини українського народу, формування світогляду і національної гідності молоді [3, с. 291–294].

Тому, названі та проінтерпретовані факти – це не лише історичний екскурс. Це ще й приклади тих позитивних традицій, які потрібні педагогам сучасним. Особливо в цей непростий час, коли національне (і «рідне») виховання відіграє ключову роль навіть у перспективі існування нації та взаємоіснування народів. Адже (знову звернемось до осмисленого та опублікованого): «Важливим завданням педагогічної науки і практики є забезпечення етнізації – природного

входження дітей до духовного світу свого народу, нації як елемента загальнолюдської культури, позбавленого національної обмеженості та егоїзму. Це вимагає єдності національного і загальнолюдського у формуванні національної самосвідомості і патріотичних почуттів у дітей та молоді. Національне самовизначення особистості (віднесення себе до певної нації, відданість їй, любов та інтерес до всього національного) за такої умови не перероджується у національний егоїзм і негативне ставлення до інших націй, адже людина, яка має високу національну свідомість, поважатиме й інший народ. Надійним фундаментом, на якому успішно формуються національна свідомість і самосвідомість, патріотизм є краєзнавство, яке пронизує своїми різноманітними функціями навчально-виховний процес» [10, с. 38].

Тому, в подібних обставинах вчителю-історикю (як і географу, філологу, біологу) не бути краєзнавцем – якимось, вважаємо, ненормально.

Джерела та література

1. Голик Р. Серед карт й путівників: краєзнавство, відпочинок і туризм в рецепції галичан XIX – першої половини XX ст. *Краєзнавство*. 2014. № 1.
2. Голубко В., Федик І., Дудяк О. Історичне краєзнавство в навчальних курсах середньої школи. *Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень* : курс лекцій. Львів, 2011. Ч. 2.
3. Його ж. Особливості краєзнавчої роботи у вищих навчальних заклад. *Історичне краєзнавство. Напрями та методи історико-краєзнавчих досліджень* : курс лекцій. Львів, 2011. Ч. 2.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ, 1997.
5. Кузьма-Качур М., Горват М. Основи краєзнавства : навч. посіб. Київ, 2017.
6. Подорожі в Українські Карпати : зб. / упоряд. і вступ. ст. М. Вальо. Львів, 1993.
7. Словник педагогічних термінів (підготовлений викладачами кафедри педагогіки та психології Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана під керівництвом д. п. н. професора Л. Савенкової). Київ, 2008.
8. Словник термінів і понять сучасної освіти / уклад.: Л. Михайлова, О. Пагава, О. Проніна ; за заг. ред. Л. Михайлової. Северодонецьк, 2020.
9. Франко І. Галицьке краєзнавство. *Франко І. Повне зібрання творів у 50-и томах*. Київ, 1986. Т. 46. Кн. 2.
10. Чепіль М. Краєзнавство як чинник патріотичного виховання в українській педагогічній думці (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». Дніпропетровськ, 2015. № 1.
11. Якимович Б. Книга, просвіта, нація. Видавнича діяльність І. Франка у 70–80-х рр. XIX ст. Львів, 1996.
12. Denek K. Krajoznawstwo i związana z nim edukacja. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка* : зб. наук. пр. Київ, 2012. Вип. 3.
13. Jednodniowka mlodzieży gimnazjum państwowego w Brzeżanach. Brzeżany, 1929.

14. Metodyka wycieczek krajoznawczych. Warszawa, 1919.
15. Niemcowa S. Metodyka pracy w kolach krajoznawczych mlodzieży. Krakow, 1921.
16. Radziminski J. Budujeme Polski. Warszawa, 1939.
17. Sawicki L. Geografia a krajoznawstwo. Warszawa, 1909.
18. Sprawozdanie dyrekcyi c. k. gimnazyum w Brzeżanach za rok szkolny 1903. Brzeżany, 1903.
19. Sprawozdanie dyrekcyi c. k. gimnazyum w Brzeżanach za rok szkolny 1904. Brzeżany, 1904.
20. Sprawozdanie dyrekcyi c. k. gimnazyum w Brzeżanach za rok szkolny 1905. Brzeżany, 1905.
21. Sprawozdanie dyrekcyi c. k. gimnazyum wyzczego w Brzeżanach za rok szkolny 1906. Brzeżany, 1906.
22. Sprawozdanie dyrekcyi gimnazium panstw. w Brzeżanach za rok szkolny 1920–1921. Brzeżany, 1921.
23. Sprawozdanie dyrekcyi gimnazium panstw. w Brzeżanach za rok szkolny 1921–1922. Brzeżany, 1922.
24. Sprawozdanie dyrektora c.k. wyzszego gimnazium w Brzeżanach za rok szkolny 1875. We Lwowe, 1875.
25. Sprawozdanie dyrektora c.k. wyzszego gimnazium w Brzeżanach za rok szkolny 1876. We Lwowe, 1876.
26. Sprawozdanie dyrektora c.k. wyzszego gimnazium w Brzeżanach za rok szkolny 1892. Brzeżany, 1892.

УДК 821.161.2(71)'06-3.09:7.04Волиняк

Максим ЯБЛОНСЬКИЙ,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший викладач кафедри соціальних комунікацій,
Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк

Дитячі образи у прозі Петра Волиняка

Проаналізовано художню прозу журналіста, редактора та видавця Петра Волиняка. У контексті наукової проблеми презентовано навчальну та художню літературу для дітей, журнал «Соняшник» (1956–1961), що побачили світ у видавництві «Нові Дні» (Зальцбург (1946–1948); Торонто (1950–1969)).

Дослідницька увага зосереджена на ідейно-художній специфіці дитячих образів в таких зразках малої прози, як «Лист із Волині», «Де предки спочили...» (збірка «Земля кличе» (Зальцбург: Нові Дні, 1946)), «Мати», «Що одна писанка наробила», «Перша буква». Наратив оповідання «Лист із Волині» – розповідь Василька про долю дітей репресованих батьків; у фрагменті «Де предки спочили...» актуалізовано ідею вільної особистості та відродження нації; в оповіданні «Мати» відтворено трагедію голодомору в українському селі. Закцентовано на антитоталітарному характері творів. Актуалізовано дидактичний

характер оповідань «Що одна писанка наробила» та «Перша буква», призначених для дитячого читання.

Ключові слова: літературне краєзнавство, педагогічне краєзнавство, література для дітей та юнацтва, україноцентризм, українська діаспора, Петро Волиняк, редакційно-видавнича діяльність, журналістика, часопис для дітей «Соняшник», читанка, оповідання, антиколоніальний вимір, дидактичний характер.

Літературне краєзнавство має безпосередні й цілком очевидні зв'язки з педагогічним краєзнавством, адже творчість письменників рідного краю – це не тільки предмет студіювання; виховний потенціал красного письменства, життєпис митців слова – складники плекання патріотизму, формування любові до своєї історії та культури. З любові до малої батьківщини починається любов до України.

Така тенденція увиразнюється, коли мова йде про письменників, які творять для дітей і про дітей. Закономірність пояснюється ще й особливостями вікової психології: дітей приваблюють історії однолітків.

Уродженець історичної Волині (с. Гульськ поблизу містечка Корець) Петро Кузьмович Четет (1907–1969) не випадково обрав на чужині промовистий псевдонім Петро Волиняк.

Майбутній журналіст, редактор та видавець здобув освіту в різних сферах: 1927 р. закінчив землевпорядну школу в Житомирі; навчався на факультеті східних мов у Середньоазійському державному університеті (Ташкент) та в Українському інституті лінгвістичної освіти (Київ). Пробував себе як письменник (створив різножанрові тексти, які містили досить виразні елементи публіцистичного стилю, що й обумовило згодом його перехід до журналістики). З 1932 р. вчителював на Кубані, після згортання в краї українізації повернувся додому, де його було заарештовано 1933 р. Три роки відбував покарання, зокрема на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу.

Після Другої світової війни Петро Волиняк – в еміграції. В австрійському Зальцбургу 1945 р. заснував книжково-журнальне видавництво «Нові Дні». 1948 р. прибув до Торонто, наступного року почав працювати в газеті «Гомін України». У 1950 р. Петро Волиняк відновив своє видавництво «Нові Дні». У діаспорі продовжував писати художні тексти, часто автобіографічного плану, як-от незакінчені повісті «Михайло Танцюра», «Кам'яне місто», оповідання «Арешт» та «Іспит». Але домінуватиме редакційно-видавнича та журналістська діяльність.

У Торонто Петро Волиняк знаходив можливість декілька років працювати в українській школі вчителем, кілька разів бути керівником літніх курсів українознавства при кафедральній громаді Св. Володимира, де й завідував бібліотекою [6, с. 19].

Незважаючи на постійну журналістську та редакційну зайнятість, Петро Волиняк займався активною громадсько-політичною діяльністю: «Був членом

СУЖЕРО (СУЖЕРО – Союз українців жертв російського комуністичного терору. – М. Я.) від його заснування, а головою його від жовтня 1958 до жовтня 1960 р., членом УРДП (УРДП – Українська революційно-демократична партія. – М. Я.) з 1950 р., головою краевого комітету УРДП 1968 і 1969 р. – до смерті» [6, с. 19].

У книжковому каталозі видавництва «Нові Дні» (Зальцбург, 1946–1948) – «Українські читанки» для V і VI класів народних шкіл, які впорядкував Петро Волиняк, два видання народної казки «Івасик-Телесик», народна казка «Лісовий цар Ох», «Казки» земляка А. Коломийця [18, с. 255].

У відновленому видавництві в Торонто за період керування Петра Волиняка (1950–1969) для дітей тут побачили світ навчальна та художня література, журнал «Соняшник» (1956–1961), який редагував сам видавець.

Кількісно переважали книги навчального характеру. Так, упродовж 1952–1968 рр. Петро Волиняк здійснив декілька перевидань своїх читанок «Лани», «Дніпро», «Київ», «Барвінок», «Запоріжжя», а також два видання підручника «Фізична географія України» (1962; 1966). Протягом 1950–1960 рр. більше десяти перевидань популярного «Букваря» Л. Демолович вийшли друком для українських дітей діаспори, вперше виданого ще 1926 р. під назвою «Нумо читати!». Книжка Панаса Миролубного «Українська мова: письмові й граматичні вправи для початкових клас української школи» (1952) теж має передісторію: «мала вийти з друку в Німеччині ще в 1948 році, коли вона була апробована відділом культури й освіти ЦПУЕ.

Переглядав її і затвердив проф. Л. Білецький» [11, с. 3].

Окремі видання начальної літератури, що побачили світ у «Нових Днях», орієнтовані переважно на дещо старшу читацьку аудиторію. Зокрема, декілька разів перевидавалася «Грамматика української мови» (у 2 ч.) Д. Кислиці, що загалом витримала десятки видань. Перевидано в «Нових Днях» і працю репресованої мовознавиці О. Курило «Уваги до сучасної української літературної мови» (1960), яка в 1920-х рр. тричі перевидавалася.

Художня література для дітей презентована виданнями народних казок («Дві казочки», 1951; «Івасик-дурник», 1951; «Яйце-райце», 1951; «Лисичка-сестричка і вовк-панібрат», 1953; «Рукавичка», 1954; «Сонечко й хмаринка», 1954). Петро Волиняк упорядкував збірки «Моя збілочка» (1952) та «Райдуга» (1953). Видано також збірку творів Т. Шевченка для дітей «Вірші» (1953) та казку М. Трублаїні «Про дівчинку Наталочку і сріблясту рибку» (1953) [18, с. 258–257].

Як уже зауважувалось, основна діяльність Петра Волиняка – у сфері журналістики та редакційно-видавничої справи [16–19]. Формування Петра Волиняка як журналіста постало на письменницькому ґрунті [21]. Прозу він почав писати ще в доеміграційний період, підписуючи автонімом Петро Четет.

Окремі прозові твори Петра Волиняка проаналізовано в дослідженнях С. Ленської [10, с. 357–358, 379–380], М. Яблонського [14; 15; 20; 21].

Дитячі образи у прозі Петра Волиняка виражають авторську україноцентричну концепцію. Оповідання «Лист із Волині», фрагмент «Де предки спочили...», що увійшли до збірки «Земля кличе» (Зальцбург: Нові Дні, 1946), оповідання «Мати» мають антитоталітарний характер. Зразки малої прози «Що одна писанка наробила» та «Перша буква», призначені для дитячого читання, – дидактичний.

За спогадами журналіста й редактора Вадима Сварога (псевдонім Балаха Вадима Віталійовича. – М. Я.), Петро Волиняк «був демократом найчистішої води, <...> він був проти всіх тоталітарних ідеологій будь-якого забарвлення і пристрасно викривав той варварський, антинародний режим, що поставив собі метою вчинити над нашим народом етноцид, знищити його національну душу» [6, с. 8]. І. Олексюк, приятель Петра Волиняка в Канаді, згадував його обітницю: «...як вийду на волю, то все своє життя буду боротися всіма мені доступними засобами проти цього злочинного режиму, який знищив не тільки моє власне життя, але й так брутално нищить мій народ» [6, с. 628]. Твори, героями яких є діти, також підтверджують авторську мету. Так, в оповіданні «Лист із Волині» осмислено долю дітей репресованих батьків; у фрагменті «Де предки спочили...» актуалізовано ідею відродження нації; в оповіданні «Мати» відтворено трагедію голодомору.

Б. Р., один із перших рецензентів збірки «Земля кличе», де надруковано оповідання «Лист із Волині», 1947 р. в часописі «Літаври» (Зальцбург) розглянув цей твір як «образок із сучасного життя українського народу на рідних землях» [1, с. 69], поневолених радянською владою. Тема оповідання визначена як «нищення старого порядку, який залишився ще, руйнація родини, приватної власності...» [1, с. 69]. Рецензент наголосив: текст «викликає глибоке враження» тим, що автор показує проблему «крізь призму відчуження й переживання дітей, в яких відбирають батька-матір, рідню хату та їх самих роз'єднують» [1, с. 69].

Уже зауважувалося про специфіку рецепції творчості Т. Шевченка в оповіданні «Лист із Волині»: «Пейзаж весняного вечора [3, с. 31] створений Петром Волиняком за антитетичним принципом до Шевченкової поезії-мрії, поезії-ідилії «Садок вишневий коло хати...»: сім'ї нема, діти – сироти при живих батьках, репресованих радянською владою» [20, с. 161].

Лист як форма нарації дозволяє автору точно, тонко й делікатно відтворити душевний стан Василька, який не тільки оповідає про проблеми сім'ї своїй тітці, а й відчуває обов'язок перед молодшою сестрою. Хлопчик став свідком репресії своєї родини (арешт батька, божевілля матері, сирітство), але не змирився, він підтримує сестру Галю, шукає допомогу, він мислить як дорослий.

Петро Волиняк майстерно виписав художню деталь – маленький дерев'яний хрестик, який слугує оберегом і символом віри. Вражає портретування образу матері у сприйнятті Василька: «Коли я встав, то вже сонечко піднялося вище хліва, а мама все стояли під вишнею. Стояли, але не плакали вже (мабуть, висохли сльози на сонечку). А очі в них були наче скляні, а під очима чорно, і лице все було таке чорне, що я злякався і заплакав. Та мама не чули того. Вони ніби скам'яніли» [3, с. 27]; «ходять мама по двору, щось говорять до себе, дивляться кудись далеко, а очі в них великі-великі, але наче туманом затягнені; одяга брудна та пошматована, а чорні коси звисають (простоволосі вони були) і, наче одвічна скорбота, вкривають голову і плечі» [3, с. 38]. С. Ленська слушно зауважила сцену самогубства матері, яка божевільною повернулася з в'язниці, як кульмінацію твору [10, с. 380].

Під назвою «Васильків лист» оповідання «Лист із Волині» було надруковано в читанці Петра Волиняка «Лани» [2, с. 44–51]. Примітно, що публікацію супроводжують запитання, які мають на меті з'ясувати розуміння ідейних акцентів твору. До тексту пропонується завдання: «Напишіть, як живуть українські діти в СРСР і в Канаді та США» [2, с. 51]. Також автор актуалізує народні приказки: «Ні корови, ні свині, тільки Сталін на стіні»; «Москва сльозам не вірить» [2, с. 51].

Варварську й антиукраїнську суть радянського режиму викриває Петро Волиняк і в оповіданні «Мати». У центрі уваги – образ матері, яка збожеволіла, намагаючись урятувати сім'ю від голоду. «У розв'язці твору постає надія, що хоча б найменшенька Марійка виживе. В ідейних акцентах тексту П. Чет розвиває шевченківські знахідки. Це зокрема образ хати-пустки (“Осика”, “Не кидай матері, казали...”, “Рано-вранці ново-бранці...”, “Не хочу я женитися...” та ін.)» [20, с. 161]: «На дворищі – гола хата чорними вікнами на світ дивиться. Гола зовні і в середині порожня. Така пустка, що й мухи в ній не тримаються – десь повилітали вже. Чи подошли може, бо що їсти у цій пустці мали?» [3, с. 18]; «Доречними є й паралелі до українського покріпаченого села (“Чорніше чорної землі / Блукають люди <...> / Неначе люде подуріли, / Німі на панщину ідуть” (“І виріс я на чужині...”))» [20, с. 161]: «А село колгоспне було чорне й німе» [3, с. 20].

Фрагмент «Де предки спочили...» сповнений життєствердних ідей. У спогадах Марійки вона постає дівчам-підлітком, яке прагне пошуку й волі, тому й мандрує до Січі; її пісня сягає українських просторів, а вітер зі степу, що приніс запах трав, посилює спрагле бажання жити. «Весна як оновлення, молодість героїні, пісня, яка творить настрій, вітер, степ, Січ, козацька могила – все це демонструє і цілісність самодостатнього життя серед природи, і зв'язок поколінь українців. Марійка не тільки перебуває в гармонії з природою, а й наділена високою пасіонарністю. Реальні топоніми Січі, річок Підпільної і Павлюка увиразнюють націєтворчі інтенції тексту. Примітно, що автор зауважив місце та час написання

твору – “*Капулівська Січ, 1943*”» [14, с. 477–478], – зауважувалось у статті «Збірка оповідань Петра Волиняка “Земля кличе”: екзистенція людини і нації». Отже, засіб ретроспекції актуалізує ідею вільної особистості та відродження нації, стверджує ідею незнищенності свободи нації.

Україноцентризм притаманний і творам Петра Волиняка, призначеним для дитячого читання. Йдеться про оповідання «Що одна писанка наробила» та «Перша буква», надруковані в часописі «Соняшник». Ілюстрований місячник для дітей «Соняшник» видавав Петро Волиняк протягом 1956–1961 рр. У першому числі, звертаючись до читачів, він наголосив: «Ваш, діти, журнал “Соняшник” видається для всіх українських дітей поза Україною. У ньому друкуватимуться твори для менших і більших дітей. Тут ви читатимете вірші, оповідання і нариси про Україну та наш народ, про українські міста, ріки, моря, про наші степи та гори.

Тут ви матимете також оповідання з нашої історії, про нашу церкву та віру, про наші свята. Будуть також оповідання і про наших великих людей. <...>

Журнал “Соняшник” помагатиме вам пізнати й любити нашу Україну» [7, с. 2]. Часопис став платформою «для формування національно свідомого молодого покоління українців, виховання морально-етичних чеснот, пропагування здорового способу життя. Науково-популярні матеріали з історії України, об’єднані державотворчою ідеєю, статті про життя та діяльність визначних постатей політики, культури та мистецтва, популяризація художніх творів українських письменників, опубліковані як у рубриці “Знай історію свого народу!” (“Вивчай історію свого народу”), так і поза нею, – все це складники патріотичного виховання редакторської політики. “Соняшник” – видання, яке забезпечувало християнсько-релігійне, національно-патріотичне, етичне та естетичне виховання» [17, с. 156].

У заклику ОПДЛ (ОПДЛ – Об’єднання Працівників Дитячої Літератури. – М. Я.) «До українського громадянства» 1951 р. наголошувалося на проблемі виховання молоді в українській еміграції: «Від розв’язки цієї проблеми залежить чи наша молодь в змінених умовах життя зможе зберегти духовий зв’язок з Батьківщиною, щоб підготуватися до сповнення історичного завдання: стати перед світом носієм Української Правди, чи розтопиться в чужинецькому морі» [12, с. 3]; «Силою й чарами слова книжка підтримує почуття любови до всього, що рідне: рідної землі народу, його мови, прадідівської віри та прадідівських традицій. Неможливо уявити собі наше існування на довшу мету в діяспорі-розсіянні без книжки для молоді. Це означало б її духову загибель. Цього не сміє допустити ніяке покоління батьків, що дорожить майбутнім народу. Наша молодь мусить дістати свою книжку – частину втраченої Батьківщини» [12, с. 3].

«Бог і Україна – це провідні ідеї нашої дитячої літератури від її початків донині» [13, с. 6], – так визначалося в рекомендаціях «Що повинна прочитати

українська дитина? Список книжок для дітей дошкільного і шкільного віку», виданих у Торонто 1957 р. Літературознавець Б. Гошовський, один із творців дитячої книги в діаспорі як видавець і автор, авторитетно наголошував: «рідна дитяча література, від народної творчості почавши – це одна з найцінніших наших національних скарбниць, <...> вона наша перша і найкраща національна школа. А в цій школі перші найкращі і найцінніші учителі – український дитячий письменник і мати українка. Їхня спільна чарівна містерійна дія рідним словом – це сутня, підстанова дія, яка й вирішує про буття і перемогу нації» [9, с. 108].

Твори Петра Волиняка «Що одна писанка наробила» та «Перша буква» відповідають таким настановам. Оповідання «Що одна писанка наробила» [8] «має виразну дидактичну мету – возвеличення радості Воскресіння, яка охопила весь живий світ» [16, с. 128]. Ідея Воскресіння Христа, образи писанки, матері й дитини становлять смислове ядро. Полегшують дитяче сприйняття персоніфіковані образи двох пташечок, Ясного Сонечка, Білочки Хвостатої, Зайчика Вухатого, квіточок, які «посміхалися весело» [8, с. 5].

Назва твору «Перша буква» [5] привідкриває задум автора показати перші кроки в навчанні. Героїня оповідання – маленька українка, що зростає в Торонто. Мама дбає, щоб її діти зберегли національну ідентичність: вдома панує рідна мова; діти мають імена, притаманні українцям, – Оленка та Павло; син навчається в українській школі; в лектурі дітей – українські книжки; «була в Оленки гарна вишита сорочечка» [5, с. 4]. Дівчинка любить «читати», як вона називає своє знання текстів напам'ять, «Казку про лелек та Павлика-мандрівника» Івана Багряного, казку М. Трублаїні «Про дівчинку Наталочку і сріблясту рибку», «Рукавичку». Примітно, що Петро Волиняк цитує лейтмотив твору Івана Багряного, що звучить у казці рефреном: «Ні, немає в світі краще, як на Україні» [5, с. 5].

Принагідно зауважимо, що в часописі «Соняшник» надруковано поезію радянського автора з Волині П. Маха «Полісяночка» (1961. Ч. 65–66), сповнену любові до рідного краю.

Б. Гошовський слушно наголошував: «змагання за володіння душами українських дітей на чужині – це змагання за майбутнє володіння України в Україні. Перемогу в цьому змаганні вирішить слово, слово українського письменника, призначене українській дитині» [9, с. 8]; «наша література, особливо наша дитяча література у вільному світі – це один з найважливіших сьогодні фронтів нашої боротьби за християнсько-національну українську нашу сутність» [9, с. 107]. І дидактичний характер оповідань Петра Волиняка «Що одна писанка наробила» та «Перша буква», призначених для дитячого читання, виразно демонструє національні основи.

Отже, дитячі образи у прозі Петра Волиняка є органічним складником націєцентричних переконань автора. Ідейно-художній аналіз творів «Лист із Волині», «Де предки спочили...», «Мати» засвідчив їхній антиколоніальний характер. Оповідання «Що одна писанка наробила» та «Перша буква» – зразки творів для дитячого читання, в яких крізь призму ситуацій із життя дітей актуалізовано християнські та патріотичні настанови.

Джерела і література

1. Б. Р. Петро Волиняк. Земля кличе : оповідання. Зальцбург : В-во «Нові Дні», 1947. с. 64. Наклад 2500. *Літаври*. 1947. № 1. С. 68–70.
2. Волиняк Петро. Васильків лист. *Волиняк Петро. Лани* : читанка для 4-ої класи та позашкільного читання. Торонто : Нові Дні, 1952. С. 44–51.
3. Його ж. Земля кличе : оповідання. Зальцбург : Нові Дні, 1946. 63 с.
4. Його ж. Мати. *Нові Дні*. 1950. Ч. 1. Лют. С. 18–20.
5. Його ж. Перша буква. *Соняшник*. 1959. Ч. 45. С. 4–7.
6. Його ж. Поговоримо відверто: вибр. статті й оповідання / вступна ст. В. Сварога; ред. В. Сварог; співред. Д. Кислиця. Торонто: Нові Дні, 1975. 662 с.
7. Його ж. Що буде в «Соняшнику»? *Соняшник*. Ч. 1. 1956. С. 2.
8. Його ж. Що одна писанка наробила. *Соняшник*. 1958. Ч. 28. С. 4–5.
9. Гошовський Б. Українська дитяча література. Спроба огляду і проблематика. Торонто ; Нью-Йорк : Об'єднання Працівників Дитячої Літератури ім. Л. Глібова, 1966. 116 с.
10. Ленська С. В. Українська мала проза 1920–1960-х років: ідейно-тематичні домінанти, жанрові моделі і стильові стратегії : дис. ... доктора філол. наук: 10.01.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2015. 470 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lenska_Svitlana/Ukrainska_mala_proza_1920__1960-kh_rokiv_ideino-tematychni_dominanty_zhanrovi_modeli_i_stylovi_strat.pdf
11. Миролобний Панас. Українська мова : письмові й граматичні вправи для початкових клас української школи. Торонто : Нові Дні, 1952. 118 с.
12. На сторожі душі української дитини. За рідну книжку дітям. Париж ; Нью-Йорк ; Торонто ; Буенос-Айрес ; Мельборн, 1951. 32 с.
13. Що повинна прочитати українська дитина? Список книжок для дітей дошкільного і шкільного віку. Торонто : Об'єднання Українських Педагогів Канади, 1957. 32 с.
14. Яблонський М. Збірка оповідань Петра Волиняка «Земля кличе»: екзистенція людини і нації. *XI. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht» Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik*. Bd. 2020. Herausgegeben von Olena Novikova und Ulrich Schweier. Georg Olms Verlag – UB Ludwig-Maximilians München, 2021. С. 469–479.
15. Його ж. Повість Петра Волиняка «Михайло Танцюра»: особливості поетики та стилю. *Наук. вісн. Східноєвропейського нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. Серія: Філологічні науки. Луцьк, 2015. № 9 (310). С. 219–224.
16. Його ж. Журналістська та редакційно-видавнича діяльність Петра Волиняка: дис. ... канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.04 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2019. 246 с.

17. Його ж. Ілюстрований місячник для дітей «Соняшник»: організаційний аспект. *Молодий вчений*. 2018. № 9.1 (61.1). С. 153–157.

18. Його ж. Редакційно-видавнича діяльність Петра Волиняка. *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*. Київ, 2020. Вип. 19. С. 243–258.

19. Його ж. Репортаж Петра Волиняка «Кубань – земля українська, козача...»: жанрові та художньо-публіцистичні особливості. *Діалог: медіа-студії*. Одеса, 2015. Вип. 20. С. 116–127.

20. Його ж. Рецепція Т. Шевченка у творчості Петра Волиняка 1940-х років. *Волинь філологічна: текст і контекст. Творчість Т. Шевченка: традиції і сучасність*. Луцьк, 2014. Вип. 18. С. 158–169.

21. Його ж. Становлення Петра Волиняка як журналіста: рання прозова творчість. *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи*. Луцьк, 2019. № 15–16 (10). С. 52–56.

Наукове видання

**Освіта та виховання в родині Косачів.
Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу**

*Матеріали
VII Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань*

Упорядники: П. С. Олешко, О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк

Технічний редактор: Л. І. Гаврилюк

О-72 **Освіта та виховання** в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу : матеріали VII Всеукр. Косачівських пед. читань (23 черв. 2022 р., м. Луцьк) / упоряд. : П. С. Олешко, О. Й. Дем'янюк, А. М. Силюк. Луцьк : Волинський ІППО, 2022. 192 с.

У збірнику вміщено наукові статті та тези виступів учасників VII Всеукраїнських Косачівських педагогічних читань «Освіта та виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного педагогічного процесу», організованих і проведених Волинським інститутом післядипломної педагогічної освіти 23 червня 2022 року, присвячені життю та творчій діяльності Лесі Українки, Олени Пчілки і членів родини Косачів, їх внеску у розвиток української педагогіки навчання та виховання дітей, використанню косачівської спадщини в освітній практиці сучасної школи. В окремому розділі розглядається питання педагогічного краєзнавства.

Розраховане на широке коло науковців, краєзнавців, освітніх, бібліотечних та музейних працівників.

Матеріали відтворено з авторських оригіналів, в авторській редакції.

УДК 37.01: 005.745(477.82)(06)

Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти
(43006, вул. Винниченка, 61)

Доленосна для України жінка

Її біографія, коли б була написана, могла б замінити собою цілий посібник з історії української культури останньої чверті XIX – початку XX ст. ...
 У нас досі хіба те й відомо, що вона «мати Лесі Українки», – а те, що вона мати українського націоналізму, так і не заважувало її сказати навіть «найпоступовіші» політичні історики.
 Оксана Забужко

Українська течія – се було наше природне оточення...

Щодо пісень українських, то не знаю, чи ще в якому панському домі співано їх так багато, як у нас. Мама й сама мала гарний голос, знала безліч пісень і співала їх дітям. А коли діти підросли до «книжної науки», тоді вчив їх батько.

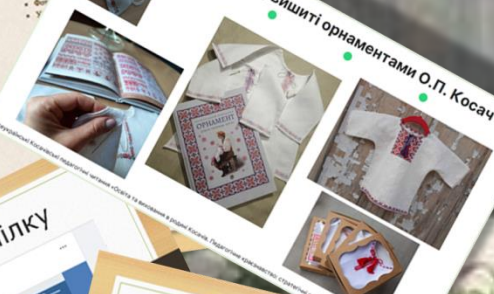
Відомі льолі з родини Косачів

ОЛЕНА ПЧІЛКА 29.06.1849 – 04.10.1930

Біографія
 Бібліографія української літератури
 Бібліографія публікацій про життя та діяльність Олени Пчілки

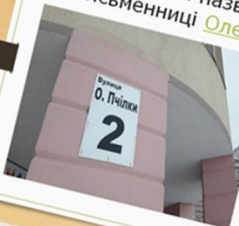
Деякі льолі, вишиті орнаментами О.П. Косач

Суриси про Олену Пчілку

Сучасна назва на честь української письменниці **Олени Пчілки** – з 1993 року.

• Вулиця у Дарницькому районі міста Києва, житловий масив Позняки – **житловий масив** у колишнє село місцевість, бережі **Дніпра**.

17.06.1849

Була та гарячка садити садочок високій, крутій горі і спускалася до річки Псла. Під самим Гадичем впадає у Псел річка Грунь. І разом з водами Псла сточує великий острів з кучерявими вербами, а поза островом розстелється зелена долинка, по якій замикає її на обриві великий вичозелений бір сосновий...
 Дивлячись з нашого вікна на все те постання гір, води і зеленощів, я завжди думала, що се чи не найкращий на всю Полтавщину краєвид...

